

**Het nieuwe
winkelen**

Alles moest glanzen
en glimmen

Jeugdhôtels met de Bijbel

Het imperium van de
gebroeders Cok

Schaakvereniging VAS

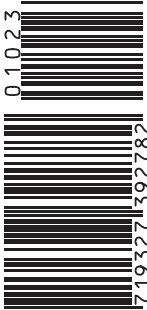
*Misschien wel
de oudste sportclub
in Amsterdam*

De etalages van Benno Premsele

waren de hipste van de stad

ons amsterdam

gebouwd op verhalen

BP 8 4719327 4392782

€ 6,95

DE GRAAF

AMSTERDAM

MAATWERK KASTEN EN WANDMEUBELS VOLGENS EIGEN ONTWERP

Kom eens sfeer proeven in onze uitgebreide showroom

Showroom
Jarmuiden 47
1046 AE Amsterdam
020 613 47 75

www.degraafamsterdam.nl

FOTO KOEN KLEIJN

STADSARCHIEF AMSTERDAM

VAS

In dit nummer

- 6 Zien en gezien worden**
Het is goed flaneren in de vernieuwde winkelstraat.
- 12 De erkertjes van Van Arkel**
Grootmeester in de puinenbouw.
- 14 Handschoenen van Herbermann**
Een halve eeuw herenmode aan het Koningsplein.
- 18 Oosterse tapijten op de Heiligeweg**
Vahè Kinébanian was vader van de Armeense gemeenschap.
- 22 De hipste ramen van de stad**
Benno Premsele verhief de Bijenkorf-etelages tot kunst.
- 30 Kampioen op de eindsprint**
De soepele hardlooptijl van Wim Slijkhuis.
- 34 Jeugdherberg met de Bijbel**
Hoe de gebroeders Cok hun hotelimperium bouwden.
- 42 Resurrectie van het Roomse leven**
Opkomst en ondergang van kerk De Star.
- 46 De passiereeks van Adriaen van de Velde**
Vroegste stukken van Ons' Lieve Heer op Solder.
- 50 Bij VAS begint de victorie**
Is schaakclub de oudste sportvereniging van Amsterdam?
- 56 'Mijn kroegleven begon bij veertig'**
Amsterdam was voor Alfred Kossmann een late liefde.
- 60 Een chirurg van graniët**
Eerbetoön aan KNO-arts Burger

En verder

- 4 Stadsnieuws**
- 5 Felix Rottenberg** kijkt naar een hijskraan
- 28 50 & 25 jaar geleden** Vuilniszakken hamsteren
- 38 De Vaste Route** van Yassine Boussaid
- 48 Hier gebeurde het** Geweld tegen het kermisoproer
- 53 Guus Luijters** Amsterdam is één groot terras.
- 54 Amsterdamse Akten** Antisemitische vechtpartij
- 64 Verschenen**
- 65 Komt dat zien**
- 66 Fijn dat u meeleest**

Omslag: Foto Martin Alberts/Stadsarchief Amsterdam

Wilt u onze digitale
nieuwsbrief ontvangen?
www.onsamsterdam.nl

→ WINNAARS GROTE AMSTERDAM QUIZ

Team 'Pikketaanissie', bestaande uit Dagmar van den Wittenboer, Bob Maas, Ina Roelse en Mirjam Boers, won op 27 oktober de Grote Amsterdam Quiz met één punt voorsprong op de 'Heideggers' en het 'Paleis voor Volksvlijt'. Zij dragen de eretitel 'Amsterdamkenners van het Jaar', en zullen bij de opening van de viering van het 750-jarig bestaan in oktober 2024 als VIPs op de eerste rang zitten. De volledige uitslag van de Quiz is te vinden op de site van *Ons Amsterdam*, en de hele uitzending is op de site van AT5 terug te zien. Volgend jaar weer!

→ NOGMAALS: ARTIS AQUARIUM

Het bezoek aan ARTIS met een presentatie over de restauratie van het beroemde Aquarium op 15 november was volledig volgeboekt. ARTIS biedt een herkansing op woensdag 10 januari 2024, tussen 11.00 en 12.00 uur. Toegang gratis, inclusief toegang tot de dierentuin. Let op: vol is vol. Als u onverhoopt niet kunt komen stellen wij het zeer op prijs als u zich even afmeldt, om een ander de gelegenheid te geven te komen. U kunt zich aanmelden op webredactie@onsamsterdam.nl. Als u al op de wachtlijst stond ontvangt u persoonlijk bericht.

→ GEZOCHT: TROUWE ABONNEES

Ons Amsterdam is (bijna) jarig: komende januari bestaan we maar liefst 75 jaar! In dit jubileumjaar leren wij onze trouwe lezers graag beter kennen. Waarom en hoe werd u abonnee? Wat was het beste artikel dat u ooit las? Behoort u misschien zelfs tot het selecte groepje lezers dat alle 74 jaargangen compleet heeft? Als u iets wil vertellen over uw ervaringen met *Ons Amsterdam*, komen wij graag met u in contact. Stuur een mailtje naar webredactie@onsamsterdam.nl

→ ONS AMSTERDAM IN JANUARI-FEBRUARI

Januari 2024 markeert de 75ste verjaardag van *Ons Amsterdam* en het begin van een bijzonder jaar • Ruud Paesie doet daarom de geschiedenis van het Korendragers- en Korenmetersgilde uit de doeken – *Ons Amsterdam* houdt kantoor in hun oude gildehuis • Manon Duijntjer beschrijft de geschiedenis van de Theosofische Tempel in de Tolstraat • De enthousiaste Machinisten-Voetbalvereniging hield het maar twee jaar vol • De St.-Barbaraschool op het Eikenplein was een bolwerk van katholiek onderwijs

Blijf op de hoogte via onze digitale nieuwsbrief via www.onsamsterdam.nl/nieuwsbrief of volg ons op Facebook en Instagram.

→ TELEFOONCENTRALE

De Telefooncentrale van architect Albert Boeken aan de Wingerdweg uit 1925 krijgt een nieuwe functie. Het gebouw in de stijl van de Amsterdamse School heeft opmerkelijke gevelstenen door Hildo Krop, die tonen hoe een man en een vrouw met elkaar bellen via de nieuwe centrale. Heemschut wil voorkomen dat de gevel wordt aangetast.

→ STOOFBRUG

De 3D-geprinte brug over de Oudezijds Achterburgwal, die tijdelijk de oude Stoofbrug (nr. 214) verving, is verwijderd. De Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad verzocht de vergunning voor de geprinte brug niet te verlengen. De oude brug keert terug in het voorjaar van 2014.

→ BEEKWILDER

De firma Beekwilder in etalage- en decoratiemateriaal, sinds 1923 gevestigd op de Prins Hendrikkade, verhuist naar Diemen. Gebrekkige bereikbaarheid is een belangrijke reden. In Diemen heeft de firma een showroom, en wijdt mogelijk een museum aan de oprichter, Frans Beekwilder.

Schimmenspel rond een hijskraan

Hoge gebouwen in de stad blijven mij boeien. Waarschijnlijk omdat ik bijna negen jaar bewoner was van een appartement op de achtste etage in de beroemde Wolkenkrabber aan het Victorieplein. De bouw in 1930 vergde een aanpassing van het gemeentelijk bouwbesluit: bouwen boven de dertig meter was nog niet toegestaan. In het Stadsarchief bevindt zich een zwart-wit filmpje van 43 seconden, opgenomen tijdens de bouw van de Wolkenkrabber. We zien twee bouwvakkers die niet aangelijnd in de top van het gebouw met een handzaag ijverig aan het werk zijn. Niet aangelijnd? Onbegrijpelijk.

Kortgeleden zag ik vanuit mijn adelaarsnestje achter het Frederiksplein hoe een hoge, gele hijskraan werd ontmanteld. De manier waarop deze kraan de afgelopen jaren de sloop en renovatie van de bank dirigeerde was fascinerend en angstaanjagend. Ik kon minutenlang naar het schouwspel kijken.

Angstaanjagend was het omdat de bestuurder van de kraan in een piepklein liftje naar de top werd gebracht, de laatste vier meter moest hij klimmen op een ladder binnenin de kraan. Het deed me denken aan de litho *Klimmen en dalen* van de veelgeprezen vernieuwer van de grafische kunsten Maurits Cornelis Escher. Op de prent komt een trap voor die steeds maar klimt of daalt. Zoals Escher ooit zei: 'een spiraalvormig geval waarvan het bovenste zich in de wolken verliest en het onderste in de hel.'

Op een grijze herfstochtend liep ik naar de tafel voor het raam in mijn woonkamer om te ontbijten. Ik keek naar buiten en verkeerde tien seconden in complete verwarring. Ik zag de Nederlandse Bank niet meer. Wat bleek: mist had zich meester gemaakt van de toren van de bank. In de loop van de ochtend klaarde de lucht op en kon ik een schimmenspel van mannen in de hijskraan volgen. Drie – hier dus wel aangelijnde – vaklui in de top van de kraan, die ik Don Quichot ben gaan noemen. Hoogtevrees overviel me, toen ik beseftte dat deze luchtacrobaten op zestig meter hoog moesten balanceren; het leek wel of ze de nok van de hemel konden aanraken. Een Chineesachtige circusact zoals we die met kerstmis in Carré kunnen bewonderen. Ik volgde het schouwspel met de verrekijker van mijn Weense grootvader. Een van de bouwacrobaten demonteerde het bovenste stukje van de kraan alsof het meccano was. Het metalen topje werd door een aparte hijskraan beetgepakt en naar beneden getransporteerd. Onder tussen begaven de andere twee zich in het smalle liftje naar beneden. Van de man die boven bleef, was zijn hoofd te zien als een donker stipje op de horizon. Alsof Escher het getekend had. ●

→ BERLAGEBRUG

De omvangrijke restauratie van de Berlagebrug uit 1932 is op 10 november voltooid; er zijn een nieuw brugdek en nieuw binnenwerk aangebracht. De tramverbinding over de brug kan echter nog niet worden hersteld. 'De op maat gemaakte tramrails op de brug blijken niet te passen' aldus de wethouder. De gemeente laat onderzoeken hoe dat kan.

→ VOORRANG

In 2022 kregen 204 leraren, verpleegkundigen en politieagenten met voorrang een woning. De regeling moet helpen essentiële beroepsgroepen te behouden voor de stad. Het grootste deel van de kandidaten kwam in een corporatiewoning terecht. Veruit de meeste woningen gaan naar zorgpersoneel.

→ PALENPLAN

Al na tien dagen is het 'palenplan' beëindigd dat sluipverkeer in de westelijke grachtengordel en de noordelijke Jordaan onmogelijk zou moeten maken. Nood- en hulpdiensten ondervonden onacceptabel veel hinder van de paaltjes.

→ WATERSTAND

Op 2 november trad een storing op in de sluizen bij IJmuiden, waardoor het waterpeil van het Noordzeekanaal, het Amsterdam-Rijnkanaal en de grachten snel steeg: het peil in de grachten was die dag 25 centimeter hoger dan normaal. Het Waterschap Amstel, Gooi en Vecht heeft in drie uur de sluizen tussen het IJ en het binnenwater gesloten.

→ VAN GENDT HALLEN

De van Gendt Hallen op Oostenburg, een rijksmonument uit 1898, zullen worden ingericht als 'museum' voor de werken van het kunstenaarscollectief Drift (Lonneke Gordijn en Ralph Nauta). De expositieruimte wordt even groot als die van het Stedelijk Museum. Het museum gaat open in 2025; men verwacht een half miljoen bezoekers per jaar.

↓ Overleden Amsterdammers

DANIËLLE VAN 'T SCHIP-OONK (55)

10 oktober. *Yoga-lerares, auteur*
Dochter van Willeke Alberti, partner van Ajax-trainer John van 't Schip. Schreef *In het licht van de liefde* over haar avonturen op het spirituele pad.

MARTIN DRENT (54)

14 oktober. *Winkelier*
Eigenaar van Martin's Avondwinkel en Slijterij in Bos en Lommer. Werkte er sinds 1986, doorstond vijf gewapende overvallen.

JEROEN GROENENDIJK (74)

17 oktober. *Taalfilosoof*
Hoogleraar Logica en Taalfilosofie

aan de Universiteit van Amsterdam. Beroemd logicus en semanticus.

AB LAGERWEIJ (84)

Oktober. *Stadsarcheoloog*
Pionier van de Amsterdamse archeologie. Stiet op 14 februari 1994 op de kloostermoppen van het 'kasteel van Amstel' aan de Hasseltsteeg.

KIT MOORMAN-VOESTERMANS (87)

27 oktober. *Chirurg*
Kinderchirurg en kankerspecialist in het Emma Kinderziekenhuis.

Alles moest blinken en glanzen

Eind 19de eeuw veranderden de Kalverstraat, de Nieuwendijk, de Heiligeweg en de Leidsestraat in winkelstraten. De winkeliers verbouwden hun zaak om flanerend publiek te trekken: met grote etalages, glanzende spiegelruiten, elektrisch licht en fantasievolle decoratie. Gerrit van Arkel was de architect die je daarvoor moest hebben.

DOOR KOEN KLEIJN

Er was een tijd dat winkelen als plezierig tijdverdrijf niet bestond. De behoeften voor het dagelijks leven haalde je om de hoek, kleren maakte je zelf, meubels bestelde je bij een meubelmaker en die gingen een leven lang mee. Een huisvrouw in de Jordaan in het midden van de 19de eeuw hoefde nauwelijks de buurt uit en ze ging al helemaal niet op Tweede Paasdag met de paardentram naar de meubelboulevard.

In de betere kringen was winkelen al helemaal uit den boze. Voor je gewone boodschappen had je personeel, leveranciers kwamen aan de deur, en als mevrouw een nieuwe japon wenste, dan liet ze stalen van stoffen langsbrengen om uit te kiezen. De jurk werd vervolgens door haar eigen naaister in elkaar gezet. Als er al gepast moest worden, dan deed zij dat discreet thuis, en zeker niet in een hokje in een winkel.

Veilige winkelluxe

In de loop van de 19de eeuw veranderde dat. Amsterdam had niet de brede avenues van Parijs en de middeleeuwse structuur met smalle straten en stegen bleef grotendeels intact. Toch kreeg de nieuwe tijd ook het centrum van Amsterdam in haar greep. 'De Kalverstraat is het gebied van den wandelaar en den slenteraar. (...) De Leidschestraat is een winkelstraat, die tevens de roep heeft tusschen 2 en 4 uur des namiddags de mooiste toiletjes te zien te geven, die er in Amsterdam te vinden zijn, wat niet heel veel is. De Utrechtsche straat is een winkelstraat (...), de Nieuwendijk is er een, waar allerlei winkeliers met Duitsche namen Fransche modes aan de dames slijten...' Aldus Jan Eduard van Someren Brand in 1895 in *Elseviers Weekblad*.

◀De Nieuwendijk bij avondlicht rond 1900. Prentbriefkaart van W. de Haan. STADSARCHIEF AMSTERDAM

De veranderingen ten behoeve van het groeiend winkeland publiek waren groot. In de Kalverstraat bijvoorbeeld werd in 1861 éénrichtingsverkeer ingevoerd. Rijtuigen mochten er alleen stapvoets rijden. De meeste winkels hadden er nog een stoep, keldertrappen en uitstalkasten die de weg blokkeerden. Die moesten ze weghalen, en hun waar in de etalage zetten. De woonhuizen verdwenen, alles werd winkel, restaurant of koffiehuis.

Vervolgens kreeg de straat trottoirs, en tussen 1873 en 1883 werd het wegdek geasfalteerd. Dat was vooral prettig voor winkellende vrouwen, die veelal jurken droegen die tot de grond reikten en dus door de modder sleepten. Er was in 1884 zelfs een plan om de Heiligeweg tussen de Kalverstraat en de Handboogstraat te overkappen en er een winkelgalerij van te maken, het summum van veilige winkelluxe.

Winkelen werd een zaak van kijken, maar ook van 'gezien worden'. De Kalverstraat was in 1889 de eerste straat in Amsterdam met elektrische verlichting. 'Als men des daags of des avonds (...) kalm door de straten wandelt, is het of men zich in een internationale tentoonstelling bevindt,' aldus een journalist in 1891. De Deense journalist Alfred Ipsen, een jaar later: 'Men loopt er in dichte drommen door de straat heen en weer. (...) Het publiek hier is zeker de "uppermost ten-thousands". Heren in pelzen gekleed, trippelen voorzichtig voort, dames naar de laatste Parijse mode getoiletteerd. Jonge dandy's met lorgnet op de neus.'

Omdat het kooplustig publiek de straat op ging werd de vormgeving van de winkels van essentieel belang. Zo ontstond vanaf de jaren tachtig van de 19de eeuw een hausse in het bouwen of verbouwen van winkelpanden, te beginnen met de pui: de

►Winkelen doe je niet alleen om iets te kopen: het flaneren deed zijn intrede. Wandelen en etalages bekijken, en dan ergens thee drinken en een taartje eten. Op deze prent uit 1900 worden niet alleen flanerende mensen, maar ook honden bespot. STADSARCHIEF AMSTERDAM

◀Prent van de Kalverstraat rond 1880. Ten behoeve van het groeiende winkelpubliek was al in 1861 éénrichtingsverkeer ingevoerd. Winkeliers moesten obstakels weghalen, later kreeg de straat trottoirs en werd het wegdek geasfalteerd. STADSARCHIEF AMSTERDAM

etalage. Alles moest bijdragen aan de uitstraling van het bedrijf, alles moest blinken en glanzen. Er werd zóveel verbouwd, dat het *Handelsblad* in 1887 sprak over een wedstrijd: ‘Telkens als men zou wanen, dat dien aanhoudenden wedstrijd van smaak en kostbaarheid het laatste woord gesproken was, en telkens, als weder eene schutting verdwijnt, wordt het oude spreekwoord bewaarheid, dat er altijd een “baas boven baas” is.’

Voor de bouwwoede waren veel fantasierijke timmermannen en architecten beschikbaar, maar de man die je bovenal moest hebben was Gerrit van Arkel. In zo’n twintig jaar bouwde en verbouwde hij langs de Nieuwendijk, de Kalverstraat, Heiligeweg en Leidsestraat tientallen winkels. Wie door de winkelstraten liep kwam het werk van Van Arkel overal tegen; ook nu nog is in de Kalverstraat, in de Leidsestraat en in de Heiligeweg nog heel wat van zijn gebouwen te zien.

Flaneren

De belangrijkste impuls voor de ontwikkeling van de winkelstraat was wel dat de middenklasse groeide in aantal, zelfvertrouwen en koopkracht. De burgerij had wat te verteren en ging uit. Het flaneren deed zijn intrede: wandelen door de winkelstraten, verlichte etalages bekijken, vrijblijvend rondkijken in het assortiment en dan ergens thee drinken en een taartje eten.

Al meer dan 110 jaar
zetten wij ons in voor het
behoud van de schoonheid
van Nederland.
Dus ook in Amsterdam.

SLUIT U AAN!

Heemschut.
De Erfgoedbeschermers!

AANBIEDING!

Lezers van Ons Amsterdam kunnen nu voor slechts € 20 een jaar lid worden van Heemschut en daarmee actief bijdragen aan ons werk.

Ga naar Heemschut.nl/lid-worden en vul bij het veld Kortingscode 'Ons Amsterdam' in. De korting wordt dan automatisch achteraf verwerkt.

VrijeAcademie | kunst & cultuur

Maak kennis met de Vrije Academie

Laat je inspireren door onze verdiepende colleges, lezingen, wandelingen en rondleidingen. Een greep uit onze activiteiten in Amsterdam in september:

11 dec Workshop Kintsugi
10:00 - 13:00

13 dec Rondleiding Grandioos
grachtenpand
15:00 - 16:00

16 dec Wandeling Joods Amsterdam
11:00 - 13:00

16 dec Wandeling Amsterdamse
grachten
11:00 - 13:00

16 dec Lezing A Christmas Carol van
Charles Dickens
15:00 - 16:00

22 dec Werelderfgoed lezingen:
Grachtengordel van Amsterdam
14:30 - 15:30

24 dec Het Weihnachtsatorium van
Bach
11:00 - 12:00

28 dec Lezing Michel de Klerk
11:30 - 12:30

30 dec Lezing Julius Caesar komt
naar Amsterdam!
11:00 - 12:00

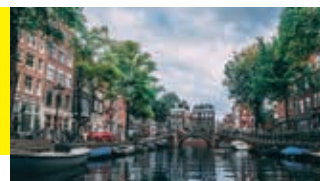
30 dec Rondleiding Paleis op de
Dam
11:00 - 12:30

Kijk voor alle activiteiten op
vrijeacademie.nl

Vrije Academie | Huis Vasari
Herengracht 368
1016 CH Amsterdam

► Jurken en sjaals in de catalogus van Liberty & Co uit 1915. Het merk werd exclusief verkocht bij Metz en Co op de Leidsestraat. STADSARCHIEF AMSTERDAM

Dat nieuwe tijdverdrijf had grote gevolgen voor de positie van vrouwen in de openbare ruimte. Daar kleefden immers allerlei morele en sociale risico's aan. D.E. Engelberts stelde in 1890 in *De Goede Toon*, een handleiding voor beschaafd gedrag: 'De wijze hoe zich iemand op de straat beweegt, daaruit laat zich onmiddellijk den beschaafden goed opgevoeden mensch erkennen'.

Nette dames begaven zich alleen in nette straten, en alleen op tijdstippen dat de heren aan het werk waren. Zij stonden niet zomaar stil op het trottoir, keken niet om zich heen en ook niet achterom, maar bleven met gelijkmatige pas vooruit lopen. Het was vooral onbehoorlijk andere mensen recht aan te kijken.

In de roman *De Klop op de Deur* beschrijft Ina Boudier-Bakker hoe vrouwen in 1882 precies zo door de Leidsestraat 'dromden': 'Niet vlug, dat paste niet voor een dame, te lopen als een straatjongen. Langzaam met bestudeerden stap – den sleep lieten zij achteloos slieren in het stof, want onder

den langen fluweelen capemantel ging het opnemen moeielijk.' De rok optillen om stof en modder te vermijden was taboe: volgens het fatsoen mocht niets van de vrouwelijke enkels gezien worden.

Damestoilet

Het correcte gedrag van een dame in de publieke ruimte moest de heren en het gepeupel vooral duidelijk maken dat zij met respect behandeld diende te worden. De risico's waren niet gering. Een dame kon niet zomaar door iedereen aangesproken worden, want de winkelstraten waren ook het domein van vrouwen van laag allooi – je kon je niet veroorloven voor zo iemand te worden aangezien.

Een populair liedje uit het roddelblaadje *Pst-Pst*, uit 1897, had als eerste regels: 'Als gij een dame ziet flaneren. Na twaalfen door de Kalverstraat. Dan kunt ge zeker zijn, meneeren. Dat zij niet naar de vroeg-preek gaat.' Ook Aletta Jacobs herinnerde zich in 1924: 'Kunnen de honderden vrouwen die dagelijks de Kalverstraat passeren, zich nu nog voorstellen dat veertig jaar geleden, die drukke winkelstraat van 12 uur tot 4 uur 's middags voor "fatsoenlijke" dames verboden terrein was? In die uren gingen de heeren naar en van de Beurs en 't waren alleen prostituées die zich in de omgeving van den Dam vertoonden en in de Kalverstraat flaneerden. Geen vrouw van onverdachte reputatie had in dat tijdsbestek zich in de Kalverstraat durven begeven.'

De komst van de winkelende vrouw zette de moraal op scherp, en vereiste nieuwe voorzieningen. Want als er geen fatsoenlijke gelegenheid was om even te zitten, iets te drinken en naar de wc te gaan zou geen beschaafde vrouw zich in een winkelstraat wagen. Krasnapolsky liet daarom in 1882 een apart damestoilet installeren. Nu konden ook vrouwen met gerust hart van de Wintertuin gebruik maken. ●

► Parterre van Gerzon Modemagazijnen op Kalverstraat 72 in 1939. STADSARCHIEF AMSTERDAM

DE ERKERTJES VAN VAN ARKEL

Gerrit van Arkel was opgeleid als timmerman, maar belandde als tekenaar op een architectenbureau in Amsterdam. Hij raakte bevriend met Wilko Wilkens, chef de bureau bij het bureau van de architect G.B. Salm; in 1882 begonnen de twee voor zichzelf. Wilkens overleed al in 1884; van Arkel zou het bureau nog tot 1893 'Van Arkel en Wilkens' blijven noemen.

Beiden hadden grote belangstelling voor de toen populaire manier van bouwen waarbij allerlei historische 'oud-Hollandsche' stijlen met elementen uit gotiek, renaissance en barok losjes door elkaar heen werden toegepast. Van Arkel blonk uit in het verzinnen van torentjes, erkertjes, pinakeltjes en uitbouw-tjes, alles kon, als het maar bijdroeg aan een levendig, schilderachtig geheel. Hij bouwde overigens niet alleen winkels: hij was ook de architect van Café de Kroon op het Rembrandtplein en talloze bedrijfs- en fabrieksgebouwen.

De eerste opdrachtgever in de Leidsestraat was J.F. Hendriks, die de gevel en winkelruimte van **Leidsestraat 43** in 1883-1884 liet verbouwen voor de Mode-Bazar van L. Stam. Daarna volgde in 1887 de bouw van drie panden naast elkaar op de Nieuwendijk: **Nieuwendijk 91-93** voor tapijthandelaar G. Oosten en **Nieuwendijk 89** voor het fotografisch atelier van A. Greiner (zie *Ons Amsterdam* van mei 2023). Hier maakten de beeldhouwers Van den Bossche en Crevels een fries met fotograferende putti; Van Arkel zou nog vaker

Kalverstraat 190

met ze samenwerken.

Een jaar daarna bouwde Van Arkel **Leidsestraat 59**, hoek Kerkstraat, voor een winkel in huishoudelijke artikelen en in hetzelfde jaar volgde de verbouwing van de pui van Mode-magazijn Anton Huf, **Nieuwendijk 125**. Huf zou Van Arkel daarna vaker inhuren. Een bijzonder fraai stukje werk was de nieuwe winkelpui van **Heiligeweg 35**, uitgevoerd

in 1890 voor bakker Johannes Christiaan Heinemann, bekend als luxe-banketbakker en patissier: beroemd waren zijn krakelingen, zijn anijsbeschuitjes, mangelenkoekjes en knipperdolletjes. Daar hoorde uitbundig vormgegeven pui bij, met oudhollands snijwerk door Van den Bossche, zuiltjes van graniet en messing, en een groot venster in het midden. Tussen 1959 en 2001 zat hier de tapijthandel van Dertard Kinébanian, waarover we ook in dit nummer schrijven. De pui is nog volledig intact, inclusief de signatuur 'G. van Arkel, architect', die bovenin de linker deur gesneden is.

De meest spectaculaire opdracht kreeg Van Arkel in hetzelfde jaar voor de nieuwbouw van een sigarenzaak van G.H. de Veer, op de hoek van de **Heiligeweg** en **Kalverstraat 190**. Pal ernaast, op Heiligeweg 1, was een heel smal winkelpand gebouwd: sigarenwinkel 't Moortje, ontworpen door G.A. Zeeman, dat bij de nieuwbouw werd gevoegd. Het gebouw op de hoek heeft een bijzonder bont uiterlijk, met een afwisseling van baksteen en natuursteen in speklagen, overal kolommetjes, schelpen, putti, guirlandes, medaillons, smeedijzeren muurankers, gemetselde 'gotische' boogjes boven de ramen en op de hoek boven de ingang een beeld van een zwarte vrouw met ontholte borsten en een bos tabaksbladeren. Dat beeld is inmiddels verdwenen, net als het spitse torentje dat oorspronkelijk het trap-

Heiligeweg 35

Kalverstraat 182

penhuis bekroonde. Boven de pui zit wel nog het fries door Van den Bossche en Crevels, nu met putti die tabak oogsten, over zee vervoeren en tot sigaren bewerken.

In de Leidsestraat kon Van Arkel het jaar daarop aan de slag voor kleermaker P.M. Broekmans, **Leidsestraat 24**, en met opdrachten voor de nieuwe pui van **Kalverstraat 182**, het Tyroler Handschoenen-Ma-

Kalverstraat 132

gazijn van M. Laimböck (handschoenen van gemsleer waren hun specialiteit; vandaar de gevelsteen met een gems) en furniturenwinkel Bispinck Kundert, **Kalverstraat 101**. Die winkel was gevestigd aan het Rokin; in 1893 werd de zaak doorgetrokken naar de Kalverstraat. De pui van het pand is gesloopt.

Veel beter bewaard is **Kalverstraat 200**, ontworpen in 1892-93 voor de schoenen- en handschoenenwinkel van Anton Huf, opnieuw een buitengewoon druk gedecoreerde gevel met opvallende bogen boven de vensters, en naast de geveltop twee beelden van de Faam en de Vooruitgang, weer van Van den Bossche en Crevels. De teakhouten ondergevel met wapens van Amsterdam en van St. Crispijn – de patroonheilige van de schoenmakers – is verdwenen. Voor Antons zoon Julius, specialist in 'heeren-uitzetten en militaire, civiele liverij-hoofdtooi's' bouwde Van Arkel in 1894 een winkelpand op **Kalverstraat 132**, hoek Begijnensteeg.

In 1903 kreeg Van Arkel nogmaals een opdracht van Anton Huf, nu voor de verbouwing van de winkel op **Kalverstraat 177**. Hij maakte verder in 1904 twee ontwerpen voor de chocolade- en suikerwerkwinkel Stollwerck, **Kalverstraat 103** en in 1905 voor de gevel van de goud- en zilverwinkel Van der Velden, **Kalverstraat 153-155**, waarvan niets resteert. Ook van **Kalverstraat 193**, voor L. Koperberg, is niets meer over.

Voor de firma Mars, **Kalverstraat 179-181**, had Van Arkel al eens het interieur verbouwd; in 1905 maakte hij een nieuwe pui voor hun filiaal **Leidsestraat 49**. Ook op de Nieuwendijk bouwde Van Arkel voort: in 1896 een nieuwe winkel voor de Nederlandsche Spiegelfabriek van Levie & Co., **Nieuwendijk 143**. Daarvan resteert alleen de omlijsting, twee marmeren pilasters met leeuwen, met de signatuur van de architect.

Geheel gaaf zijn nog gebouw Helios op het **Spui 15**, gebouwd in 1896 voor de fotograaf Buttinghausen, en de luxe-bakkerij van D.C. Stähle, **Spuistraat 274**, uit 1898.

Kalverstraat 200

Herenmode van Herbermann

Aan het einde van de 19de eeuw verandert het Koningsplein in een korte winkelboulevard met grote winkelpanden op de hoeken. Tussen die winkelreuzen staat een anoniem gebouw, dat tussen 1904 en 1951 de vestiging was van een trotse firma in herenmode en -accessoires, A.F. Herbermann.

DOOR KOEN KLEIJN

Alexander Ferdinand Herbermann was een immigrant. Hij ging in 1881 als jonge man uit het Duitse Glandorf naar Amsterdam om er werk te vinden. In het vreemdelingenregister wordt hij steevast vermeld als 'winkelbediende', wonend op de Nieuwendijk. Ook zijn jongere broer Joseph Hubert Ignaz Georg Herbermann kwam naar Nederland.

De Herbermanns waren niet de enigen: in het laatste kwart van de 19de eeuw vestigden veel Duitse immigranten zich in Amsterdam. Meestal om economische redenen, maar ook wel omdat katholieken als de Herbermanns zich in het nieuwe Duitse keizerrijk bedreigd voelden door de dominantie van Pruisische protestanten. Zo trokken ook families als Brenninkmeyer, Dreesmann, Lampe, Peek, Cloppenburg, Sträter en Kreymborg naar Nederland.

Alexanders broer begon in 1891 onder de naam J.G. Herbermann een eigen herenmodezaak op het Damrak, eerst op nummer 70, in 1913 verplaatst naar Damrak 59. Joseph trouwde in 1896 met de Amsterdamse Anna Adolfs.

Natuurwollen ondergoed

Op 10 oktober 1889 was Alexander Herbermann getrouwd met Christina Bense, dochter van een schoenmaker. Volgens de akte was hij toen winkelier. Zijn winkel stond op Koningsplein nummer 20, een mooie oude klokgevel met het jaartal 1687 in de gevel. Het echtpaar ging er ook wonen en kreeg zeven kinderen, drie jongens en vier meisjes. In 1895 adverteerde Herbermann dan ook voor 'een flinke R.K. Kindermeid'. Op de luifel van Koningsplein 20 stond 'A.F. Herberman Chemisier'. Behalve in

overhemden deed Herberman ook in hoeden en 'Engelsche Heerenartikelen', die hij verkocht in een tweede winkel op Koningsplein 14. In 1896 verhuisde hij de inventaris van nummer 14 naar nummer 18 en liet de twee panden door de architect Welsink verbouwen tot één geheel, nu met het opschrift 'Chemiserie A.F. Herbermann Chapellerie'. Zijn advertenties uit die jaren geven een indruk van het assortiment. Herbermann verkocht dassen, handschoenen, 'parapluies', zakdoeken, wandelstokken, manchet- en frontknopen en *cachenez* (grote zijden halsdoeken). Je kon er terecht voor 'Harlene voor het Haar', een uitvinding uit Londen 'ter bevordering van haargroei en het verdrijven van roos', hij had 'Amerikaansche Tand- en Nagelschuiers, die nooit uitvallen', handschoenen van Jouvin en natuurwollen ondergoed van Jansen en Tilanus. De zaak had ook een eigen atelier; Herbermann adverteerde geregeld voor 'nette naaisters'.

Winkeliersvereniging

Daarnaast had Alexander Herbermann zo zijn hobby's. In 1897 was hij bestuurslid van de Amsterdamsche Kegelbond en in dat jaar werd zijn broer Joseph met

EEN VREEMD PANDJE IN DE RIJ

Tussen de grote winkelpanden aan het Koningsplein valt het sierlijke geveltje van Koningsplein 10 uit de toon. Dit is de zorgvuldige reconstructie van een gevel uit 1901, toen gebouwd voor P. van der Vliet voor *confiseur* en *chocolatier* J. Bruin. Na een brand in 1936 was die gevel verwoest, maar in 2022 is hij door architect Kees Doornenbal opnieuw gebouwd. Een winkelpand is het niet: achter de gevel bevinden zich een roltrap en een liftschacht.

◀ Een greep uit het assortiment van Herbermann in een advertentie uit *De Telegraaf* van 27 november 1903. DELPHER.NL

kegelclub Fram Fram derde in de strijd om het Amsterdams Kampioenschap. In 1899 schonk Alexander een gierzwaluw aan het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra. In dat jaar werd hij genaturaliseerd.

In 1899 was Alexander hij een van de oprichters van een katholieke winkeliersvereniging. Hij behoorde tot een comité dat twee jaar later een oproep deed aan andere winkeliers om hun personeel op Koninginnedag 'voor een enkele maal vacatie te geven'. Het comité wees erop 'dat het winkelpersoneel toch evengoed recht op vrijheid op dien dag heeft als b.v. het kantoorpersoneel, werklieden of onderwijzers en zij zijn niet overtuigd dat het publiek het den winkeliers kwalijk zal nemen als deze op dien dag ook hun zaken sluiten'.

Vijf jaar later moest ook Herbermann mee met de dynamische ontwikkelingen op het Koningsplein. In 1880 had A.L.

van Gendt Koningsplein 8 al verbouwd voor de winkel van Sigtenhorst & De Waal, die ook in manufacturen deden. In 1890 was op de hoek met het Singel het sierlijke pand voor Verzekeringssbank Kosmos verzezen en op de tegenoverliggende hoek bouwde het bureau A. Jacot & W. Oldewelt architecten in 1899 een enorm jugendstil-achtig pand voor het modemerken Nieuw Engeland. Ze zouden het in 1914 verder uitbreiden met Koningsplein 2, waar bonthandel Volk zat, en Koningsplein 4 en 6, waar de

kousenwinkel van Meijer gevestigd was. In april 1904 kwamen de panden Herengracht 439 en Koningsplein 16-18-20 op de veiling. De tailor P.M. Broekmans kocht ze aan om een nieuw confectiemagazijn te bouwen, waarin de helft van de winkel van Herbermann op Koningsplein 20 zou opgaan. Herbermann besloot daarop tot de bouw van een nieuw pand op Koningsplein 18-16. Ook deze nieuwe panden werden ontworpen door Jacot en Oldewelt, die dus bijna de hele gevelwand voor hun rekening namen.

De Oude Man

Bij de bouwplannen deed zich een verrassing voor. Achter de te slopen huizen stond een compleet smal pandje uit 1638, geheel ingebouwd. Het heette De Oude Man, naar de gevelsteen van een mannetje met een stok en een spitse hoed, met daaronder de letters O.M.. Het huisje is een overblijfsel van de 17de-eeuwse situatie. Het Koningsplein was in 1638 nog een grachtje dat de Boerenwetering en de Overtoomse Vaart met het Singel verbond. Naast het grachtje werd in 1637 de Heilige-wegspoort gebouwd. De poort was deel

van de stadswal, die hier liep van de hoek van de Beulingstraat tot het huidige Rembrandtplein, grofweg volgens wat nu de Reguliersdwarsstraat is. De Oude Man stond dus met zijn voorgevel aan een straatje dat achter die stadswal langs liep.

In 1664 werd de vierde fase van de grote stadsuitbreiding uitgevoerd. De Heilige-wegspoort werd toen afgebroken en de Herengracht werd doorgetrokken in een ruimere boog dan de stadswal, nu de Gouden Bocht. Daardoor ontstond langs de oostkant van de gracht een smalle taartpunt vanaf de Beulingstraat naar

▲ Een totaal ander Koningsplein in de jaren 1880, de periode waarin Alexander Herbermann in het klokgevelpandje links zijn winkel A.F. Herberman Chemisier begon.

STADSARCHIEF AMSTERDAM

het nieuwe Koningsplein. Op de kleine onhandig gevormde percelen was geen ruimte voor de bouw van het soort statige huizen dat het stadsbestuur voor de Herengracht had voorzien. De stukjes grond werden daarom in 1665 voor dertien stuivers de vierkante voet verkocht aan de eigenaren van de huizen aan het Singel. Zij bouwden vervolgens hun panden uit naar de Herengracht, tot aan de nieuwe rooilijn.

Het was de bedoeling dat de bestaande straatjes en steegjes binnen in het blok zouden worden opgeheven, en dat gebeurde ook, maar De Oude Man bleef gewoon staan waar het stond, en had waarschijnlijk een uitgang door een steegje naar het Koningsplein. In 1771 werd het hoekhuis Herengracht-Koningsplein met het achterliggende erf gekocht door Constantinus van Son, die er een groot nieuw huis bouwde. De Oude Man kwam toen aan zijn binnenplaats te liggen, en werd zijn achterhuis.

DADA

De talrijke advertenties van A.F. Herbermann leverden een reactie op uit onverschrokken kunstenaar Kurt Schwitters was in 1922-1923 op 'veldtocht' met de Nederlandse Dada-beweging onder aanvoering van Theo van Doesburg. Schwitters publiceerde toen gedichten in het Nederlands, en één daarvan, het *Unsittliches i-gedicht*, was gebaseerd op een krantenadvertentie van A.F. Herbermann, 'aus einer holländischen Tageszeitung':

Dames-Hemden
Dames-Pantalons, fransch model
Dames-Pantalons
Prima Dames Nachtponnen
Dames-Combinations
Heeren Hemden, zwaar graslinnen

►Kadastertekening van het Koningsplein rond 1900. Aan de witte plek tussen nummer 16 en 12 stond het pandje De Oude Man. STADSARCHIEF AMSTERDAM

Toen Broekmans en Herbermann in 1904 Herengracht 439 en Koningsplein 16-18-20 lieten slopen moest ook De Oude Man helaas verdwijnen. De gevel werd nog snel getekend door Misset, en het Genootschap Amstelodamum liet weten de gang van zaken te betreuren: 'Is het mooie geveltje niet waard in den tuin van een onzer musea te worden opgesteld?' Tevergeefs.

◄De Oude Man: bij het slopen van Koningsplein 18-16 kwam een compleet ingebouwd pandje uit 1638 tevoorschijn. Herman Misset tekende het in 1904 voordat ook dit gesloopt werd. STADSARCHIEF AMSTERDAM

De nieuwe winkels werden in 1905 geopend. Broekmans wilde al snel verder uitbreiden, en dus verhuisde Herbermann opnieuw. In februari 1914 hield hij uitverkoop in verband met de afbraak van het pand en de verplaatsing naar Koningsplein 12-14, waar Jacot en Zinsmeister een groot pand met een strakke pilastergevel bouwden. Op 19 mei 1914 vierde A.F. Herbermann daar zijn zilveren jubileum. Het was een modern gebouw met ruime verkoopruimtes en ateliers op de bovenste verdiepingen, en het had een lift.

Bij Herbermann kon je terecht voor 'Amerikaansche Tand- en Nagelschuiers, die nooit uitvallen'

Helaas kwam daar op 29 december 1915 de 14-jarige liftjongen om het leven, toen hij vijftien meter naar beneden viel in de koker. *De Tijd* meldde: 'Het ongeluk geschiedde doordat de liftkooi, waarop de jongen, om haar schoon te maken, was

gaan zitten, in beweging werd gesteld. Onderweg stiet de knaap het hoofd tegen iets, tengevolge waarvan hij naar beneden stortte met het genoemde noodlottige gevolg.'

In 1918 kwamen Alexanders zonen Alexander Ferdinand Karel (Carl) en Frederik Johannes Maria in de zaak als vennoten in Heerenmodemagazijn en ateliers A.F. Herbermann. In juni 1922 openden ze een filiaal in de Utrechtsestraat op nummer 19, hoek Herengracht, en in september 1924 nog een derde winkel op Hobbemastraat 8a. Oom Joseph had nog altijd zijn herenmodezaak op het Damrak en een filiaal in Rotterdam.

Maar toen brak de crisis uit. In 1930 moest A.F. Herbermann de tweede etage op het Koningsplein verhuren als kantoorruimte en het jaar daarna ging het filiaal in de Utrechtsestraat dicht. Op 3 september 1932 overleed Alexander senior in Overveen, 69 jaar oud. De firma werd daarna nog geregeld geprezen om 'oude degelijkheid, modern comfort' en in 1939 werd het gouden jubileum gevierd. In 1951 werd de zaak definitief gesloten. De winkel werd heringericht voor schoenenwinkel Manfield, die er tot 1973 zat. Daarna gebruikte kledingwinkel Nieuw Engeland het tot 1983. Nu huizen hier Funtronics, Paradigit computers en de stofzuigers van Dyson. ●

Van kleedjesklopper tot winkeleigenaar

Decennia lang was aan de Heiligeweg de winkel in oude Oosterse tapijten gevestigd. Vahè Kinébanian was een steun en toeverlaat voor Armeense immigranten en de drijvende kracht bij de aankoop van de Armeense kerk aan de Krom Boomssloot.

◀De winkel op Heiligeweg 35 in de jaren vijftig. Het ontwerp van de pui is van Gerrit van Arkel. STADSARCHIEF AMSTERDAM

Als twaalfjarige kwam Dertard Vahè Kinébanian kwam in 1924 met zijn zusje Elise en moeder Takouhi Azvazadour Alboyadjian naar Amsterdam. Hij was in 1912 geboren in Constantinopel, hoofdstad van het Ottomaanse Rijk. Zijn moeder was na een *affaire d'amour* van haar echtgenoot Stépan Kinébanian gescheiden en gevlucht. In de familie gaat het verhaal dat zij geld en familiejuwelen in de zomen van haar rokken zou hebben genaaid. Alboyadjian emigreerde naar Amsterdam omdat haar oudste zoon Garabed daar dat jaar terecht was gekomen. Hij was gevlucht voor de Turkse dienstplicht. Armeense jongens hadden het in het Turkse leger ronduit erbarmelijk, want Armeniërs werden in het Turkse Rijk ernstig gediscrimineerd. In 1915 vond er de Armeense genocide plaats, die

meer dan 1,5 miljoen slachtoffers eiste. In Constantinopel had Garabed als kantoorbediende gewerkt bij de Banque Hollandaise pour la Méditerranée, een dochteronderneming van de Hollandsche Bank Unie. In Amsterdam kon hij terecht op het kantoor van de HBU.

Eigen zaak

Vahè Kinébanian bezocht de HBS en de Middelbare Handelsschool. In de crisisjaren was hij werkloos, maar vrij spoedig kon hij aan de slag bij Perez, een zaak in Perzische tapijten aan Rokin 116. Hij werkte zich op van kleedjesklopper, loopjongen en magazijnbediende tot boekhouder en administrateur. 'Het was knokken,' herinnerde Kinébanian zich in 1986.

Uit vrees voor het opkomende nazisme nam de Turks-Joodse eigenaar Elia Perez in de jaren dertig de wijk naar Londen en zette daar zijn handel in Oosterse tapijten voort. De filialen in Nederland werden beheerd door medewerkers. Kinébanian bleef als zaakwaarnemer in dienst. Bij Perez werkte ook de Amsterdamse Petronella Riphagen. Ze trouwden in 1939 en gingen wonen bij het Surinameplein.

Tijdens de Duitse bezetting werd het bedrijf van Perez geconfisqueerd. Kinébanian kon de handelsvoorraad veiligstellen en ging het filiaal in Eindhoven leiden. Na de bevrijding keerde hij terug naar Amsterdam. Hij klom vervolgens op tot bedrijfsleider. In 1959 stichtte hij een eigen zaak in antieke en oude Oosterse tapijten op Heiligeweg 35. De weelderig versierde winkelpui in neorenaissance stijl dateerde van 1890 en was door architect Gerrit van Arkel ontworpen voor de brood-, beschuit- en kleingoeðbakkerij van Johann Christiaan Heinemann. Kinébanian ging met zijn gezin, inmiddels uitgegroeid tot vijf kinderen, boven de winkel wonen.

Het was een chique zaak. Door de winkelpui waren de kleurrijke tapijten zichtbaar, op stapels, hangend aan de muren of uitgestald op standaards, zodat de vleug – de 'richting' van het weefsel – beter uitkwam. Bij Kinébanian was een tapijt 'een schilderij op de vloer'. Ze toonden met natuurverven bewerkte garens in prachtige bestorven tinten, en sierlijke motieven en eeuwenoude ornamenten. Menig voorbijganger onderbrak zijn wandeling om pui en etalage te bewonderen.

Menig voorbijganger onderbrak zijn wandeling om pui en etalage te bewonderen

Kinébanian was als handelaar in antieke en oude Oosterse tapijten lid van de Koninklijke Vereniging van Handelaren in Oude Kunst en stond jarenlang op de gerenommeerde antiekbeurzen in Breda en Delft, de voorgangers van de PAN en de TEFAF. Daar gold: kwaliteit heeft een prijs. Beursbezoekers die dachten bij Kinébanian voor een dubbeltje op de eerste rang te kunnen zitten typeerde hij met gevoel voor humor als 'mensen met Kashan-smaak en Shiraz-centen'. De verkoop vond niet plaats in de zaak, maar bij de klanten thuis, bij een kop koffie. Een tapijt kon langdurig op zicht liggen. 'Daar deden we niet moeilijk over,' zegt Dirk Aram Kinebanian, die

als oudste zoon zijn vader opvolgde en met evenveel passie en kennis de zaak voortzette. ‘We verkochten echt niet alleen in de grachtengordel. We kwamen in de Jordaan en bij het Koningshuis en alles daartussen’.

Armeense logés

Kinébanian was – met zijn vrouw aan zijn zijde – een centrale figuur binnen de Armeense gemeenschap. Behalve Turks en Armeens sprak hij goed Nederlands. Mevrouw Kinébanian-Riphagen had al eerder Armeens geleerd en nu ook enkele woorden Turks en gaf taallessen Nederlands.

Vanaf de jaren zestig volgde een toestroom van Armeniërs, hoofdzakelijk uit Turkije. De benaming gastarbeider was op Armeniërs niet van toepassing. Terugkeer naar Turkije was voor hen allesbehalve aan de orde. Kinébanian: ‘Een Armeniër heeft geen land om naar terug te keren.’ De immigranten, meestal jong en ongetrouwd, wisten Kinébanian en zijn echtgenote aan de Heiligeweg te vinden. Het adres ging van mond tot mond.

‘Een Armeniër heeft geen land om naar terug te keren’

‘Ze kwamen hier zonder een halve cent,’ herinnerde Kinébanian zich in 1986. Dikwijls verbleven er logés, voor een paar dagen, soms voor een paar maanden. ‘Niet te tellen, zoveel jongens als we in huis hebben gehad. We hadden een groot huis en toch al vijf kinderen, een paar mensen meer of minder over de vloer maakte niet uit. Er werd altijd extra eten gekookt. Je weet immers maar nooit wie er langs komt’.

Kinébanian hielp bij het verkrijgen van verblijfsvergunningen en de naturalisatieprocedures. Hij ging op zoek naar werk zodat de immigranten een werkvergunning konden krijgen. Tussendoor

► In 1989 kon de Armeense gemeenschap haar kerk terugkopen dankzij de inspanningen van Vahè Kinébanian. Hier wordt in 2005 de mis gevierd.

FOTO MARTIN ALBERTS/
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

verzorgde hij geld voor een pilsje of een paar nieuwe schoenen. Op zaterdagmiddagen kwamen soms zo'n 25 man triptrak spelen en Oud en Nieuw werd gezamenlijk gevierd. Soms beslechtte hij ook een onderlinge ruzie. Als Kinébanian later nog een van de jongens tegenkwam, dan kuste die zijn hand, kuste zijn vrouw en noemde haar ‘mama’.

Wekenlang wierook

Vanaf de jaren vijftig kwamen Armeniërs ook om wille van hun geloof naar de woning van Kinébanian. Met Pasen kwam een priester over uit Parijs om in vol ornaat en getooid met kroon voor een handvol gelovigen volgens de Armeense liturgie de Heilige Mis op te dragen. De geestelijke logeerde gewoonlijk bij de Kinébanians. Dochter Astrid: ‘Het hele huis rook dan wekenlang naar wierook’.

Een eigen kerk bezat de gemeenschap toen niet. Dat was ooit anders. Amsterdam kent sinds begin 17de eeuw een kleine Armeense kolonie, met name kooplieden afkomstig uit de Levant en Perzië, aangeduid als Armenisch of Persiaan. Ze woonden vooral in de Lastage.

Vanaf 1714 beschikte de ‘Armeense Natie’ over een eigen Armeens-Apostolische kerk aan Krom Boomssloot 22. Kooplieden uit Perzië financierden de aankoop en verbouwing van de kerk, vandaar dat tijdgenoten die aanduidden als

Persiaanse kerk.

Met het uitsterven van de kolonie in de 19de eeuw verloor de kerk zijn bestemming. Het gebouw werd in 1874 publiekelijk geveild; in 1890 kocht de katholieke Vereniging tot Weldadigheid van de Allerheiligste Verlosser het en vestigde er de lagere St. Antoniussschool. In 1985 verhuisde die naar nieuwbouw aan de Recht Boomssloot, de huidige Sint Antoniussschool aan Lastageweg 50. De oude kerk kwam wederom in de verkoop. Voor de in omvang toegenomen Armeense gemeenschap in Nederland een unieke kans.

Orde van de Heilige Nerses

Bij Kinébanian thuis hing aan de muur een 18de-eeuwse prent van Pieter Fouquet, een gezicht op de kerk met Armeense kerkgangers. Historicus René Bekius, kenner van de geschiedenis van de Armeense gemeenschap,

▲ De familie Kinébanian in de winkel.

◀ De Armeense Kerk aan de Krom Boomssloot 20-22 in 1755. Tekening van Jan de Beijer.
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

‘We kwamen in de Jordaan en bij het Koningshuis en alles daartussen’

vertelt me: ‘Mogelijk heeft Kinébanian altijd gedacht: komt er ooit een kans’. Met aanhoudend enthousiasme wist hij met zijn netwerk de benodigde gelden bij elkaar te harken. Hij had contacten in Parijs, belde met New York, met de Armeense diaspora wereldwijd. Zelf heeft hij ook een mooi bedrag geschonken’. Het gebouw kreeg zijn oorspronkelijke bestemming terug. In 1986 ging de kerk

over van de Stichting Zusters van Augustinessen van Sint Monica naar de Stichting Armeense Apostolische Kerk; Kinébanian tekende de koopakte. Op 26 november 1989 vond de wijding plaats door de primaat van Parijs, aartsbisschop Ohannes-Kude Nacachian, bijgestaan door een drietal priesters. Na de dienst werd Vahè Kinébanian gehuldigd met de Orde van de Heilige Nerses ‘Sjnorhalie’.

Een bordje boven de deur naar de sacristie meldt ‘Kinébanian Zaal’. Kinébanian overleed in 1993 en werd bijgezet in het familiegraf van zijn vrouw in Heemstede. In de rouwadvertentie stond zijn naam ook vermeld in het Armeense schrift. De tapijtenwinkel sloot in 2001 zijn deuren. Op het adres is nu de kledingwinkel State of Art gevestigd. Onder de etalageruit is in metalen letters Kinébanians naam nog te lezen. ●

Zeshonderd etalages per jaar

Als de Bijenkorf een nieuwe etalage inrichtte, stonden Amsterdammers en dagjesmensen te wachten tot het doek werd weggehaald. In de jaren vijftig en begin jaren zestig verhief ontwerper Benno Premssela het etaleren tot een ware kunstvorm.

DOOR SJENG SCHEIJEN

‘Nederland toonaangevend in etalagekunst,’ schrijft het *Algemeen Dagblad* in november 1959, zonder ironie. Wie dacht dat reclame en etalages bedoeld waren om geld verdienen, vergiste zich blijkbaar. ‘Etaleren’, ‘etalagekunst’ was volgens de krant ‘een toegepaste kunstvorm’, die weliswaar ‘nog heel jong’ was, maar ‘in ons land een peil had weten te bereiken dat tot ver over de grenzen de aandacht trekt’. Zou het waar zijn?

De krant had het over de etalages van de Bijenkorf, die sinds 1956 werden ingericht door de jonge Benno Premssela. Hij was op dat moment nog vooral bekend als binnenhuisarchitect en ontwerper en had naam gemaakt met zijn ontwerpen van tassen, textiel en tapijten. De Bijenkorfetalages waren een belevenis in het naoorlogse Amsterdam. Veel Amsterdammers woonden met te veel gezinsleden in te kleine appartementen en gingen daarom graag de straat op.

Bij het inrichten van de etalages werkten de etaleurs achter doeken en als die tegen de avond werden weggehaald, stonden er Amsterdammers en dagjesmensen te wachten voor het glas om de

nieuwe etalages te bekijken. Die waren toen al niet meer alleen een uitstalling van de waren die binnen te koop waren, maar een signalement van nieuwe trends en sferen, een uitzicht op de wereld van snel bewegende technologische en modische ontwikkeling.

Plantenbakken van asbestcement

Premssela was zesendertig toen hij voor het warenhuis begon te werken. Hij was al kaal op zijn kruin. Hij had het haar op de zij- en achterkant van zijn

hoofd nog niet gemillimeterd zoals hij later zou doen, maar ook toen al bezat hij de typische gravitas van een filosoof. Een filosoof was hij overigens allerm minst, wel een visionaire estheet en een geweldig organisator van materialen en ruimte. In kleinere kring was hij toen ook al bekend als voorvechter van homorechten en als bestuurder en adviseur in de zich snel ontwikkelende Nederlandse culturele infrastructuur. Hierdoor werd hij gaandeweg iets als een 'cultuuractivist', iemand die schoonheid vooral organiseert en

slechts in mindere mate produceert. Daarbij bleken sociale kwaliteiten even belangrijk als zijn oog voor esthetische kwaliteit.

Premse la was ook een ontdekker, mentor en promotor van vele jonge kunstenaars, zoals Hans van Manen, de ontwerpers Gijs Bakker en Emmy van Leersum en Erwin Olaf. Het rijtje maakt duidelijk hoe groot de invloed was die Premse la op de naoorlogse kunsten in Nederland heeft uitgeoefend. Je zou kunnen zeggen dat zijn reputatie als ontwerper enigszins overschaduwd is door cultuuractivist

▲1958: winkelpubliek bewondert een Bijenkorf-etalage die is samengesteld onder leiding van Benno Premse la. SPAARNESTAD PHOTO/NATIONAAL ARCHIEF

Premsele. Tegenwoordig hoor je nogal eens beweren dat Premsele eigenlijk helemaal geen goede ontwerper was, maar dat is eenvoudig te weerleggen.

Premsele nodigde onbekende kunstenaars uit om werk te maken voor de vitrines

Zijn textiel- en productontwerpen zijn vaak nogal spartaans, dat is waar, door zijn voorkeur voor veronachtzaamde materialen als vlas, beton en plastic. Maar je kunt echt niet beweren dat de plantenbakken van asbestcement die hij maakte voor Spectrum of de vlastapijten die hij in de jaren tachtig ontwierp voor Besouw geen indrukwekkende en visionaire ontwerpen zijn, ook al zal niet iedereen ze graag het eigen huis binnenhalen.

'The costs of buying success'

Toen Premsele bij de Bijenkorf als etaleur begon te werken was die winkel nog een onafhankelijk Nederlands bedrijf dat zich spiegelde aan Amerikaanse warenhuizen zoals Bonwit Teller en Saks. De directie liet zich adviseren door Martin

Lederman, een in een gehuurde wagon rondreizende Amerikaan die zich – toen al – presenteerde als 'management-consultant' en graag oreerde over zijn liefde voor oosterse poëzie. Hij had, toen al, een afslankboek met eigen recepten geschreven, *The slim Gourmet* uit 1955, in het Nederlands uitgegeven als *De slanke fijnproever*.

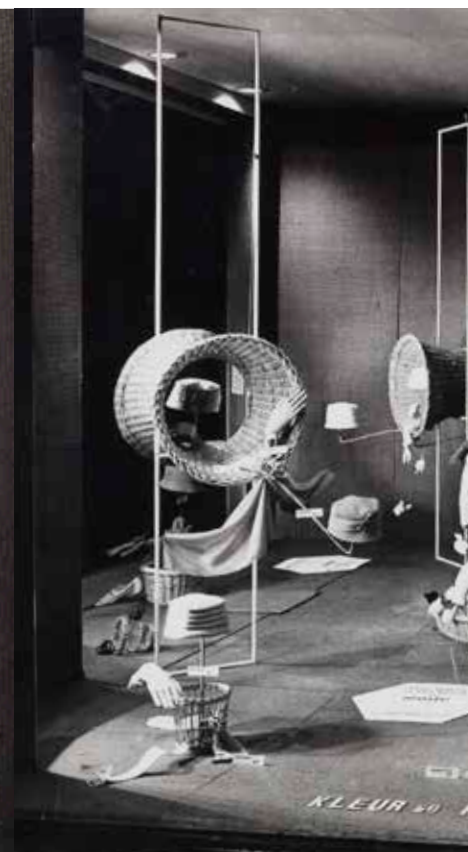
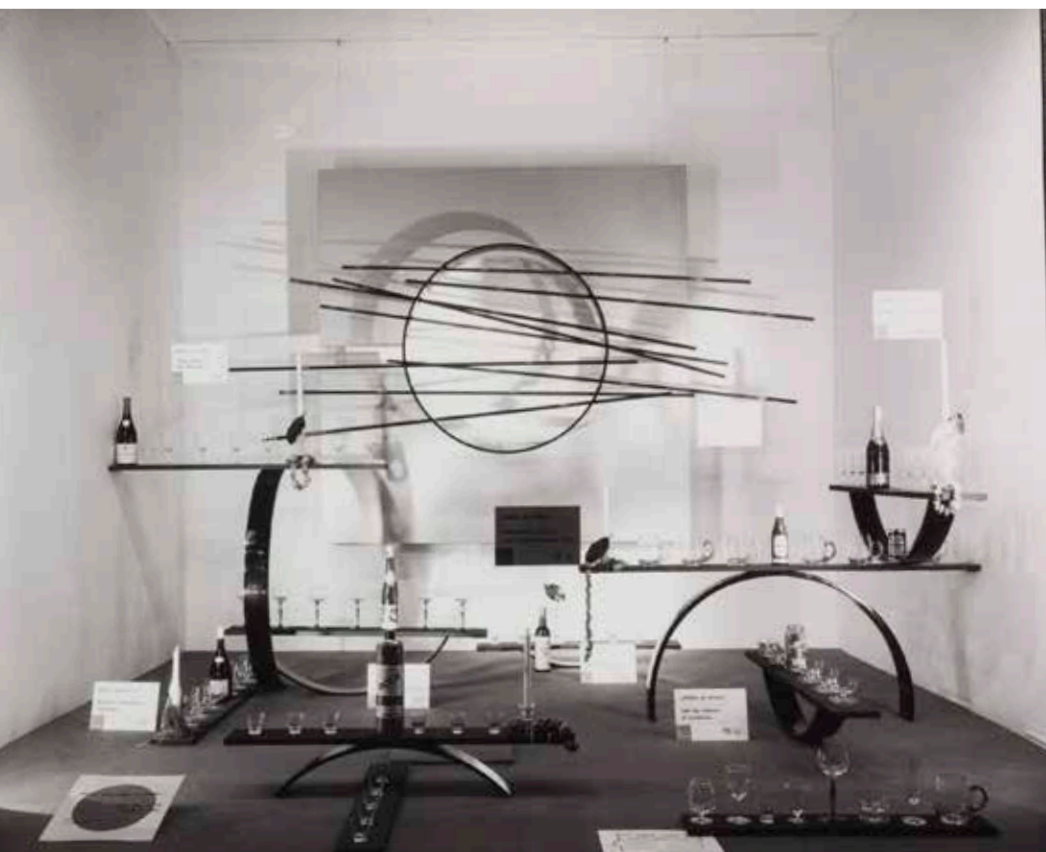
Lederman raadde de Bijenkorf aan meer te investeren in de etalages. Hij had in 1956 in Amsterdam een lezing gegeven met de titel *The costs of buying success* waarmee hij de ongetwijfeld verblufte Amsterdamse ondernemers een voorproefje gaf van de magische 'adviespraat' die de wereld inmiddels heeft veroverd. In een interview met *de Volkskrant* op 9 mei 1958 zegt hij: 'En vergeet u vooral niet te vermelden, dat die etalages bijzonder artistiek door prima vakmensen en chef-etaleur Premsele werden verwezenlijkt. Het is wel mijn idee, maar de uitvoering staat op hun naam. En die is prachtig!'

De komst van Premsele als chef-etaleur betekende overigens geen radicale breuk in het beleid van de Bijenkorf. Ook al in de late jaren veertig en begin jaren vijftig werd er zo nu en dan met kunst in de etalages geëxperimenteerd. Zo liet de Bijenkorf in november 1950 ter opluistering van het tachtigjarige jubileum etalages inrichten door kunstenaar Friedrich Vordemberge Gildewart, een Duitse constructivist en ooit lid van De Stijl, die de oorlog in Nederland had overleefd.

▼ Drie etalages van Benno Premsele.

De ontwerper hield van heldere lijnen, spaarzaamheid en 'eerlijke materialen' zoals deze rieten manden. Kunstwerken werden een organisch deel van de inrichting

© BENNO PREMSELE/
PICTORIGHT/
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

Kosmopolitische onthechting

Ontwerper Martin Visser, die vanaf 1949 de meubelafdelingen van de Bijenkorf filialen inrichtte, hing tussen de meubels schilderijen op van anderen anderen Karel Appel, Constant en Asger Jorn. Hij nodigde Aldo van Eyck en Gerard Rietveld uit om de meubelafdeling opnieuw in te richten.

Het was ook Martin Visser die Premsela binnenhaalde. Hij werkte eerst naast Visser op de meubelafdeling en ging pas daarna etalages maken. Kort na zijn aanstelling trok Premsela ontwerper Anni Apol aan, die vanaf dat moment een groot deel van de etalages onder haar hoede nam.

Premsele bracht ordening en beleid rond het inrichten van de etalages, en nodigde jonge en vaak nog onbekende kunstenaars uit om werk te maken voor de vitrines. Die kunstwerken werden een organisch deel van de inrichting, en gaven een onmiskenbare sfeer van kwaliteit en kosmopolitische onthechting aan de etalages. Premsela werkte met kunstenaars als Herman Gordijn, Co Westerik, Jean-Paul Vroom (later jarenlang de vaste vormgever van de balletten van Hans van Manen), ceramist Jan van der Vaart en fotografen als Cas Oorthuys, Johan van der Keuken en Emmy Andriessse.

De Bijenkorf had nog een grote stoffenafdeling, en de introductie van de nieuwe seizoenstoffen was een belangrijk moment. Dan spelde modeontwerper Max Heymans de stoffen zo op de paspoppen, dat het leek alsof het couture was.

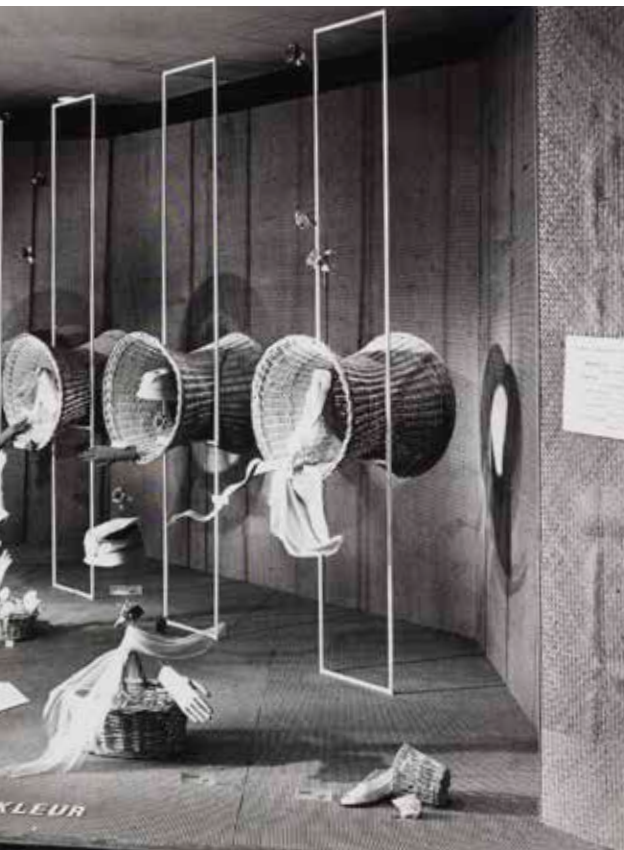
De 22 etalagevitruines van het Bijenkorfgebouw in Amsterdam werden om de tien á veertien dagen vernieuwd, waardoor Premsela en zijn medewerkers ongeveer 600 etalages per jaar moesten inrichten.

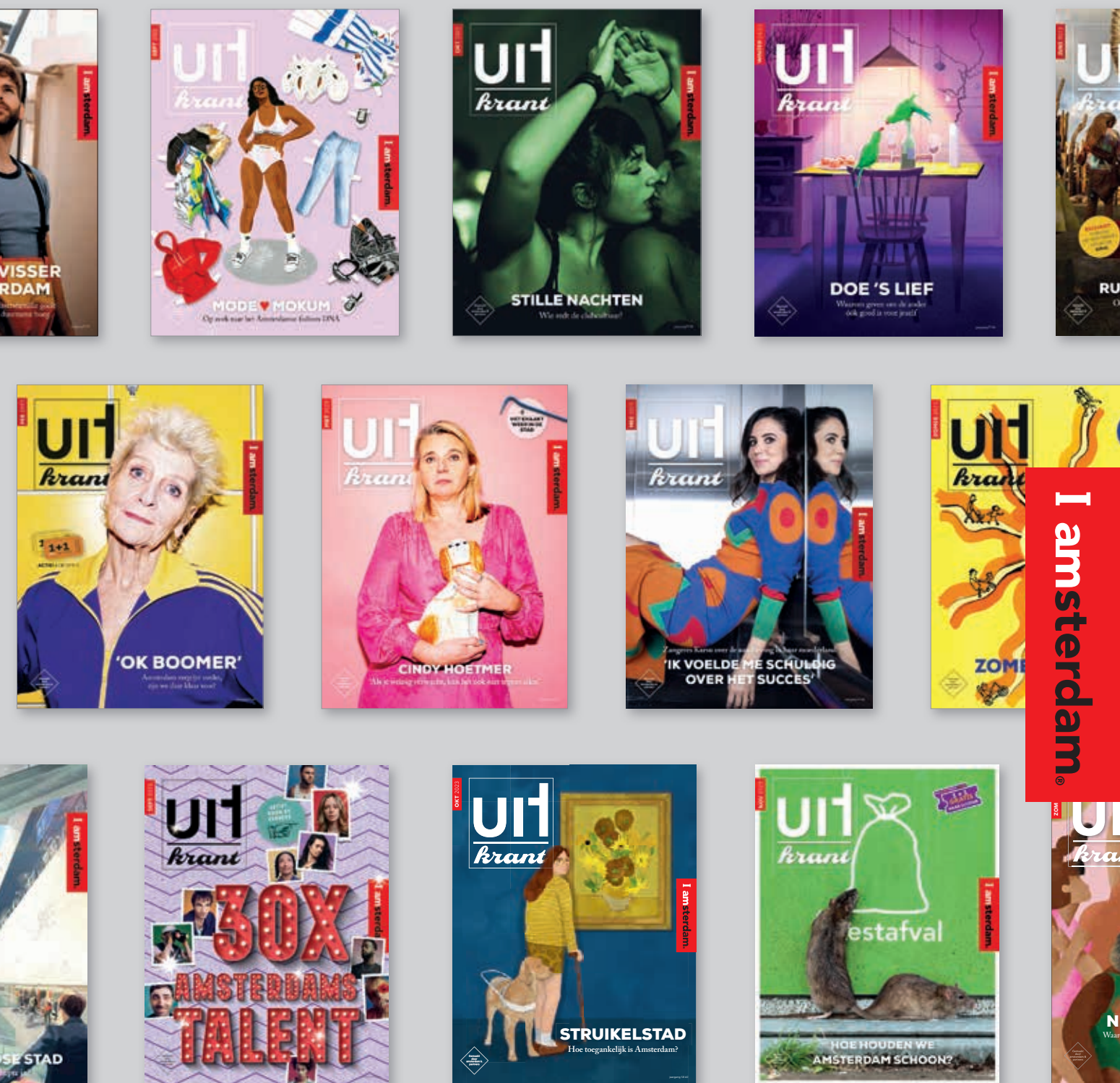
Hans van Manen grimeerde de paspoppen

Daarmee boden deze een geweldige mogelijkheid om allerlei ruimtelijke ideeën uit te testen. 'De etalages waren fantastisch voor mij,' zei Premsela veel later, 'omdat het telkens maar voor twee weken was, kon je risico's nemen.' Vrienden hielpen vaak spontaan en onbetaald bij het inrichten van de vitrines. Hans van Manen, die voordat hij begon te dansen grimeur en toneelkapper was geweest, grimeerde de paspoppen om ze een sprekender gezicht te geven.

Warhol en Dalí

Premsele was zeker een internationale pionier met zijn etalages, maar een uniek verschijnsel waren die niet. In de Verenigde Staten ontwierpen Jasper Johns, Robert Rauschenberg en Sari Dienes etalages voor Tiffany's en Bonwit Teller. Andy

Uitkrant

Hét culturele magazine van Amsterdam,
op 250 plekken in de stad. Gratis!

(of krijg 'm thuisgestuurd, een jaar lang, voor drie tientjes)

iamsterdam.nl/uitkrant

▲ Bij de introductie van de nieuwe seizoenstoffen, hier in 1959, speldden ontwerpers de stoffen zo op de paspoppen, dat het couture leek.
© BENNO PREMSELA/
PICTORIGHT/
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

▼ Ook in de Verenigde Staten ontwierpen kunstenaars etalages, zoals deze door Salvador Dalí voor Bonwit Teller.

Warhol, die ooit als zomerbaantje begonnen was op de etalageafdeling van warenhuis Joseph Horne in Pittsburg, begon medio jaren vijftig etalages in te richten, ook voor Bonwit Teller.

Dat warenhuis had eind jaren dertig al verschillende kerens Salvador Dalí ingeschakeld. Dalí installeerde in 1939 een met bont gevoerde badkuip in een vitrine van Bonwit Teller. Het leidde tot onenigheid met de directie waarna Dalí de badkuip door het etalageglas op de stoep van Fifth Avenue keilde. Het ligt voor de hand dat Premsela, die altijd internationale kranten en tijdschriften las, de Amerikaanse etalages kende, en het is interessant om de parallellen en verschillen te benoemen.

Premsele was meer dan zijn Amerikaanse collega's geïnteresseerd in 'materialiteit', de kwaliteiten van het pure, onbewerkte materiaal. Hij gebruikte een

avant-gardistische beeldtaal, die afkomstig was uit het internationale constructivisme en het Nieuwe Bouwen. Heldere lijnen, spaarzaamheid, en een curieuze vorm van eerlijkheid, speelden daarin de belangrijkste rol.

De etalages waren een belevenis in het naoorlogse Amsterdam

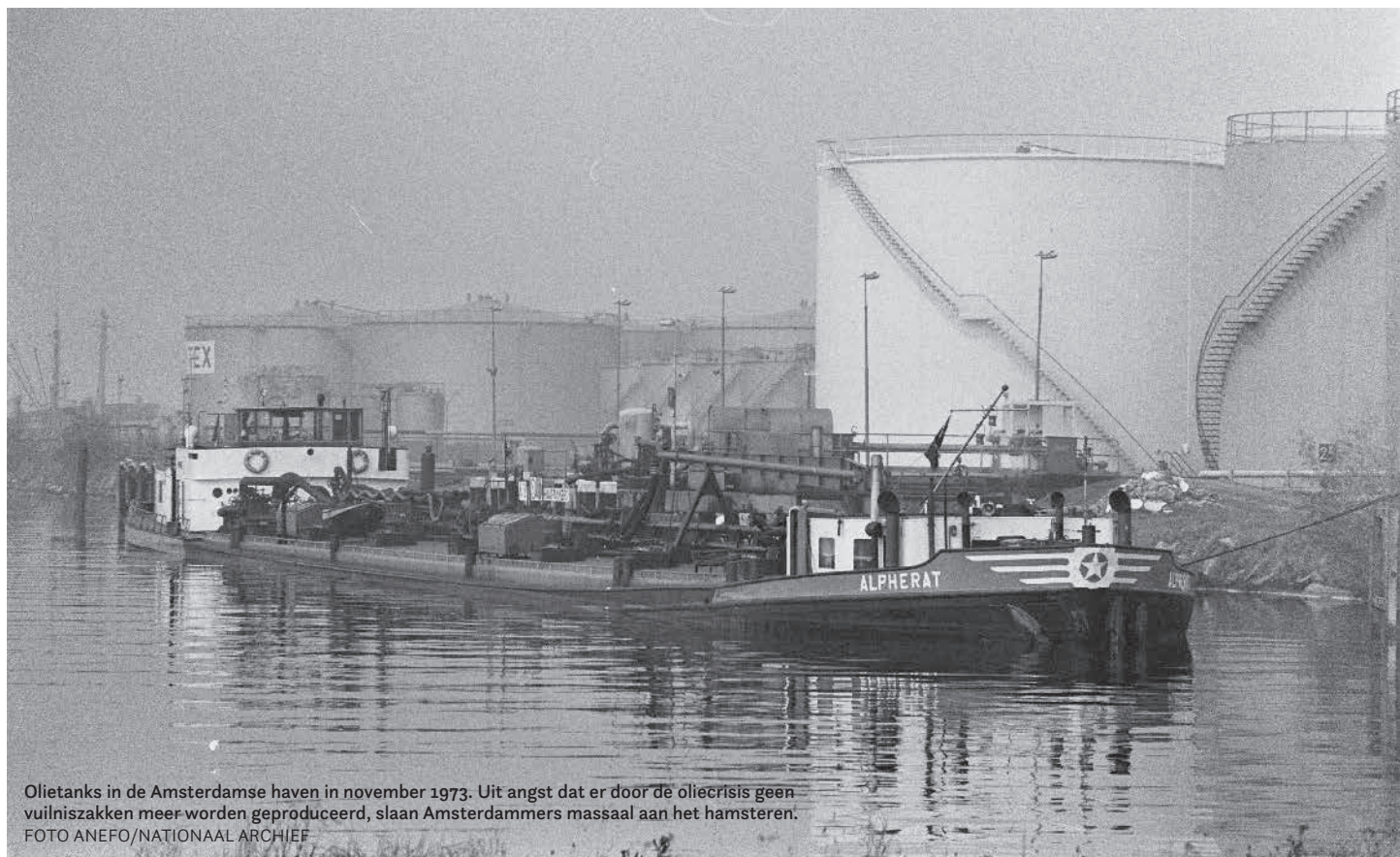
In een interview uit die tijd lichtte hij zijn beginnende toe: 'Uitsluitend natuurlijke materialen willen wij in de etalages gebruiken. Geen nabootsing van bepaalde dingen in papier maché. Als we met marmer willen werken gebruik we ook echt marmer. Geen papier dus bijvoorbeeld met een marmermotief bedrukt of zo. Zijn houten attributen gewenst, dan wordt dat ook gewoon eerlijk hout en niet een of andere nabootsing in karton.'

Popart

Dat 'eerlijke' materiaalgebruik is natuurlijk grappig – reclame bestaat immers maar om één reden: je zo beduvelen dat je iets koopt wat je niet nodig hebt. Dat is popart, en er is geen twijfel dat Premsela's etalages popart waren: de onverwachte combinatie van consumentengoederen en de 'hoge kunst'-principes van het artistieke modernisme. Het was die combinatie die Premsela's werk voor de Bijenkorf zo spannend maakte. De etalages waren ruimtes voor artistiek experiment – verlichte, bewonderend aangestaarde couveuses, waar een nieuw gevoel voor esthetiek werd uitgetest. ●

SJENG SCHEIJEN IS SCHRIJVER VAN *GELUKSKIND*. DE BIOGRAFIE VAN HANS VAN MANEN (2023).

Olietanks in de Amsterdamse haven in november 1973. Uit angst dat er door de oliecrisis geen vuilniszakken meer worden geproduceerd, slaan Amsterdammers massaal aan het hamsteren. FOTO ANEFO/NATIONAAL ARCHIEF

73

DONDERDAG 6 DECEMBER AMSTERDAMMERS HAMSTEREN VUILNISZAKKEN

Uit angst dat er binnenkort geen plastic producten meer worden geproduceerd als gevolg van de oliecrisis, slaan de Amsterdammers massaal vuilniszakken in. Volgens Stadsreiniging zijn er eind november wekelijks 600.000 zakken verkocht tegen normaal 150.000. 'Ik ben ervan overtuigd dat er een heleboel mensen zijn die voor een jaar genoeg zakken in huis hebben,' aldus adjunct-directeur Pingin. Volgens hem is de vrees voor een zakkenschaarste ongegrond: 'De fabriek heeft bevestigd dat ze binnenkort weer de normale aanvoer kan leveren. Bovendien hebben de meeste Amsterdammers ook altijd nog een vuilnisemmer, want die hebben we nooit ingenomen.'

december 1973

zondag 2 Bij een nachtelijke uitslaande brand in een kraakpand aan de Van der Duijnstraat komt de op de zolder wonende 28-jarige Ivonne Woudhuizen om het leven.

maandag 3 Een groep van ruim dertig uit Suriname afkomstige vrouwen en kinderen vindt onderdak in het speciaal voor hun gekraakte voormalige CBH-kantoor aan de Passeerdersgracht.

dinsdag 4 'Het is helemaal niet interessant en daarom wil ik er ook niet over praten,' aldus voormalig Nederlands kampioen kogelstoten Els van Noorduyt, nadat ze met haar blote handen twee gewapende overvallers heeft verjaagd uit

haar sigarenzaak in Amsterdam Oost.

woensdag 5 Na een roerig debat en met twee stemmen verschil stemt de gemeenteraad in met een jaar verlenging van de proef met een wekelijkse koopavond.

maandag 10 In verband met de uitreiking van bonkaarten voor benzine blijven postkantoren voorlopig in de avonden en op zaterdag open. Vanwege de oliecrisis hebben particulieren recht op vijftien liter per week.

donderdag 13 Sigarenwinkelster J. Schelling-Vink (50) uit de Vrijheidslaan overlijdt aan de door een overval-ler toegebrachte messteek.

Haar 54-jarige echtgenoot wordt met een steekwond in de hartstreek opgenomen in het VU-ziekenhuis.

woensdag 19 CDA-wethouder Ton van der Eyden waarschuwt dat de gemeentelijke Sociale Dienst door de massale stijging van bijstandsaanvragen is verworden 'tot een soort van sociale bank', waar de ambtenaren het werk amper aankunnen.

donderdag 20 De meeste winkeliers geven gehoor aan de opdracht van de regering om vanwege de energiecrisis een half uur na sluitingstijd hun etalageverlichting en neonreclames te doven.

vrijdag 21 Bij het afzinken

van een metrocaisson aan de Zwanenburgwal komt uit de vloeibaar gemaakte grond een 15de-eeuws houten ikoon bovendrijven.

maandag 24 Het GVB denkt met het huren van vijftig toerbussen de verwachte toeloop in het openbaar vervoer te kunnen opvangen, als Amsterdammers vanwege de benzinedistributie hun auto laten staan.

vrijdag 28 Op een zolder aan de Foeliedwaarsstraat stuiten agenten op metalen oliedrums met zevenhonderd gehamsterde liter benzine. ●

In mei 1998 waren er al rellen geweest in de wijk Overtoomse Veld, waar Marokkaanse jongeren aandacht eisten voor hun problemen.
FOTO MARCO OKHUIZEN/ANP

98

MAANDAG 21 DECEMBER

MOSKEEBEZOEK BURGEMEESTER ONTAARDT IN VECHTPARTIJ

Het gerucht dat agenten twee van autodiefstal verdachte Marokkaanse jongens zwaar hebben toegetakeld bij hun aanhouding, leidt op maandag 14 december tot een bestorming van politiebureau Balistraat. Na een korte charge keert de rust weer terug. Bij de vreedzame betoging die zondag tegen de 'Amerikaans-Britse agressie in Irak' zijn het vooral Marokkaanse jongeren die rondom het Amerikaanse consulaat aan het Museumplein een spoor van vernielingen achterlaten. Nog voordat burgemeester Schelto Patijn de dag erna bij een bezoek aan de Nasr-Moskee in de Celebesstraat de boodschap kan overbrengen dat de maat vol is, breken er vechtpartijen uit tussen de moskeebezoekers.

december 1998

dinsdag 1 Een voorstel van GroenLinks-wethouder Frank Köhler voor een proef met twee autoloze zondagen per jaar stuut op verzet van zowel burgemeester Schelto Patijn als twee VVD-wethouders.

woensdag 2 De invoering van verplichte kleurrijke bedrijfsjassen maakt een einde aan de chaos op de bomvolle beursvloer van de Effectenbeurs. De bijna tweehonderd optiebedrijven mochten hun eigen bonte outfits bedenken.

vrijdag 4 Zwarte Pieten met dikke lippen, kroeshaar en oorringen zijn vandaag niet welkom bij de sinterklaasvieringen op vijftien openbare basisscholen in Zuidoost,

conform de Sint Nicolaascode van het schoolbestuur: 'We willen dat zwarte kinderen en hun ouders zich niet gekwetst hoeven te voelen.'

maandag 7 Ronald Jan Heijn, eigenaar van spiritueel centrum Oibibio aan de Prins Hendrikkade, weet ternauwernood de executieveiling van zijn kapitale woonhuis aan de Oranje Nassaulaan te voorkomen, met dank aan de Triodosbank die de vorderingen van schuldeiser Averobank overneemt.

dinsdag 8 In de Bijlmerbajes maakt een 58-jarige gedetineerde gebruik van de verbouwingswerkzaamheden door vermomd als een monteur de

deur uit te lopen.

zondag 13 Een dag na het ontslag van trainer Morten Olsen richten ontevreden supporters hun pijlen op tweeling Frank en Ronald de Boer. 'Ze moeten vooral zo door gaan,' laat Frank de Boer weten na de fluitconcerten vanaf de tribunes. 'Dan maak ik het seizoen bij Ajax niet eens meer af.'

maandag 14 Thuiszorgmedewerkers nemen de zorg over voor een 72-jarige zieke bewoonster uit de Nieuwe Brugsteeg. Bij gebrek aan een opvangplek is ze de afgelopen drie dagen verzorgd door agenten van bureau Warmoesstraat.

dinsdag 14 'Ik zie dit echt als een kerstgeschenk,' aldus voormalig drugshandelaar Steve Brown (45) vanuit zijn ziekenhuisbed in het OLVG, na vorige week te zijn neergeschoten voor zijn woning aan de Biesboschstraat.

woensdag 23 De Tweede Kamer eist harde maatregelen tegen de straatterror van vooral Marokkaanse jongeren in Amsterdam.

donderdag 24 Wethouder Jikkie van der Giessen (D66) waarschuwt dat Amsterdam op 1 januari 2000 rekening moet houden met plunderingen, als beveiligingssysteem zullen uitvallen door de 'millenniumbug'. •

Kampioen op de eindsprint

Hardloper Wim Slijkhuis stond ondanks zijn geweldige prestaties nooit in het middelpunt van de belangstelling. Hij had namelijk de pech dat zijn atletiekloopbaan parallel liep met die van Fanny Blankers-Koen.

DOOR BAB BARENS

Ik wist niets van atletiek. Ik was ook geen atleet, maar een hardloper. Als klein miezerig jongetje werd ik in mijn eerste wedstrijd tussen al die boerenjongens tweede. Op gewone gympen en met oranje sokken aan, die door mijn oma waren gebreid. Men heeft mij vaak het verwijt gemaakt dat ik geen vechter was omdat ik zo'n soepele loop had, maar daar klopte niets van, ik heb er ook hard voor moeten werken al leek dat niet zo...

Aan het woord is Wim Slijkhuis, die nog altijd wordt beschouwd als de grootste middellange-afstandsloper die Nederland ooit gekend heeft. Hij trainde bij de Amsterdamsche Atletiek Club

op het Olympiaplein. Slijkhuis werd driemaal nationaal kampioen op de 1500 meter, acht keer op de 5000 meter en vestigde dertig nationale records op negen verschillende loopnummers. In 1948 behaalde hij tijdens de Olympische Spelen van Londen op zowel de 1500 meter als de 5000 meter de bronzen medaille en in 1950 werd hij in Brussel Europees Kampioen op de 1500 meter. Omdat Fanny Blankers-Koen in Londen op diezelfde Spelen vier keer goud won, kregen de prestaties van Slijkhuis veel minder belangstelling dan ze verdienden. Hij liep altijd in haar schaduw. In de Engelse kranten, die lyrisch waren over zijn prachtige en soepele loopstijl,

kreeg Slijkhuis de bijnaam 'The Poetry of motion'. En die stijl liet hem nooit in de steek, ook niet als hij op een sintelbaan vol met plassen liep of in een veldloop in de blubber.

Wegrennen voor de Duitsers

Eind 1943 stagneerde zijn atletiekloopbaan vanwege de oorlog. Het was daarna een kwestie van overleven en proberen uit handen van de Duitsers te blijven. Slijkhuis vertelde mij hoe hij de oorlog had overleefd omdat hij in 1944 kon ontsnappen tijdens een razzia in Leiden. 'We moesten van de Duitsers in een rij gaan staan en een aantal vrouwen maakte amok. Er ontstond zoveel verwarring dat ik mijn kans greep en

wegglipte. In een tuin vlakbij heb ik mij uren in de struiken verstopt en ondanks een zoektocht hebben de Duitsers mij niet kunnen vinden. Laat in de avond werd ik door twee vrouwen uit de struiken voor hun huis gehaald en mee naar binnen genomen, waar ik schone kleren kreeg en te eten.'

Engelse kranten waren lyrisch over zijn prachtige en soepele loopstijl

'In de nacht ben ik vervolgens in het pikkedonker van Leiden naar Amsterdam gerend, wel steeds goed uitkijkend dat die Duitsers mij niet opnieuw te pakken konden nemen. Achteraf gezien een hachelijke onderneming, maar ook hier had ik voordeel van mijn hardloopcarrière. Ik ben in die oorlogsjaren heel veel afgevallen en heb honger geleden, zo veel zelfs dat ik niet anders kon dan mijn eigen kat op te eten.'

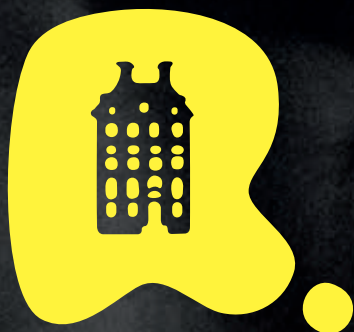
Sprintje naar de tram

Het sterkste punt van Slijkhuis was de eindsprint. Dat talent bewees hij door regelmatig de tram te halen als die weer eens voor zijn neus wegreed. In het Polygoonjournaal waarin de atleten

voor de Spelen van 1948 worden voorgesteld, zie je hem als een gazelle achter Lijn 3 aan hollen, zijn tas onder de arm, om vervolgens met een soepele tred op de treeplank van het achterbalkon te springen.

Zo'n sprintje trok hij regelmatig als hij naar huis ging. Slijkhuis werkte als verkoper bij de sportwinkel van Leo van der Kar op de Ceintuurbaan. Daar kwamen veel topatleten, die door Leo gemasseerd werden, onder wie Emil Zatopek en Fanny Blankers-Koen. Later ging van der Kar een fusie aan met Perry. De winkels van Perry gingen Van der Kar heten en hoorden bij de grootste en modernste sportzaken van Nederland, met een filiaal in de Kalverstraat.

museum
Rembrandt
huis

04.11.23-04.02.24

Framing Rembrandt

► Slijkhuis liep wedstrijden over de hele wereld. Hier staat hij bij de douane voor een reis naar Amerika in januari 1949.
FOTO J.D. NOSKE/ANEFO/NATIONAAL ARCHIEF

Leo van der Kar was zelf een niet onverdienstelijk atleet en hij werd de vaste masseur en coach van Slijkhuis. Hij had, vond hijzelf, een groot aandeel in het succes van Slijkhuis tijdens de Spelen in 1948 in Londen.

Slijkhuis liep wedstrijden over de hele wereld, van Amerika tot Australië en Nieuw-Zeeland. In het laatste land was hij bijna gebleven: 'Bij een wedstrijd werd ik ondergebracht bij een schapenboer en die had een hele leuke en mooie dochter en zag mij helemaal zitten. Ook haar vader vond mij waarschijnlijk wel een goede partij, want hij vroeg me of ik niet wilde blijven! Ik ben uiteindelijk, ondanks de verleiding, niet op het verzoek ingegaan en was zo verstandig om gewoon weer terug te keren naar Amsterdam, want daar hoorde ik thuis.'

Hoempelen

Slijkhuis moest in zijn carrière opboksen tegen de grootste hardloper van de 20ste eeuw, de Tsjech Emil Zatopek. Toch raakten de twee bevriend. 'Wij

logeerden zelfs regelmatig bij elkaar,' vertelt Slijkhuis, 'ondanks het IJzeren Gordijn dat ertussen zat. En met de

▼ 1953: Wim Slijkhuis in zijn huiskamer met al zijn atletiekprijzen.
SPAARNESTAD PHOTO

feestdagen stuurden wij elkaar regelmatig ansichtkaarten. Ik heb in mijn tijd nog nooit iemand gezien die zo hard trainde als hij. Hij was een groot atleet en zeker ook een fijn mens, die het na zijn loopbaan niet gemakkelijk heeft gehad, vooral niet tijdens en na de Praagse Lente in 1968.'

In 1956 ging het hardlopen niet meer, vanwege problemen met zijn achillespees. Slijkhuis gaf de schuld van de blessure aan de indoorbaan van Madison Square Garden in New York. 'Daar moest ik de 3000 meter lopen op een baan van 175 meter waardoor het in de zeer korte bochten wringen geblazen was.

Toch werd ik daar in 1949 wel mooi Amerikaans indoorkampioen op de mijl!'

'Ik heb ook een keer mijn kniebanden gescheurd. Ik probeerde daarna nog wat duurlopen te doen, maar dat was meer "hoempelen" en had in mijn ogen niets met hardlopen te maken, ik schaamde me ervoor. Ik ging dan ook pas lopen als het donker was en ik niemand in het Amsterdamse Bos tegenkwam.'

In het Amsterdamse Bos gaf Slijkhuis later hardlooplees aan directeuren en ander hoog personeel die hun stress kwijt moesten. Ik kwam hem in het Amsterdamse Bos regelmatig tegen als ik daar zelf aan het trainen was. Wim Slijkhuis overleed op 28 juni 2003 op 80-jarige leeftijd in Badhoevedorp. ●

Jeugdhôtel met de bijbel

De gereformeerde familie Cok vond na de Tweede Wereldoorlog een gat in de markt. Vader Benjamin begon een pension, tweelingbroers Ger en Jaap Cok begonnen een betaalbaar hotel voor jongeren. Het was het begin van een klein imperium.

DOOR KOEN KLEIJN EN MANON FONTEIJN

Gerit en Jacob Cok wisten in 1957 Hotel Bengen aan de Van Breestraat 88 op de kop te tikken voor een bedrag van 37.000 gulden. Ze waren toen negentien jaar, en daarmee de jongste hoteliers van Nederland. Ger werd verantwoordelijk voor de uitvoering, Jaap voor de financiën.

De broers hadden daarvoor al jaren gewerkt in verschillende functies in de hotels van hun vader Benjamin Cok, een bakkerszoon uit Wemeldinge op Zuid-Beveland, telg van een steil gereformeerde familie. Voor de oorlog verhuisde Ben naar Amsterdam, waar in 1938 de tweeling geboren werd, in de Uiterwaardenstraat. Zo ontsnapte hij aan de conservatieve Zeeuwse omgeving en vond tevens een uitweg voor zijn verkapte homoseksualiteit. Schuldbewust schreef Cok in de oorlogsjaren aan zijn derde echtgenote in Wemeldinge, de stiefmoeder van Ger en Jaap, dat hij 'een verkeerde' was.

Benjamin Cok stond in Amsterdam achtereenvolgens geregistreerd als winkelier, kruidenier, kamerverhuurder, bakker en hotelier. Het pension dat hij in 1945 begon in Jan Luijkenstraat 44, 'Huize Cok', werd door zijn zoons 'Huize Hommes' genoemd, naar het radioblijspel van Annie M.G. Schmidt. Het werd veel bezocht door leden van de

◀ Reclamefolder voor
Cok Hotels rond 1985.
COLLECTIE JAAP COK

Amsterdamse beau monde, zoals Wim Sonneveld. Cok opende daarna andere hotel-pensions op de Van Eeghenstraat 45, Willemsparkweg 131 en het Toro Hotel aan de Koningslaan 64.

Slaapzalen

Met de aankoop van Hotel Bengen veranderde er veel in het persoonlijke leven van de broers. Beiden verloofden zich en trouwden – Ger in 1959, Jaap in 1961. Met hun zus Maria ‘Mies’ Cok namen ze een tweetal van hun vaders hotels over. Bengen werd van de hand gedaan om in 1960 twee percelen aan de Koninginneweg 30 en 32 te kunnen kopen. Hier wilden Ger en Jaap een jeugdhotel beginnen. Ze hadden warme herinneringen aan een gezamenlijke fietsvakantie rondom het IJsselmeer, waar hun liefde voor het jeugdtoerisme was ontstaan. De broers schakelden twee van de drie villa’s aan de Koninginneweg samen en maakten er één hotel van, dat in mei 1963 openging. Jongeren en studenten konden er tegen een ‘betaalbare prijs’ overnachten in slaapzalen van zes tot veertien personen, of in één- of tweepersoonskamers. De totale capaciteit betrof zo’n 190 bedden.

De eerste jaren van het jeugdhotel aan de Koninginneweg verliepen voorspoedig. Dankzij een reclamecampagne in binnen- en buitenland trok het veel bezoekers: ‘Bijna elke nacht bezet. Amsterdam heeft ruim elfhonderd bedden voor jonge toeristen,’ aldus het *Algemeen Handelsblad* in juli 1965, en dat terwijl er volgens de krant tegen het slapen op slaapzalen ‘bezwaren’ waren aan te voeren.

Gerrit dacht daar anders over: ‘Men moet niet voor een dubbeltje op de eerste rij willen zitten.’ De overnachtingsprijs was inclusief ontbijt en er waren goedkope maaltijden in het hotel beschikbaar. Een klein intern reisbureau en souvenirwinkeltje deden het goed en trokken veel jonge bezoekers.

Drugs

Maar wat met name de aandacht van buitenlandse jongeren trok was de oud-Hollands ingerichte bar, een centrale ontmoetingsplaats voor groepen die in het hotel verbleven, zoals middelbare scholieren uit het buitenland. Voor Ger en

Jaap speelde het veiligheidsaspect een rol: ‘Men kan een hele groep meisjes van zeventien jaar niet ’s avonds naar bepaalde gelegenheden bij het Leidseplein sturen. Daarom organiseren wij af en toe zelf wat aardigs. De stoelen en tafels in de bar en eetzaal gaan dan aan de kant.’

In de hal hing de tekst ‘Ik ben de weg, de waarheid en het leven’

Wat de broers Cok toen nog niet wisten was dat Amsterdam in de jaren erna uit zou groeien tot ‘magisch centrum’. Toen de flowerpower zijn intrede deed bracht dat nariigheid met zich mee. Het drugsgebruik onder jongeren baarde de broers zorgen. In 1998, bij de zestigste verjaardag van de broers en hun veertigjarige jubileum in de hotellerie, vertelde

Jaap: ‘Een keer had zo’n jongen die bij ons logeerde het idee opgevat, na een flink trekje of twee, drie, “ik kan vliegen”. En hij probeerde dat uit vanaf zijn kamer- raam op de derde verdieping. Hij kon ’t niet dus. En daarna al helemaal niet meer.’ Het bleef niet bij dit ene sterfgeval.

Bijbels smokkelen

Drugsgebruik druiste in tegen de bijbelse normen en waarden die ze erop na hielden: Ger en Jaap hadden een stevig gereformeerde opvoeding gekregen, en in de hal van hun hotel hadden zij de tekst ‘Ik ben de weg, de waarheid en het leven’ hangen. Ze droegen het geloof actief uit: ‘Een leven dat van binnenuit vernieuwd wordt, daar willen we graag onze gasten opmerkzaam op maken.’

Op vrijdagmiddag organiseerden Ger en Jaap met een deel van hun personeel – op vrijwillige basis – Bijbelstudie en een bidstond. Allemaal om de jongeren op de juiste weg te helpen. ‘Niemand kan de jeugd in haar gedragingen over één kam scheren, maar wat er nu al enkele zomers in Amsterdam gebeurt, is wetteloosheid in bijbelse en in maatschappelijke zin.’

◀1975: Familieleden van gegijzelden die door Molukse jongeren worden vastgehouden in het Indonesisch Consulaat wachten op nieuws in het tegenovergelegen hotel Cok.

FOTO ROB BOGAERTS/
ANEFO/NATIONAAL
ARCHIEF

In 1968 raakten de broers in de ban van het 'levend geloof in God' dat vanaf de jaren vijftig gepromoot werd door Amerikaanse evangelisten als Billy Graham en Thomas Lee Osborne. Hun gesoigneerde luxe levensstijl sloot naadloos aan bij het door de Amerikanen gepredikte 'welvaartsevangelie'. Jaap gaat zich inzetten voor de 'Gideons', een keten van zakenmensen die in elke hotelkamer ter wereld een bijbel wil neerleggen. De evangelist Wijger Gooijer uit Huizen huurde een zaaltje in het hotel voor bijbelstudieavonden. Ger en Jaap stapten over van de gereformeerde kerk en sloten zich aan bij deze 'Volle Evangelie Kerk', die later een vestiging in Amsterdam kreeg onder de naam 'Gemeente Gods'. Jaap liet zijn gezin maanden alleen om met de voorganger naar landen achter het IJzeren Gordijn te reizen, waar zij christenen van meegesmokkelde Bijbels voorzagen. Door het overlijden van de voorganger van de Gemeente Gods in 1987 op 49-jarige leeftijd, op het hoogtepunt van de aids-epidemie, kwam aan dit religieuze avontuur abrupt een einde. De gemeenschap viel van teleurstelling uit elkaar, ook nadat Jaap had bekend een langdurige seksuele relatie te hebben gehad met de voorganger.

Molukse Gijzeling

Halverwege de jaren zestig hadden de broers al het idee voor een nieuw te bouwen hotel. De tekeningen van een acht verdiepingen tellend gebouw

lagen klaar, en het dependancegebouw op de Koningslaan, schuin achter het jeugdhotel, was al gesloopt, maar pas in 1973 ging de bouw van start van een 'villa-achtig gebouw' met een moderne en 'structuralistische' uitstraling van zes verdiepingen, met tweehonderd bedden in zestig kamers voor twee, drie of vier personen.

Geen slaapzalen meer en ook geen eetzaal en recreatiemogelijkheden, want dat plan werd afgekeurd door de gemeente. De architect was Hans Bosch, die betrokken was bij meerdere verbouwingen en renovaties van de Cok-hotels. Het hotel werd zo ingericht dat er weinig gestolen of vernield kon worden.

Eind 1975 werd het Indonesische consulaat in de Brachthuiserstraat, pal tegenover het nieuwe hotel, opgeschrikt door een wekenlange gijzeling door Molukse jongeren. Familieleden van gegijzelden verbleven in het pas opgeleverde Cok hotel, geteisterd door 'een klimaat van onrust', wat te merken was 'aan het verscheurde papier, de kapot gepulkte bierviltjes', aldus Ger.

Het hotel was ook het hoofdkwartier van de nationale en internationale pers, die 'als kakkerlakken' op de daken van het hotel klom, op zoek naar de beste posities. De gijzeling duurde uiteindelijk tot 19 december 1975. Er viel één dode.

Begin jaren tachtig werd besloten tot sloop en nieuwbouw op de plek van het oudere hotel aan de Koninginneweg,

drie panden die samen 'een familiehotel voor verschillende gasten' vormden.

Door opnieuw Hans Bosch het ontwerp te laten maken vormden de panden een architectonische eenheid. De nieuwbouw was een gedurfde zet gezien de recessie begin jaren tachtig, maar begin jaren negentig begonnen de broers Cok zelfs nog een nieuw hotel. Geen budgethotel, maar één met drie sterren aan de Nieuwezijds Voorburgwal en de Spuistraat. Toen het hoogste punt van de bouw werd bereikt, plantte de Franse koorddanser Roger Décugis er de Amsterdamse vlag, wat veel bekijks trok.

Overaanbod

De investering in een nieuw hotel was een risico. De toenmalige voorzitter van Horeca Nederland, Gerard van der Veen, sprak eind 1993 in *De Telegraaf* over het overaanbod in de hotellerie: 'Dit jaar zijn er nieuwbouwprojecten signaleerd met een bezettingsgraad onder de 15 procent.' De Coks kenden problemen met de bezetting. Volgens Ger had dat niet alleen te maken met het imago van Amsterdam als 'jong, vrij & blij', maar ook met het wegblijven van grote, internationale evenementen. Eind jaren negentig werden de Cok-hotels overgenomen door een andere hotelketen. Het betekende een einde van een tijdperk, maar niet van hun hotels: nagenoeg alle voormalige Cok-panden fungeren vandaag de dag nog steeds als hotel. ●

‘Je moet het hebben over de 1000 culturen die hier zijn’

DOOR KOEN KLEIJN

FOTO HANS VAN DEN BOGAARD

WIE YASSINE BOUSSAID (40)

Directeur van de Meervaart. Politicoloog, historicus. Voetbalde bij KBV. Medeoprichter van het Amsterdams Andalusisch Orkest. Werkte voor Koers Nieuw West als Cultureel Projectmanager. Mede-initiatiefnemer van het cultureel centrum Maqam in Bos en Lommer. Woont in West met partner en drie kinderen.

Yassine Boussaid wandelt met Ons Amsterdam een stukje door Nieuw-West, de buurt waar zijn theater staat. De Meervaart is aan vervanging toe; in een hoek van de Sloterpas is een nieuw gebouw gepland. ‘Nieuw-West is straks een stad van zo’n 200.000 mensen. Daar hoort een behoorlijk theater bij, punt.’

Boussaid heeft een scherp oog voor zijn omgeving, stedenbouw en architectuur. We staan stil op het Osdorpplein, toonbeeld van wederopbouwarchitectuur én nieuwe hoogbouwblokken. Het plein is niet mooi, volgens Boussaid (‘alles tien, vijftien hoog, rechttoe-rechtaan’), maar het functioneert wel. ‘Het is gek hoe conservatief wij onze stad benaderen. Amsterdammers zitten nog veel te vast aan dat idee van de oude stad als het enige centrum. Het lukt het ons maar niet om uit die kernwaarde van de “gouden eeuw” te stappen, dat al het toerisme naar het museumkwartier moet, naar de grachten.’ ‘Waarom zijn Berlijn of Barcelona zo geweldig interessant? Omdat die allemaal aparte stadskernen hebben, met een eigen aanbod. Echt niet allemaal

hoogstaand, maar er is een *vibe* waarvan men zegt: daar moet je naartoe, dat is te gek! In dat oudere blok daar zit bijvoorbeeld het Citiez Hotel, dat loopt als de brandweer. Ik weet zeker: als jij als 21-jarige jongeman uit Brussel met een multiculturele achtergrond met je vrienden op bezoek naar Amsterdam komt, dan ga je ook in Tussen Meer je kopje koffie halen. Dan herken je hier een soort Europese jongerencultuur.’

Wij drinken koffie bij Coffee Blends, op Tussen Meer. De buurt heeft ook een wat mindere reputatie, toch? Relletjes tijdens het WK voetbal?

Boussaid is er ferm over: ‘Dat is ook beeldvorming. Je hebt een grote groep mensen die gewoon feest viert en een kleine groep die het op een gegeven moment wil verpesten. Wij hadden prachtige avonden in de Meervaart met de wedstrijden op een groot scherm, ik heb meer gezelligheid en trots gezien dan rellen en agressie.’

‘Kijk, vanuit een mondiaal perspectief kun je Nieuw-West moeilijk als een getto kenmerken. Maar de ruimte bepaalt hoe je je gedraagt. Dit waren ooit slaapsteden. Daar was weinig te doen. Geen

► Het Citiez Hotel
in winkelcentrum
Osdorpplein, 'loopt als
de brandweer'. CITIEZ
HOTEL AMSTERDAM

voorzieningen. Wat ga je dan doen? Rotzooien. Als je rotzooit in een gebied waar veel sociale controle is omdat woningen dicht op elkaar zitten, dan houden mensen je goed in de gaten. De tragiek van dit gebied is dus dat er eigenlijk te veel publieke ruimte is, en een gebrek aan functies in die ruimte. Dan wordt het verstoppertje van je rare gedrag makkelijk. Het wordt door niemand afgestraft.'

'Het grappige is: ik ben opgegroeid in Zuid, in de Schinkelbuurt, in een tijd dat die oudere wijken binnen de ring helemaal niet zo goed waren. Ik woon nu in Bos en Lommer, ik heb nog steeds grote liefde voor de oudere bouw, dat meer op-elkaar-gepakte. Die dichtheid is belangrijk.'

We lopen door het smalle Stadspark Osdorp. Boussaid snijdt het punt over ruimte nog eens aan: 'Groen is geen toverwoord. Groen wordt niet door iedereen geapprecieerd, als het bijvoorbeeld een groene zone is met alleen maar steen eromheen, of een bos waar je als jonge vrouw niet doorheen durft te fietsen'

'Is dit nou een goed park? Dat enorme hek maakt er een soort fort van. Het ziet er netjes uit, maar werkt het ook? Het is zo rechttoe-rechtaan bedacht: er is geld, we maken een park, we zetten er een paar kunstwerken in, dat is het dan. Dat muziekpodium daar, daar heb ik nog nooit een concert gezien. Ga naar het Rembrandtpark, daar zie je veel meer.'

Yassine Boussaid is van huis uit politicoloog en historicus. De route naar cultuur sprak niet vanzelf. 'Ik wilde niet bij een ministerie in Den Haag werken, of in Brussel waar politicologen meestal terecht komen. Ik wilde graag iets in de stad doen. Ik ben gaan werken voor de Gemeente, voor het programma Koers Nieuw West, gericht op de stedelijke transitie van de wijk. Daar was geld voor sport, educatie, economie en cultuur. Mijn opdracht was het verbinden van de lokale betekenis van kunst en cultuur met internationale programma's die door Europa werden betaald.' 'Het culturele aspect ging kriebelen; ik wilde meer de culturele praktijk in. Ik had een vriend met wie ik voetbalde en die zat regelmatig met een vioolkist in de kleedkamer. Die vertelde dat hij de klassieke muziek van Andalusië speelde, dat vond ik te gek. Hij bleek een keer op te treden in de Engelenbak. Toen stelde ik hem een van de domste vragen die ik ooit gesteld heb: Kan ik mijn ouders meenemen? Alsof zij niet ook "cultuur" konden consumeren.'

'Ik zag mijn ouders daar, ze hielden elkaars hand vast en zongen mee op gedichten van het Iberisch schiereiland die tien eeuwen oud zijn, waar veel mensen met Marokkaanse roots hun identiteit aan verlenen. En ik dacht: dit kan mijn roeping worden, repertoire toevoegen aan het Amsterdamse bestel, het Nederlandse bestel. Amsterdamse burgemeesters

hebben het wel eens met trots over de 180 nationaliteiten in de stad. Dat interesseert me niet: je zou het moeten hebben over de 1000 culturen die hier zijn – en die omarmen.'

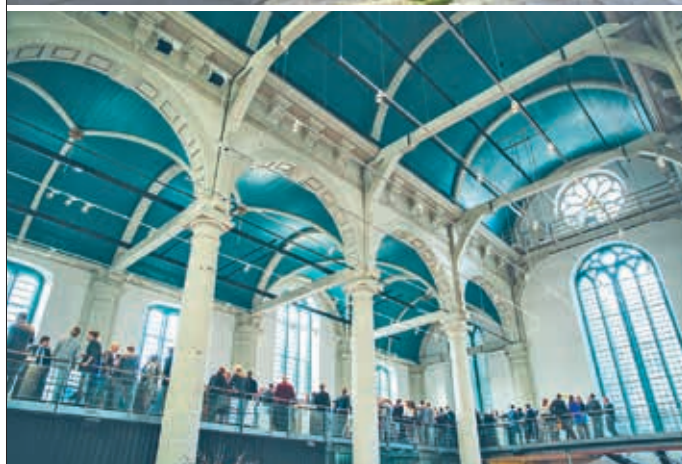
Inmiddels is Boussaid al vier jaar directeur van de Meervaart, de jongste ooit, en de eerste met een migratieachtergrond. Is die achtergrond eigenlijk belangrijk?

Hij moet erom glimlachen. 'Ik ben in Amsterdam geboren, ik heb een Nederlands paspoort, ik heb altijd hier gewerkt, en toch zou ik een outsider zijn? Mijn voorganger Andreas Fleischmann heeft een Duits paspoort, is opgegroeid in Schiedam, en die wordt dan als insider gezien. Het is maar hoe je naar de wereld kijkt. Ik denk dat er nog veel mensen zijn die met een soort kleurenbril rondlopen, die het allemaal heel spannend vinden. Maar we maken het onszelf wel onnodig moeilijk zo.'

Wat is de Meervaart voor theater?

Boussaid: 'We gebruiken het woord "theater" al niet meer. We schamen ons niet voor dat woord, maar we zijn een gemeenschapshuis. Dat betekent dat we op

huwelijk · receptie · concert · diner · congres · lezing · workshop
lunch · beurs · borrel · kerkdienst · tentoonstelling · herdenking

Zuiderkerk
Amsterdam 1611

(020) 30 80 399 | www.zuiderkerkamsterdam.nl
Zuiderkerkhof 72 | 1011 WB Amsterdam | info@zuiderkerkamsterdam.nl

alle mogelijke manieren contact leggen tussen kunst, cultuur en de gemeenschap, de mensen die hier wonen. De Meervaart is een podium voor “leren, maken en presenteren.”

‘Het leren is de kennismaking, met scholen, in educatieve trajecten, met kunstenaars die een bepaald verhaal willen vertellen. We worden warm van voorstellingen waar vernieuwing in zit, verdieping, iets waar je een beetje extra alert op moet zijn. We bieden ruimte om repertoire te ontwikkelen.’

Boussaid is optimistisch over Nieuw-West, maar het bouwen aan een gemeenschap gaat niet vanzelf. ‘Er is heel erg op dit werk bezuinigd. De tragiek van dit alles is dat als je het afzet tegen de begroting van de gemeente, dan kost het eigenlijk niks, minder dan één korreltje in een suikerzakje. Ik vind dat de overheid echt die verantwoordelijkheid moet pakken.’

‘De stad loopt voorop bij het binnenhalen van bedrijven uit het buitenland. Amsterdam is een relatief goede plek, goedkoper voor je personeel dan Londen en Parijs. Die migranten wonen ook hier in Nieuw-West, en masse in de nieuwbouw. Maar ze dragen weinig bij, niet aan de buurt, niet aan de stad. Ik vind dat de stad daar echt winst moet wegpeuteren, zorgen dat het voor een deel teruggaat naar sport, educatie, cultuur, en veiligheid.’

We eindigen de route aan de zuidwesthoek van de Sloterplas, tussen de bomen, waar de nieuwe Meervaart moet komen. Wat betekent de nieuwbouw voor het beschermd stadsgezicht dat de Sloterplas wil zijn?

‘Ik houd óók van de Sloterplas. En ja, er moeten bomen voor weg, maar het is niet alsof het oerwoud van Sumatra ervoor moet verdwijnen. De Sloterplas verdient een gebouw met culturele en maatschappelijke betekenis voor iedereen. Er wordt een gebouw

neergezet dat niet boven die bomen uit zal komen, dat zich verhoudt tot de omgeving, met extra aandacht voor groen en de Sloterplas als kernwaarde.’ ‘En kijk nog eens goed. Dan zie je hoe de bebouwing rond de plas met zijn rug naar het water staat. Kijk naar die twee enorme galerijflats die hier staan, de lelijkste in het hele gebied, daar word je niet blij van. Zeker, de Sloterplas was ooit bedoeld voor de recreatie van de arbeider, maar dan wel op een bepaalde manier, in stilte in een donkere strip onder bomen, waar je nu eigenlijk alleen met een hele grote hond doorheen gaat.’

Achter de plannen voor het nieuwe gebouw zat de nodige druk van het College van B&W. Er was nogal wat ergernis over de besluitvorming. ‘Ja, maar worden veranderingen niet altijd van boven opgelegd? Mensen komen naar een inspraakavond en zeggen dan tegen de wethouder: er wordt niet naar ons geluisterd. Maar wat zijn eigenlijk de spelregels van het participeren? Participatie betekent niet: meebeslissen en bepalen. De wethouder komt daar en zegt: We hebben naar u geluisterd, maar we gaan het toch anders doen. Dat vinden bepaalde mensen moeilijk te accepteren. Dat wordt tegenwoordig veel harder op de man gespeeld.’ ‘Vaak liggen de standpunten helemaal niet ver uit elkaar. Er zijn veel meer dingen die wij delen – we drinken hetzelfde water, we ademen dezelfde lucht – maar die minimale verschillen worden te vaak gezien als tegenstrijdigheden. De weerbaarheid van de mensen hier geeft mij een enorme boost om de Meervaart vleugels te geven. Wij willen op deze plek een soort gamechanger genereren, een icoon voor de stad, dat lef en liefde en ambitie uitstraalt. Het vraagt kracht om elkaar beter te begrijpen; het mooie van theater is nou juist dat je dat kan uitbeelden.’ ●

▲ Het huidige gebouw van de Meervaart zal worden vervangen door nieuwbouw: ‘De Sloterplas verdient een gebouw met culturele en maatschappelijke betekenis voor iedereen.’ MEERVAART AMSTERDAM

Resurrectie van het Roomse leven

Het katholieke kerkje De Star begon op de Zeedijk en eindigde in de 20ste eeuw op de Postjesweg. De opkomst en ondergang van de kerkgemeenschap weerspiegelt de positie van de katholieken in Amsterdam.

DOOR FRANS DUIVIS

In 1636 stichtte de Gentse pater Petrus Parmentier in de bocht van de Zeedijk een kerkje, de eerste missiepost van de paters Augustijnen. Met de ruimte op de Zeedijk was het behelpen, daarom vertrok Parmentier in 1662 naar het ruime achterhuis van textielhandelaar Jan Hartman op de hoek van de Oudezijds Voorburgwal en de Heintje Hoekssteeg. Hier werd hij pastoor van de grote kerk 't Hart, nu bekend als Ons' Lieve Heer op Solder. Het kerkje op de Zeedijk was één van maar liefst 66 huizen die door de gereformeerde kerkenraad werden opgevoerd in een lijst van 'paepsche vergaderplaatsen', die in december 1656 werd aangeboden aan de burgemeesters. De orthodoxe protestanten

AUGUSTIJNEN

De naam 'augustijnen' werd gebruikt voor religieuze ordes die de leefregel volgden van kerkvader Augustinus van Hippo (354-430). Als bedelmonniken werkten de augustijner paters en broeders vooral in de steden; daar predikten zij en daar vonden ze ook de geldschieters die ze nodig hadden. In de Zuidelijke Nederlanden beleefde de orde een bloeitijd in de 17de eeuw. Vanaf 1623 vestigden enkele individuele paters zich ook in het noorden, in Amsterdam, Groningen en Nijmegen. Ze bemanden daar kleine 'staties' of missieposten. Het aantal missionarissen bedroeg nooit meer dan tien.

hoopten het stadsbestuur te bewegen tot krachtdadig optreden tegen de katholieke kerkjes, maar dat bleef uit.

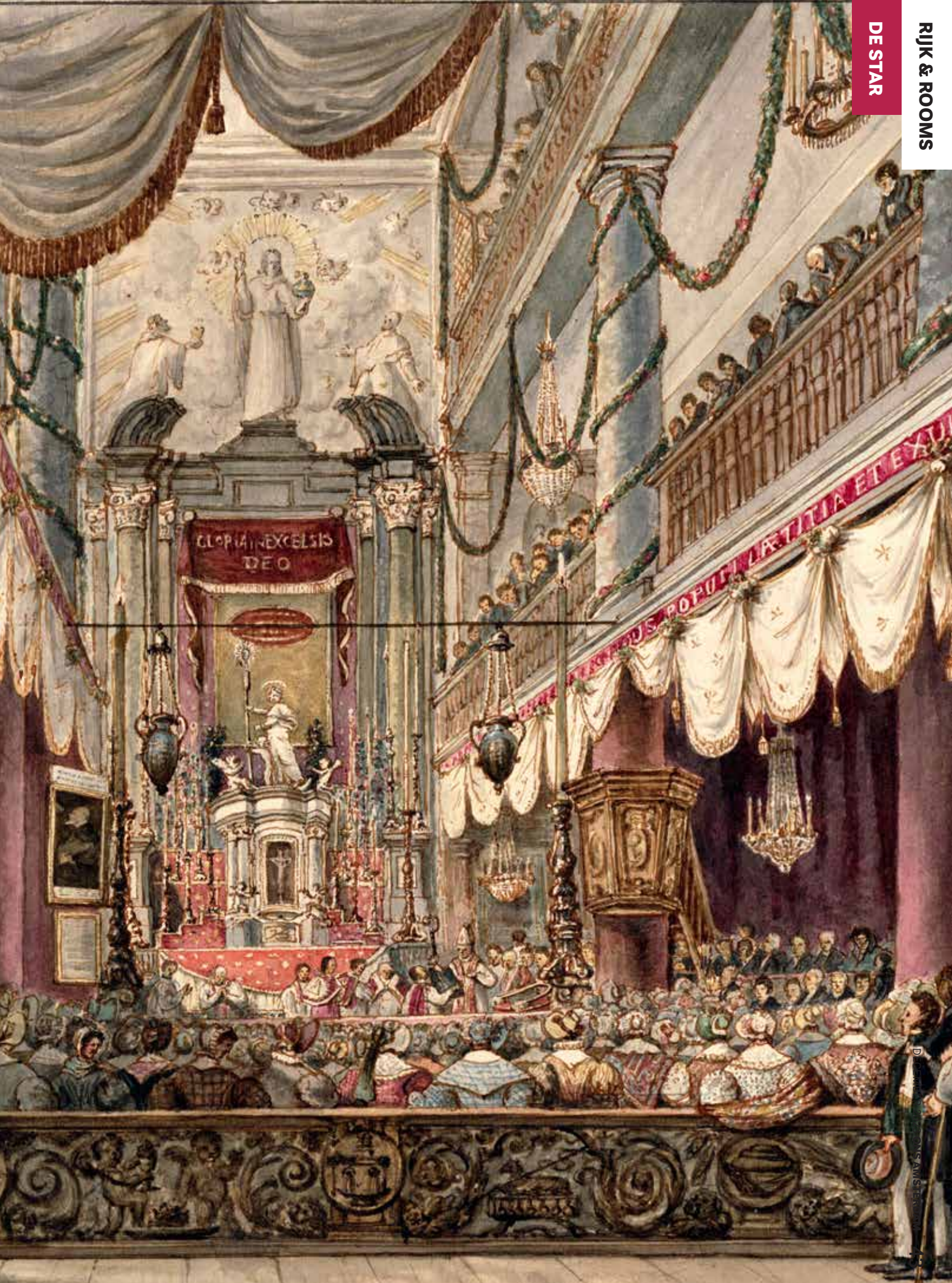
Dat kon ook eigenlijk niet anders: alleen al het hoge aantal kerken wijst erop dat katholieken een belangrijk deel uitmaakten van het leven in de stad, én van de stedelijke economie. Voor de koopman-burgemeester gingen de zaken vóór religie, zolang iedereen zich tenminste maar bescheiden opstelde.

De Duif en de Krijtberg

Katholieke kerken waren uiterlijk niet herkenbaar aan een toren, ze waren gevestigd in pakhuizen en woonhuizen en droegen de namen van die locaties: De Papegaai, De Duif, De Posthoorn, De Krijtberg, De Boom, enzovoort. In de 17de eeuw was daar niets geheimzinnigs aan, en ook niets verborgens; pas in de 19de eeuw is het woord 'schuilkerk' bedacht.

Hoe de tolerantie in de praktijk werkte is af te lezen aan Rembrandts schilderij *De Staalmeesters*, ofwel *De waardijns van het Amsterdamse lakenbe-reidersgilde*, vervaardigd in 1662. Rembrandt portretteerde de vijf overlieden van het gilde met de knecht van het Staalhof aan de Groenburgwal, waar het schilderij kwam te hangen. Het zijn duidelijk betrouwbare, ernstige burgers, in stemmig

►Viering van de 200-jarige aanwezigheid van de Augustijnen in Amsterdam aan de Spinhuissteeg in 1836. Tekening van Gerrit Lamberts. STADSARCHIEF AMSTERDAM

►Processie vanuit
De Star naar de
Sint Mariaschool in
1930.
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

▼ Aan het gebouw
van De Star
werd in 1908 een
aparte kapel voor
'Godvruchtige
Vereeniging van
Onze Lieve Vrouwe
van Goeden Raad'
toegevoegd, op
Rusland 7. De
ingang van de kerk
zat op Rusland
13-15.
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

zwart, passend bij hun belangrijke functie. Van de vijf mannen zijn de namen bekend; opvallend is dat van die vijf alleen Willem van Doeyenburg gewoon gereformeerd was. Volckert Jansz was doopsgezind, Jochem de Neve remonstrants en zowel Aernout van der Mye als Jacob van Loon was rooms-katholiek. Sterker nog: de familie Van der Mye had in het ouderlijk huis op de Nieuwendijk een kerkruimte, en ook in een huis van Jacob van Loon werd een kerk ingericht.

Het Spinnetje

In 1671 werd 't Hart opgeheven. De ontheemde pastoor Parmentier werd opgevangen door deze Jacob van Loon, die de zolder van het pakhuis De Ster of

De Star op de Oudezijds Achterburgwal, nu nummer 81, aan de zuidkant van het 'Huivetter-slootje bij de Barnesteegh' als nieuwe kerk ter beschikking stelde. De gelovigen moesten 38 treden beklimmen om in hogere sferen te geraken. Van Loon woonde zelf aan de Dam, op de hoek van de Kalverstraat. Tot aan zijn overlijden in 1681 bleef Parmentier actief in De Star aan de Huidenvettersloot. Hij stond ook bij mensen van buiten de kerk in hoog aanzien door zijn werk voor de armen; daar zou in de buurt een rijmpje op zijn geschreven: 'Waren alle papen gelijk Parmentier, de Geuzen waren verre van hier.' Na Parmentiers dood volgde een lange rij bestuurders van De Star, die onder steeds moeilijker omstandigheden hun werk moesten doen.

De verstandhouding met Maria van Loon, een van de dochters van Jacob van Loon, verslechterde. In 1697 kochten de paters Augustijnen daarom een huis in de Spinhuissteeg, De Roghe, op het huidige nummer 4, en verplaatsten hun kerk daarheen. De kerk bleef De Star heten, maar werd ook wel De Spin of het Spinnetje genoemd, naar de steeg. Het kerkje was overigens niet heel bijzonder; in 1807 beschreef de aartspriester van Holland en Zeeland, H.E ten Hulscher het als 'donker en niet zeer ruim'.

Radicale priesters

Protestants Amsterdam mocht dan tot op zekere hoogte tolerant zijn jegens andersgelovigen, dat betekende niet dat er rond de katholieke kerken als De Star geen spanningen waren, met name om het toelaten van 'radicale' priesters uit de Zuidelijke Nederlanden in de stad. Tussen 1738 en 1746 werd zo'n priester door het stadsbestuur geweigerd, en De Star werd daarom zelfs tijdelijk gesloten. In 1835 werd pater Joannes Liborius Benedictus Frees benoemd tot herder, en het jaar daarop werd het tweede eeuwfeest van de Augustijnen in Amsterdam gevierd. Frees werd ook benoemd tot bouwpastoor van een nieuwe, ruimere kerk. In 1832 en 1838 waren daarvoor al drie panden in de Spinhuissteeg en drie op het Rusland aangekocht. Het was niet alleen de bouwvalligheid van de kerk, die nieuwbouw urgent maakte. De landelijke overheid, verantwoordelijk voor kerkbouw, ook de katholieke, streefde er naar om het grote aantal kleine staties en kerkjes te 'saneren' en tot grotere eenheden samen te voegen, waarvoor minder nieuwe

◀Inwijding van de nieuwe, sobere kerk aan de Postjesweg in Overtoomse Veld in november 1932. FOTO C.F. JANSEN/STADSARCHIEF AMSTERDAM

kerken nodig zouden zijn. De katholieke kerk reageerde daarop door de oude huiskerken in de stad snel te vernieuwen. Zo werden in hoog tempo nieuwe kerken gebouwd: St. Dominicus aan de Spuistraat (1844-'45), De Boom aan het Rokin (1844-'45), De Papegaai in de Kalverstraat (1848-'49), De Toren (1850-'51) en de St. Catharina aan het Singel (1853-'54). De nieuwbouw van De Star viel in dat ambitieuze programma.

Beste kerkorgel van de stad

De Vlaamse architect Tieleman Suys, die in 1835 de Mozes en Aäronkerk had ontworpen, maakte in 1844 het ontwerp. Frees had al geruime tijd contact met hem, en was Suys zelfs in Brussel gaan opzoeken. In 1846 kwam er toestemming voor de sloop van de oude kerk en de aangekochte huizen, maar pas in 1848 werd ook echt met de bouw begonnen. De ingang van de nieuwe grote kerk kwam nu aan het Rusland, tussen nummer 13 en 15. Uiterlijk bleef De Star bescheiden, zonder toren; het eigenlijke kerkgebouw bevond zich achter de huizen van het Rusland, aan de Spinhuissteeg.

Dat De Star geen armlastige kerk was, bleek uit een uitgebreide herinrichting in 1863 waarvoor maar liefst 25.000 gulden beschikbaar werd gesteld. Het koor en de doopkapel werden vergroot en aan het Rusland kwam een nieuwe ingang. Er werd een nieuw kerkorgel besteld bij de Franse orgelbouwer Aristide Cavaillé-Coll, dat als het beste kerkorgel van Amsterdam zou gelden en ook veel niet-gelovigen naar het Rusland trok.

Met de nieuwe Sint Nicolaaskerk aan de Prins Hendrikkade was De Star in het laatste deel van de 19de eeuw een zichtbare bevestiging van het 'rijke roomsche leven' in de binnenstad.

Postjesweg

Aan het begin van de 20ste eeuw trok de bevolking uit de binnenstad weg, naar de nieuwbouwwijken. Daarom kreeg pastoor Smits in 1926 de op-

ZOUAVEN

Pater Ambrosius Hoorneman volgde pastoor Frees op in 1860 en werd bijgestaan door kapelaan Cornelis de Kruijff. Onder De Kruijffs leiding werd De Star een trefpunt van de zouaven: rooms-katholieke jongemannen die door paus Pius IX tussen 1861 en 1870 werden opgeroepen om het grondgebied van de Kerkelijke Staat te verdedigen tegen de eenwording van Italië onder Garibaldi. In de pastorie van De Star was het in die jaren een komen en gaan van enthousiaste vrijwilligers, van wie ongeveer vierhonderd portretten bewaard werden, bijna alle voorzien van een handtekening.

dracht om de bouw van een Sint Augustinuskerk in het nieuwe Plan-West (Overtoomse Veld) voor te bereiden. Op 13 januari 1929 werd de allerlaatste hoogmis in De Star opgedragen. Het gebouw werd verkocht aan papiergroothandel Proost & Brandt die het in 1955-'57 afbrak, op de achtergevel met ionische pilasters in de Spinhuissteeg na. Die gevel overleefde zelfs de verbouwing tot SAS-hotel in 1988-1990.

Op 24 november 1932 werd de nieuwe Sint Augustinuskerk op Postjesweg 125 ingezegend. Architect Karel Tholens had een sobere maar ruime kerk ontworpen, met een hoogte van 25 meter en een toren van 45 meter. Ook binnen het kerkgebouw was weinig overdaad, de uit De Star afkomstige kerkelijke kostbaarheden droegen voor een belangrijk deel bij aan de aankleding. Het fameuze Cavaillé-Coll-orgel kreeg een plaats in een zijkapel, waar het befaamde geluid door de slechte akoestiek niet tot zijn recht kwam.

In de jaren vijftig en zestig kampte het gebouw met funderingsproblemen als gevolg van een wijziging van het grondwaterpeil; de kerk werd gesloopt in 1979. Wat toen nog van 350 jaar Augustijner aanwezigheid restte was een kleine kapel in rusthuis Nieuw-Vredenburg, eveneens aan de Postjesweg, maar ook daar is een einde aan gekomen. ●

De passiereeks van Parmentier

Toen de kerk 't Hart in 1671 werd opgeheven en pastoor Parmentier naar De Star vertrok nam hij vijf schilderijen van Adriaen van de Velde mee: de Passiereeks. Onlangs keerden die terug in Ons' Lieve Heer op Solder.

DOOR CAROLUS VAN DOORNEN

In 1671 werd het katholieke kerkje 't Hart opgeheven. De eigenaar van het pand, koopman Jan Hartman, had bij een risicovolle onderneming het huis met de zolderkerk in onderpand gegeven. Hij ging failliet en was genoodzaakt het bij executie te verkopen. Pastoor Petrus Parmentier verhuisde daarom naar De Star aan de Oudezijds Achterburgwal. Hij nam zijn Passiereeks mee, een serie van vijf schilderijen geschilderd door Adriaen van de Velde.

Adriaen van de Velde was een zoon van Willem van de Velde I, en een broer van Willem van de Velde II, beiden schilders, befaamd om hun grote zeestukken. Adriaen was meer bekend om landschappen, strandgezichten met rustende vissers en taferelen met herders en vee. 'Wat zyn penceel buiten het Koetjes, Osjes, Schaapjes en Lantschapschilderen vermocht, toonen de verscheiden Passystukken in de Roomsche Kerken tot Amsterdam,' aldus zijn biografie

Arnold Houbraken in 1721.

Van de Velde was gereformeerd gedoopt maar hij trouwde in 1657 met de 19-jarige katholieke Maria Pietersdr Ouderkerck, en hij is vermoedelijk in de aanloop van dat huwelijk katholiek geworden.

Godsvruchtige vrouwen

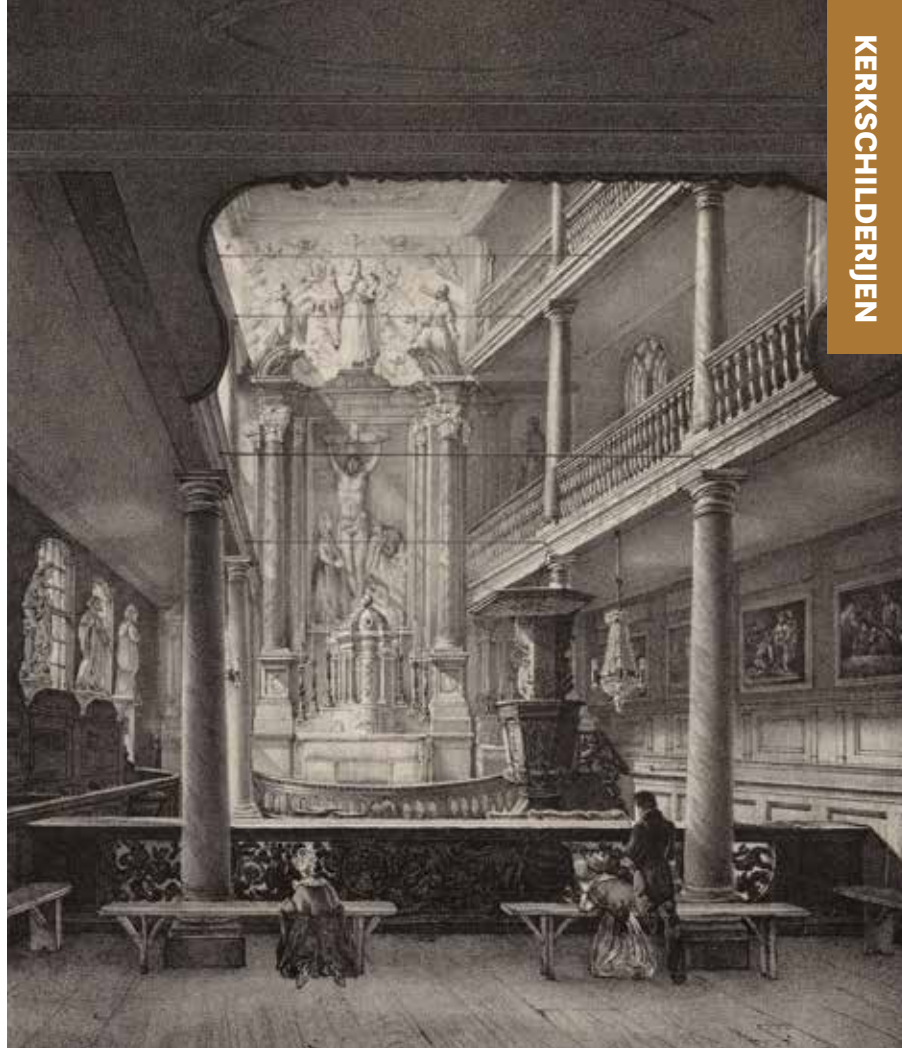
Via zijn schoonfamilie kwam hij in contact met Het Hart, waar hun religieuze leven zich zou afspelen. Petrus

◀ *De geseling*, het tweede schilderij in de passiereeks van Adriaen van de Velde, met hulp van de Vereniging Rembrandt gerestaureerd in 2022. FOTO KATHRIN HIRSCH/ONS' LIEVE HEER OP SOLDER

Parmentier was er pastoor en woonde in een van de achterliggende huizen in de Heintje Hoekssteeg. In 1664 was de kerkruimte met galerijen op de zolderverdieping pas net in gebruik genomen en ongetwijfeld provisorisch ingericht. In datzelfde jaar lieten Adriaen en Maria er hun oudste dochter Eva dopen. Van de Velde ontving de opdracht voor de Passieserie van de 'geestelijke maagd' Sybilla Fonteijn. Zij woonde op het Begijnhof en was een van vele 'geestelijke dochters' (*filiae spirituales*), katholieke vrouwen die een veelvoud aan taken op zich namen. Voor de katholieke kerk in 17de-eeuws Amsterdam waren ze van levensbelang. Ze verzorgden het onderhoud, hielden de kerkruimten schoon, vervaardigden en herstelden liturgische gewaden, onderrichtten de jeugd in de catechismus, gingen op huis- en ziekenbezoek en zongen in het koor. Sybilla Fonteijn, ook wel 'Bellitje' genoemd, was een van ongeveer twintig ijverige en godsvruchtige vrouwen die Parmentier assisteerden in het reilen en zeilen van 't Hart. Ze was een achterkleindochter van Joost Buyck, de laatste katholieke burgemeester van Amsterdam, en zoals wel meer 'dochteren' was ze niet onbemiddeld. Ze gold als 'nederig èn rijk' en betaalde 250 florijnen voor de serie van vijf Passiestukken, die ze schonk aan pater Petrus Parmentier.

Het lijden van Christus

De oudste vermelding van de schilderijen komt van Johannes van den Eeckhout, die in 1664 uit Dendermonde naar Amsterdam werd gezonden als assistent van Parmentier, die toen ernstig ziek was. Op een lijst van weldoeners van de kerk noteerde hij dat de schilderijen de geheimen van het lijden van Christus verbeelden, achtereenvolgens: Jezus in Gethsemane; de Geseling; de Doornenkroning en bespotting; de Kruisdraging en de Bewening. De scènes waren gerelateerd aan de misviering, zodat de gelovige de passie van Christus en de mis in onderlinge samenhang kon beleven. Elke handeling van de priester voor en na de consecratie was verbonden met een gebeurtenis uit de Passie.

▲ Op een litho van het interieur van de Star rond 1835 zijn rechts onder de galerij de schilderijen van de passiereeks te zien. STADSARCHIEF AMSTERDAM

Van de Velde vervaardigde de serie voor de lange wand van de kerkruimte; de schilderijen hebben een liggend formaat van 92 bij 140 centimeter. Mogelijk ontbreekt daarom de laatste scène, de Kruisiging, die een staand formaat vereiste. Vermoedelijk was dat op een ander schilderij bij het altaar te zien. Van de Velde maakte in zijn carrière van ongeveer achttien jaar zo'n 175 schilderijen. In zijn religieuze werken toont hij zich een eersteklas historieschilder van Bijbelse taferelen, vol gratie en 'welstant'. In een heldere stijl figureren elegante, statige personages met ingetogen gebaren en kleurrijke kledij. Een voorbeeld is de *Annunciatie* uit 1667, die Van de Velde mogelijk schilderde voor De Star, en die zich nu in het Rijksmuseum bevindt. De Passieschilderijen wijken daar wat van af. Ze zijn kleiner van formaat, donkerder, ontberen heldere kleuren en missen de grandeur van zijn grotere religieuze stukken.

Unieke topstukken

Na de dood van Parmentier in 1681 zouden de schilderijen als eigendom van de Augustijner gemeenschap meeverhuizen naar de nieuwe Star in de Spinhuissteeg. Op een litho uit ca. 1835 zijn ze te herkennen, hangend in de schaduw van de galerij.

De schilderijen belandden uiteindelijk in de Sint-Augustinuskerk aan Nieuwendammerdijk. Toen deze kerk in 2014 aan de katholieke eredienst werd onttrokken, werd de reeks overgedragen aan Museum Ons' Lieve Heer op Solder. De Passiereeks hangt nu weer op de galerij van de zolderkerk: terug op zijn oorspronkelijke plek. Recente vakkundige restauraties lieten zien dat de Passiereeks eerder op onfortuinlijke wijze werd 'opgeknapt'. Toch zijn de vijf Passiestukken unieke topstukken. Ze horen tot de weinige interieuronderdelen die herinneren aan de vroegste inrichting van de zolderkerk. De 17de-eeuwse altaarstukken daarvan zijn verloren gegaan en het huidige interieur is grotendeels het resultaat van een verbouwing uit omstreeks 1740. De huidige inventaris, zoals altaar, herenbanken, orgel en communiebank, dateert uit de loop van de 18de eeuw.

DIT ARTIKEL IS MEDE GEBASEERD OP HET BOEK VAN ROBERT SCHILLEMANS, OUD-CONSERVATOR VAN ONS' LIEVE HEER OP SOLDER: ADRIAEN VAN DE VELDE. DE PASSIEREEKS VAN 1664 (2022). ●

‘Kermis mot er weze’

DOOR MAARTEN HELL EN MARIUS VAN MELLE

In september 1876 stond Amsterdam op zijn kop toen demonstraties tegen het besluit om de kermis af te schaffen ernstig uit de hand liepen. De orde werd hersteld met excessief politiegeweld. Aanleiding voor een protestvergadering die massaal werd bijgewoond.

Bij brede lagen van de bevolking bestond onvrede over de stijgende prijzen van voedingsmiddelen en huren zonder dat daar voldoende loonsverhoging tegenover stond. Daar kwam de belabberde huisvesting in achterbuurten en kelderwoningen nog bij. Het stadsbestuur was in handen van klassieke liberalen die van particulier initiatief verwachtten om dit te veranderen.

Wel werden maatregelen genomen om het toegenomen verkeer vrij baan te geven, zoals het verbod op het op straat

zetten van handkarren en het opruimen van pothuizen door de aanleg van trottoirs. Straathandelaars en degenen die in die pothuizen hun beroep uitoefenden (vooral schoenmakers), waren daar niet blij mee.

Het besluit om de traditionele kermis op de Botermarkt af te schaffen vanwege de onzedelijke taferelen die zich daar soms afspeelden, was dus een lont in het kruitvat. De kermis was voor het volk een van de weinige verzetjes in het jaar.

De politiecommissaris van de 5de sectie (waaronder de Jordaan viel) berichtte de burgemeester anderhalve maand voor de kermisweek: ‘Intusschen kan het niet ontkend worden, dat de “geest” in vele kringen in den tegenwoordigen tijd veel te wenschen overlaat, en is het de taak der politie om zich steeds daarvan met nauwgezetheid rekenschap te geven.’

Dat de geest uit de fles zou vliegen, werd duidelijk door de vele opruiende

briefjes die aangeplakt waren op openbare toiletten, de sociale media van die tijd. Daarin was steevast burgemeester Koo den Tex de kop van Jut. ‘Kermis mot er weze en kermis mot er zijn, anders slaan wij bij de burgemeester de ruiten kort en klein,’ was nog een van de onschuldige teksten. In andere werd hij met de dood bedreigd.

Ook het in mei onthulde beeld van Thorbecke moest het ontgelden. Door de plaatsing ervan op het Kaasplein (dat de naam van de staatsman kreeg) moest het beeld van Rembrandt ter hoogte van de Reguliersdwarsstraat verhuizen naar de Botermarkt. Eromheen werd een plantsoentje aangelegd. Zo had de komst van ‘Thor’ het plaatsen van kermiskraampjes ook in de toekomst onmogelijk gemaakt.

De kermis was tien jaar eerder al een keer verboden, omdat er een cholera-epidemie woedde. Ook toen waren boze burgers de straat op gegaan en ook toen

◀ Het Zoutkeetsplein ligt op de plek waar vroeger herberg Welgelegen was. FOTO TIM BORIC/FLICKR.COM

► Een zwierende menigte tijdens de kermis op de Botermarkt. Prent van O. Mende uit 1870. STADSARCHIEF AMSTERDAM

was het leger te hulp geschoten. Het scenario herhaalde zich nu. Tijdens het Kermisoproer richtte de volkswoede zich op 'de rijkdom', waarbij vele ruiten sneuvelen van herenhuizen en dure winkels – zonder dat er overigens geplunderd werd.

Uit voorzorg had het gemeentebestuur de politie bewapend met sabels en naast het garnizoen van 400 man militaire versterking laten overkomen van 300 huzaren en infanteristen. Toen de onrust als reactie op het gewelddadig optreden toenam, kwamen er in de nacht van 12 op 13 september nog eens 300 mannen bij.

Hoewel hoofdcommissaris De Klopper zijn agenten voorgehouden had 'kalm en bedaard' op te treden, had zijn personeel er lustig op losgeslagen – 'met overdreven ijver', moest hij naderhand toegeven. De manschappen waren te ver gegaan bij het hardhandig ontruimen van café's in de Kalverstraat en Heiligeweg, maar men moest 'rekening houden met de omstandigheden waarin politie en militaire macht verkeerden door het tergen, saren en schelden van het in lijdelijk verzet zijnde publiek'.

De militairen gingen pas tot 'krachtiger maatregelen' over toen er met stenen werd gegooid, volgens deze dienstklopper. In werkelijkheid hakten ze er op los en staken met bajonetten wild om zich heen. Iedereen die zich op straat bevond

was doelwit, ook bezoekers die uit de Stadsschouwburg kwamen. De hoge hoed van raadslid A.S. van Nierop werd doormidden gekliefd.

De ontzetting over het brute machtsvertoon leidde ertoe dat aan de oproep voor een vergadering om daar tegen te protesteren massaal gehoor werd gegeven. Volgens de organisatoren kwamen er 2500 mensen af, al hield de politie het op 1700. De organisatie was in handen van socialisten, die deze gelegenheid aangrepen om weer van zich te laten horen. Zij hadden als locatie zomertheater Welgelegen gekozen, bij de Zoutkeetsgracht. Dat werd sinds 1862 beheerd door Dirk Coenraad Claus, een voormalig zeekapitein. Het lag rustiek temidden van een park dat in 1843 van de Haarlemmerpoort (toen Willemspoort) tot bolwerk Blauwhoofd was aangelegd en later nog was uitgebreid in westelijke richting.

De meeste indruk die middag van 1 oktober maakte Klaas Ris, een charismatische molenaarsknecht die de onvrede wist te kanaliseren in een oproep voor algemeen kiesrecht. Als ook niet-belastingplichtigen hadden mogen stemmen, dan was de kermis immers nooit afgeschaft, was zijn redenering.

Er werd geld ingezameld voor de slachtoffers van 'barbaarsch sabelhouwen en bajonetten' en speciaal voor weduwe Maria Pogge-Groen, wier man Reindert

Baltus, een timmermansknecht uit de Jordaan, het overheidsgeweld niet had overleefd. Zij werd door Ris met vier van haar vijf kinderen letterlijk ten tonele gevoerd om het buitensporige geweld aanschouwelijk te maken. Tot slot werd namens de aanwezigen een telegram naar de koning gestuurd om burgemeester Den Tex te ontslaan.

Die wilde niets weten van kritiek op het overheidsgeweld. Wel was het duidelijk geworden dat een reorganisatie van het politiec Corps gewenst was. De dagen van hoofdcommissaris De Klopper waren geteld. Hij werd in mei 1878 vervangen door Piet Steenkamp en overleed twee maanden later.

De locatie van de protestmeeting zou een jaar later compleet veranderen. Door het gereedkomen van het Noordzeekanaal werd een vaarverbinding met de Singelgracht nodig geacht. Dit Westerkanaal maakte een eind aan het plantsoen. Ten oosten ervan zou de Zeeheldenbuurt ontstaan, die aanvankelijk Barentszbuurt werd genoemd naar de hoofdstraat.

De eerste huizenblokken die er verzezen waren neergezet door de Amsterdamsche Vereeniging tot het bouwen van Arbeiderswoningen. Den Tex was in 1875 de initiatiefnemer geweest, nadat er een alarmerend rapport van de Gezondheidscommissie was verschenen over de duizenden onbewoonbare kelderwoningen. ●

Een schaakpartij van twee jaar

In 2022 kon het Vereenigd Amsterdamsch Schaakgenootschap zijn 200-jarig bestaan vieren. VAS is daarmee misschien wel de oudste sportvereniging van Amsterdam. De sterkste schakers van de wereld bezochten de club regelmatig.

DOOR SAMUEL COHN, ROBBERT TER HART EN WOUTER VERAART

In 1918 vierde het Vereenigd Amsterdamsch Schaakgenootschap met veel vrolijkheid het 40-jarig bestaan. Vier jaar later deed de voorzitter, mr. Max Levenbach, opeens de verrassende mededeling 'dat onlangs de ontdekking was gedaan, dat het VAS in 1922 zijn 100-jarig bestaan kon vieren'.

Dat was nieuws. Iedereen dacht dat het Vereenigd Amsterdamsch Schaakgenootschap pas in 1878 was ontstaan, uit de fusie tussen het Nieuw Amsterdamsch Schaakgenootschap (van 1878) en vereniging La Bourdonnais (van 1856). In augustus 1922 diepte de schaker K.J. Te Kolsté uit Den Haag echter een origineel document uit 1834 op, waarin twee partijen waren opgenomen die gespeeld waren door het Amsterdamsch Schaakgenootschap en het Haagsche Schaakgenootschap Palamedes. Bij nader onderzoek in de archieven kwamen vervolgens de 'Wetten en Reglementen van het Amsterdamsch Schaakgenootschap' boven water, 'opgericht 18 september 1822'. Het VAS was dus in 1922 inderdaad al honderd jaar oud, en het zou vandaag de dag dus wel eens de oudste sportvereniging in Amsterdam kunnen zijn.

Correspondentiepartijen

Toen het Schaakgenootschap werd opgericht was er nog geen andere Amsterdamse club om tegen te schaken. De activiteiten beperkten zich tot het spelen van correspondentiepartijen per post tegen verenigingen uit andere steden. Dit betrof doorgaans twee partijen, één met wit en één met zwart. Aan de resultaten te zien waren de Amsterdammers behoorlijk getalenteerd. Van het Rotterdamse Vermaak door Oefening werd in 1824 met 2-0 gewonnen en de plaatselijke schaakclub te Antwerpen ging met dezelfde cijfers ten onder. Deze match duurde overigens bijna twee jaar, van april 1827 tot februari 1829; de zetten werden nog per postkoets over en weer gestuurd.

Het Schaakgenootschap groeide uit tot een sociëteit waar leden vrij konden schaken, een krantje lezen of op andere manieren ontspannen. Door de eeuwen heen was de sociëteit op verschillende plekken in de binnenstad gehuisvest. In de jaren achttienveertig betrokken de schakers een schaakcentrum in twee zalen en een zijkamer aan het Damrak, nu nummer 83, tegenover de huidige Bijenkorf. De

vereniging was dagelijks geopend van 12 uur tot middernacht zodat, aldus het schaakblad *Sissa*: 'er dagelijks gelegenheid is tot oefening. De leden hebben te hunner beschikking eene Bibliotheek, bevattende zoowel oude als nieuwe werken over de schaakkunst en tijdschriften'.

Helaas ging dat niet lang goed. Het ledental liep terug; in de jaren zeventig was de nood zo hoog dat het Schaakgenootschap haar gebouw moest opgeven en de schakers bij Zeemanshoop op de Dam hun partijen speelden. In mei 1878 scheidde een groep leden van het Amsterdamsch Schaakgenootschap zich af en richtte het Nieuw Amsterdamsch Schaakgenootschap op, eigenlijk een doorstart van de oude, bijna failliete club, en fuseerde nog in hetzelfde jaar met La Bourdonnais.

Hoogere sferen

De naam van de fusievereniging werd het Vereenigd Amsterdamsch Schaakgenootschap, de voortzetting van het Schaakgenootschap van 1822. Op de eerste ledenlijst prijken 36 namen. De nieuwe club vond een goed onderkomen in De Roode Leeuw op de Vijgendam, naast het Beurspoortje. Het jaarboekje van de Schaakbond schreef in 1887: 'De mensen schaken hier zoo in hogere sferen, dat het mij niet verwondert dat het zulke sterke spelers zijn.'

De zetten werden per postkoets over en weer gestuurd

Een belangrijke figuur in het VAS was Josephus 'Sjef' Veraart, een katholieke ondernemer en fervent schaker, die een actieve rol speelde bij de fusie in 1878. Tussen 1874 en 1878 was hij op het hoogste nationale niveau actief en hij nam vier keer deel aan het – toen nog informele – Nederlandse kampioenschap.

Het *Nieuws van den Dag* van 30 augustus 1876 meldt dat een partij tussen Veraart en Herman Heijermans, de vader van de toneelschrijver, tijdens dat kampioenschap 'vijf uren duurde en

▲ In 1931 steekt VAS de vlag uit boven De Roode Leeuw waar het clublokaal is gevestigd, ter ere van een overwinning van Max Euwe. STADSARCHIEF AMSTERDAM

bijna zeventig zetten vorderde'. Die partij eindigde in remise. Een tweede, ook al 'zeer uitvoerige' partij tussen Heijermans en Veraart, een dag later gespeeld, leidde 'niettegenstaande verschil in opening en speelwijze' eveneens tot remise. Door loting werd beslist dat Veraart, en niet Heijermans, verder aan de wedstrijd mocht deelnemen.

Van de 150 VAS-leden zijn er tijdens de bezetting 36 omgebracht

Zijn sportieve hoogtepunt bereikte Veraart in 1878, toen het concours werd gespeeld in De Brakke Grond. In een beslissende partij tegen de legendarische Maarten van 't Kruijs, tegen wie hij in een eerdere partij nog wist te winnen, moest hij opgeven en behaalde daarmee de tweede plaats. Van 't Kruijs behoorde tot de sterkste Nederlandse schakers. In 1851 won hij het eerste landelijke schaaktoernooi; de grote Duitse schaker Adolf Anderssen, die in 1861 zes partijen tegen hem speelde, rekende hem zelfs tot een van de tien beste schakers ter wereld.

Veraart deed alles wat je van een fanatieke 19de-eeuwse vrijetijdsschaker kunt verwachten: hij speelde wedstrijden, bestuurdde, jureerde,

SCHAAKFAMILIES

Van de zeven kinderen van Sjef Vervaart nam zoon August Willem het schaakvirus van zijn vader over. Via zijn jongere broer Johannes, hoogleraar en politicus voor de RKSP, is het schaakgen verder gegaan tot op zijn verre achterneef Jan Veraart, huidige jeugdlid van VAS. Dat ook de Van Foreests het schaken in de afgelopen honderdvijftig jaar nog niet verlerden is duidelijk: Jorden, de achterkleinzoon van Arnold van Foreest (VAS-erelid), won in 2021 het Tata Steel Chess Tournament; zijn broer Lucas was in 2019 nationaal kampioen.

▼ Vas-schaaktafereel anno 1880: J. Pinédo (rechts) samen met Rudolf Loman tegen de Engelse schaker Henry Bird (links). G. Mohr kijkt toe. JUBILEUMBOEK VAS 1822-2022

loste grote aantallen schaakproblemen op en hij heeft minstens één schaakpuzzel ontworpen. Hij was ook betrokken bij het eerste internationale schaaktoernooi dat het VAS vanaf 15 augustus 1889 op zijn thuisbasis in De Roode Leeuw organiseerde. Het laatste wapenfeit van Sjef Veraart als wedstrijdsschaker is dat hij in 1894 derde werd in een schaakwedstrijd 'met af- en aanspel', achter de jonge schaakmeester Norman van Lennep en de winnaar, Arnold van Foreest.

In oktober 1903 werd door vier Nederlandse clubs afgesproken hoe er om het Nederlands kampioenschap zou worden gespeeld, in matches over tien borden. VAS won de eerste competitie en zou vooral in de jaren twintig en dertig heersen. De sterkste schakers uit die tijd, Maroczy, Reti, Rubinstein, Aljechin en Lasker, bezochten de club regelmatig. In het seizoen 1926/1927 speelde ook de legendarische Max Euwe een jaartje voor VAS, als dank voor het feit dat de vereniging een match tegen Aljechin voor hem had georganiseerd (uitslag 5½-4½ voor Aljechin). Euwe scoorde 3½ uit 4.

Tussen 1934 en 1942 werd VAS nog eens zeven keer Nederlands kampioen. Na Euwe was toen Samulel 'Salo' Landau, eerste bordspeler bij VAS, de sterkste schaker van het land, hij werd nationaal kampioen in 1936. In april 1941 speelde hij zijn laatste wedstrijd; in september van dat jaar verordonneerde de Duitse bezetter dat het Joden werd verboden deel te nemen aan het maatschappelijk leven, waarmee het Landau onmogelijk werd gemaakt om te schaken. Desondanks bezochten VAS'ers hun Joodse schaakvrienden massaal voor thuistoernooien. In 1943 werd ook dat onmogelijk gemaakt. Op 28 september 1942 probeerde Landau te vluchten

▲ Max Euwe in duel met Hans Ree bij 150-jarig jubileum van de Vereniging Amsterdams Schaakgenootschap in 1973. NATIONAAL ARCHIEF

naar Zwitserland, werd verraden en belandde in het concentratiekamp Gräditz, waar hij werd vermoord. Van de 150 VAS-leden zijn er tijdens de bezetting 36 omgebracht. Onder hen ook erelid Max Levenbach. In het jubileumjaar 1947 was er dan ook geen aanleiding voor een feest.

Directe lijn met Moskou

Een markante figuur in het naoorlogse schaakleven was het VAS-lid Berend 'Berry' Withuis, schaker, schaakjournalist, organisator en chef van de persdienst bij vrijwel alle belangrijke schaaktoernooien in Nederland. Hij speelde een belangrijke rol in het populariseren van de sport. Withuis was de vader van Max (vernoemd naar Euwe) en schrijfster Jolande Withuis.

Zijn lidmaatschap bij het VAS leidde ooit tot een bestuurscrisis. Withuis was fervent communist, lid van de CPN en journalist bij *De Waarheid*. Wie een grote Russische schaker wilde uitnodigen kon niet om Withuis heen, want hij had een directe lijn met de schaakbond in Moskou. Withuis werd dan ook voortdurend gevolgd door de geheime diensten.

In 1956 ontstond discussie of iemand met die sympathieën wel zou mogen spelen in het eerste team, het vlaggenschip van het VAS. Ook over zijn rol als jeugdtrainer werd gedebatteerd: mocht VAS de kinderen wel blootstellen aan zijn ideeën? Een dramatische vergadering volgde. Het eerste team weigerde te spelen toen het bestuur het lidmaatschap van Withuis wilde intrekken. Hij mocht blijven, met steun van vele leden.

In de jaren zestig maakte VAS met supertalenten als Hans Ree en Tim Krabbé een stormachtige ontwikkeling door, maar begin jaren tachtig was de rol van het eens zo onaantastbare Schaakgenootschap – inmiddels gefuseerd met ASC – in de landelijke competitie uitgespeeld. In het seizoen 1983/1984 degradeerden ze uit de hoofdklasse, om er nimmer meer terug te keren. De vereniging was eind jaren tachtig op sterven na dood, maar herleefde, en bloeit inmiddels weer. Komiek Tex de Wit speelt voor het eerste team. ●

HET JUBILEUMBOEK VAS 1822-2022 IS TE KOOP BIJ SCHAAKWINKEL HET PAARD € 17,50, SCHAAKENGO.NL.

Amsterdam is één groot terras

Het was op een terras, merkwaardig genoeg, dat we het over terrassen kregen. Het terras in kwestie hoorde bij l'Entrepôt's, een mooie kroeg op de hoek van de Rue de Ménilmontant en de Rue Sorbier in Parijs. Als u toch in Parijs bent en op die hoek nooit geweest bent, moet u er toch eens gaan kijken. Het is de hoek van een lommerrijk pleintje dat ongemerkt haast overgaat in een parkje, dat opgesierd wordt door een rij wonderlijke torenachtige bouwsels die eruitzien of ze op een dag dat ze er zin hadden, neergezet zijn door een stel vriendelijke aliens. Nadere studie leert dat het om de luchtkokers gaat van de *petite ceinture*, een treintje dat eens door Parijs reed en hier onder de grond dook.

Vanaf het terras van l'Entrepôt zie je waar het treintje zijn duik maakte en als je de blik richting park verlegt, staat daar zo'n heerlijke draaimolen waar de Parijse kinderen eindeloos hun rondjes in draaien. De hele zaak ligt wel op een heuvel, dus mocht u het erop wagen, zorg dan dat je daalt – neem als je stijgt de bus, want het is een helse klim.

In de avond is het pleintje één groot terras, zoals heel Parijs zolang ik me herinner eigenlijk een groot terras is. Hoe anders was dat in het Amsterdam van mijn jeugd. 'Waren er eigenlijk wel terrassen?' vroeg mijn geliefde. Het lijstje dat na lang nadenken tot stand kwam, was kort: Americain aan het Leidseplein, Lido aan de Singelgracht, het Noord-Zuid Hollands koffiehuis bij het Centraal en het Blauwe Theehuis in het Vondelpark.

Dat was het wel zo'n beetje. Misschien dat er op het Rembrandtplein terrassen waren, maar daar kwam je niet als Amsterdammer. Café's waren nog om te drinken in die dagen, en dat deed je binnen. Het idee alleen al dat de Pieper of de Engelse Reet, de Cotton Club of Emmelot een terras zouden hebben, bespottelijk! Maar we hebben het zien veranderen. Ik heb zelf nog eens een steentje bijgedragen door op een mooie lentedag bij de Zeevaart aan de Oudezijds Achter een stoel buiten te zetten, dit tot grote schik van de uitbater.

Inmiddels is Amsterdam net als Parijs één groot terras. En vraag niet hoe het kan, maar die terrassen zitten zomer en winter vol, zodat je waar je ook gaat of staat altijd geroezemoes hoort. Onlangs zat ik op een terras aan de Erasmusgracht, waar ik uitkeek op mijn oude buurtje. Wat helemaal niet kan natuurlijk, want in dat buurtje waren geen café's, laat staan terrassen. Het kon niet, maar toch was het zo. ●

‘Ben jeluuy jooden?’

Drie Joodse straatmuzikanten raken in 1789 betrokken bij een gewelddadig incident op de Stromarkt. Eén van hen overleeft het niet. Was het een hate crime?

DOOR MARK PONTE

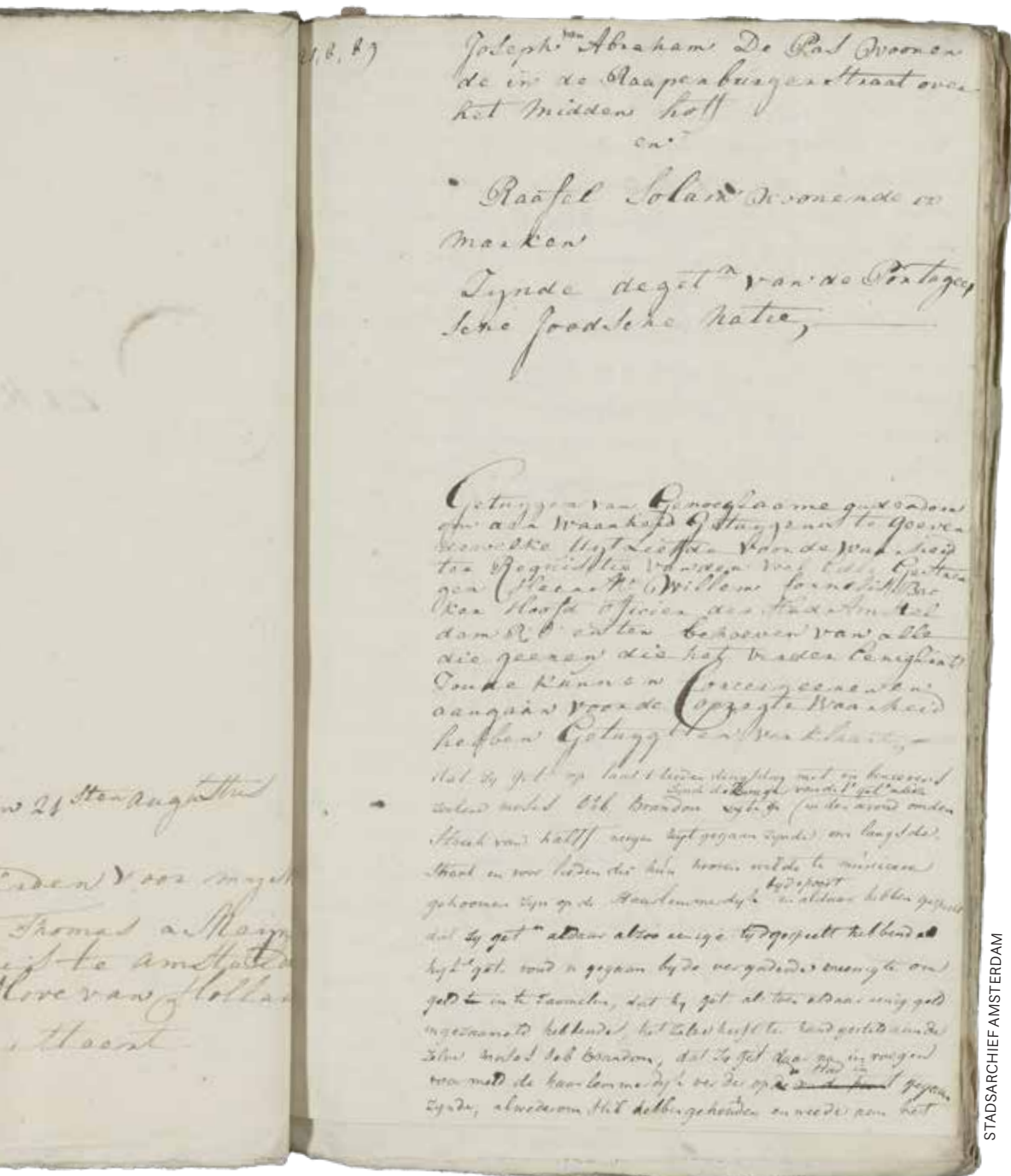
Het is augustus 1789, de maand dat in het revolutionaire Frankrijk de algemene *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* wordt afgekondigd, de eerste verklaring van de rechten van de mens. Op dinsdagavond 18 augustus trekken drie Joodse straatmuzikanten naar de Haarlemmerbuurt om een paar centen te verdienen, wat maar matig lukt. Ze weten dan nog niet dat de avond zal eindigen in antisemitisch geweld, waarbij een van de drie het leven zal laten. Enkele dagen later, vrijdag 21 augustus 1789, verschijnen de muzikanten Joseph van Abraham de Pas en Rafael Salam, beiden van de ‘Portugeesche Joodsche Natie’, bij notaris en advocaat Hendrik Thomas Meijnsma om een verklaring af te leggen over wat er die avond gebeurd is. Eerder die dag hebben zij hun vriend Moses Oeb Brandon (ook wel Brandao) begraven op de begraafplaats Beth Haim in Ouderkerk aan de Amstel; Moses was tevens Josephs zwager. De verklaring wordt afgelegd op verzoek van de hoofdofficier van de stad, die een onderzoek heeft ingesteld.

Joseph en Rafael vertellen dat zij die dinsdag rond half negen de deur uit zijn gegaan om samen met Moses ‘langs de straat en voor lieden die hun hooren wilde te musiceren’. Nadat ze ‘alzo eenige tijd gespeelt hebben’ buiten de Haarlemmerpoort, doet Rafael een rondje ‘bij de vergaderde meenigte’ om geld in te zamelen. Het weinige dat ze ontvangen geeft hij aan Oeb Brandon, die kennelijk de bandleider is. Daarna besluiten ze binnen de poort verder te spelen. Rafael gaat met de pet rond, en opnieuw geeft hij het geld aan Moses, maar het is zo weinig

dat Rafael er bij zegt dat het ‘de moeite niet waard was om daar voor te spelen’. Een weinig productieve avond dus; wel is er een manspersoon met ‘een ronde hoed op het hoofd’ die de drie mannen een borreltje aanbiedt.

Met deze onbekende man gaan ze naar binnen bij een tapperij ‘waar de Schenk uithangt’, op de hoek van de Haarlemmerdijk en de tweede straat vanaf de poort. Nadat zij daar ‘een bakje genever’ gedronken hebben, vraagt de man met de hoed hen nog eens wat te spelen. Weer speelt het trio enkele nummertjes, maar ook deze keer kan er bij het publiek maar weinig muntgeld vanaf. De twee muzikanten vertellen dat Moses het toen beter vond om naar huis te gaan, naar de andere kant van de stad. Ze woonden alle drie in de oude Jodenbuurt, Joseph en Mozes op de Rapenburgergracht, Rafael Salam op het stadseiland Marken.

Het is 'naar gissing' half elf 's avonds als zij de Haarlemmerdijk aflopen richting de Nieuwendijk en vandaar de Stromarkt op. Daar worden ze door twee mannen 'aangetast'. Een van hen grijpt Moses Oeb Brandon terwijl hij vraagt: 'Ben jely juden?' Als de andere man op Joseph en Rafael afkomt zetten de twee het op een lopen. Eenmaal terug in hun eigen buurt gaan ze langs bij het huis van Moses op de Rapenburgergracht 'over de

Compagniespakhuizen'.

Van zijn vrouw Esther De Paz krijgen ze te horen dat Moses niet thuis is gekomen. De volgende dagen hebben zij 'al wat mogelijk was in het werk gesteld' om hun vriend op te sporen, totdat zij op vrijdag geïnformeerd worden dat Moses dood is gevonden in het water tussen de Haarlemmersluis en de Nieuwe Lutherse kerk. Nog dezelfde dag is hij in Ouderkerk begraven.

De hoofdofficier laat de verklaring optekenen, maar het lijkt er niet op dat het tot een zaak is gekomen. Er zijn geen andere getuigen gehoord, als die er al waren, en ook worden er geen verdachten aangewezen. Waarschijnlijk is de moord, die veel weg heeft van een hate crime, dan ook nooit opgelost. Esther blijft alleen achter met vijf kinderen. Ten minste twee van haar zonen, Daniel en Aron, zullen later ook als muzikant de kost verdienen. ●

PROJECT AMSTERDAMSE AKTEN

Het project Alle Amsterdamse Akten is in volle gang. Vrijwilligers hebben inmiddels al meer dan een miljoen akten geïndexeerd.

U kunt meehelpen:

alleamsterdamseakten.nl.

‘Mijn kroegleven begon bij veertig’

In 1962 belandde schrijver Alfred Kossmann in de Jordaan. Hij bleef een buitenstaander, die zich toch thuisvoelde.

DOOR KO VAN GEEMERT

‘Mijn sterkste mannenjaren bracht ik door in de Jordaan,’ schreef Alfred Kossmann in *De mannen waaruit ik besta* (1999). ‘Ik was daar terechtgekomen omdat elders in Amsterdam geen huis voor mij was (...). Het werd een etage in een laag krot, drie kamertjes feestelijk bijeengevoegd, zomaar, pats, midden in de meest bezongen volksbuurt van ons land. Ik was, op mijn veertigste, natuurlijk een ervaren bewoner (...), ik had in cafés en restaurants gezeten. Ervaren genoeg. Maar mijn kroegleven begon bij veertig. Het duurde tien jaar.’

Alfred Kossmann, Fred voor intimi, is de gelauwerde schrijver van meer dan dertig romans, onvergetelijke reisverhalen, intrigerende novellen, essays en gedichten, maar helaas, hij is vrijwel vergeten.

Alfred wordt in 1922 geboren in Leiden en blijkt onverwacht de tweede van een tweeling (‘De arts zei: “Hé, daar komt er nog een.” Dat was ik.’). Hij brengt zijn jeugd door in Rotterdam, in een familie van intellectuelen, zijn vader is directeur van de Gemeentebibliotheek. Alfred blinkt niet uit op school maar zijn tweelingbroer Ernst wel, hij wordt hoogleraar geschiedenis in Groningen. Alfred en Ernst worden nooit erg close, hoewel ze, in elk geval uiterlijk, sterk op elkaar lijken. Fred schrijft in 1972: ‘We herkennen zoveel van ons zelf in elkaar dat wij ons een karikatuur voelen van de

GEDICHTJE

Het verkennen van zijn nieuwe woonplaats brengt Kossmann onder meer in de dierentuin: ‘We glimlachten, zoals iedereen, om het geluk van de zeehonden. En de pinguïns lachten we uit, daar is niets aan te doen, die kudde nonnen, en verlieten toch duizelig de stralende tuin om een borrel te drinken in het café tegenover de in-en uitgang. Het wordt vooral bezocht door mannen die in het bejaardenhuis vlak bij wonen, en zij zaten er, de Ome Jans, Ome Gerrits, Ome Pieten, die elkaar ook als Ome Jan en Ome Gerrit aanspraken. Twee heel oude mannen noemden elkaar zelfs “Opa”’.

Wie weet was Artis de inspiratiebron voor dit gedichtje uit *Gedichten 1940-1965*:

God schiep als een voorbeeldig dier
de nijv’re mier.

Zijn tweede schepping was nog beter:
de miereneter.

ander, we waarderen elkaar en merken dan tot onze schaamte dat het is om eigenschappen die we zelf hebben.’ Ernst zou Fred vijf jaar overleven.

Blonde Mien

Na de oorlog vindt Kossmann werk bij uitgeverij Ad. Donker in Rotterdam en bij De Arbeiderspers. In 1952 treedt hij toe tot de kunstredactie van *Het Vrije Volk*, waar hij criticus wordt van toneel, film en literatuur. In 1962 wordt hij aan de Amsterdamse kunstredactie van dezelfde krant toegevoegd en verhuist hij naar de hoofdstad. Hij belandt in de Jordaan, in het ‘laag krot’ op Laurierstraat 68.

De buurt heeft volgens Kossmann iets zuidelijks: 'Men leeft er een heel klein beetje als in Zuid-Europa, gastvrij, opgewonden, royaal, kort van geheugen, familieziek, en net als in Zuid-Europa zijn de families meestal ingewikkeld opgebouwd, met weggelopen vrouwen of mannen die voor schut zitten, tweede en derde moeders, er is geen wijs uit te worden. Net als in Zuid-Europa noemt iedereen iedereen bij de voornaam, en de wat ouderen noemt met Ome en Tante, heel gezellig maar niet bepaald overzichtelijk. Men maakt er graag ruzie, men huult er met groot genoeg, men walst er verfiend, men vertelt er spontaan zijn levensgeschiedenis, meestal geheel onbegrijpelijk, men houdt er van drank, men is er ongegeneerd democratisch als in Griekenland, eigengereid, grof in de mond, hulpvaardig, bereid tot vlagen vriendschap en raadselachtige hartstocht.'

'We bespraken het heroïsche leven van Ome Jan, de alcoholist'

Een kroeg waar Kossmann vaak binnenloopt is café Rooie Nelis op Laurierstraat 101. Een ander café waar Kossmann graag komt is dat van Ko Meijer, Derde Goudsbloemdwardsstraat 2. In *Waarover wil je dat ik schrijf* (1972) beschrijft hij een vechtpartij in het café: 'binnen de kortst mogelijke tijd was

de jongen de kroeg uit, met zijn makkers, en toen vocht in het nauwe, grauwe straatje de Jordaan tegen jonge buitenlanders'.

Ook is hij uitgenodigd voor een trouwerij: 'We moesten naar een bruiloft, Yda [zijn tweede vrouw] en ik. De zoon van Blonde Mien trouwde, en dat zou met zo'n tweehonderd man in een zaal gevierd worden. Vooruit dan maar. (...) De grote, langwerpige zaal was licht en warm, op het podium zat een orkestje van vier man; Blonde Mien, in een mooie, lange, blauwe jurk, geen maxi-jurk, een avondjurk, was vrolijk, gastvrij en streng. We moesten een toeter aannemen, een klein gouden hoedje opzetten, het elastiek onder de kin, een lampionnetje aannemen, een vel met een feestlied aannemen en bovendien in onze rechterhand een ereboog vasthouden. (...) Het feest duurde lang, tot vier uur in de nacht. Maar Yda en ik waren om twee uur zo moe van het hossen dat we vertrokken, en thuisgekomen vonden wij ons zelf vervreemd voor de spiegel terug, met een klein gouden hoedje op, een elastiekje onder de kin.'

Gesaneerd

Als Kossmann na veertien dagen afwezigheid in het café terugkeert is er 'voorzoover men herinnerde' niets opvallends gebeurd. 'We bespraken zoals dikwijls het heroïsche leven van Ome Jan, de alcoholist, die om twaalf uur 's nachts nerveus van plichtsgetrouwheid maar hopeloos dronken naar het hotel wankelde waar hij de vaat moest spoelen. Hoe houdt hij het uit, zeiden wij hoofdschuddend, en bewonderden hem. De kroegbaas, die niet drinkt omdat hij er niet tegen kan, vertelde over de

▲ Dansende bezoekers van café Rooie Nelis in 1971. Men maakt, aldus Kossmann, in de Jordaan 'graag ruzie, men huult er met groot genoeg, men walst er verfiend, men vertelt er spontaan zijn levensgeschiedenis.'
FOTO COR JARING/
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

**Yogi?
Outdoor mens?
Geschiedenis liefhebber?
Geef jezelf een tijdschrift cadeau!**

Welkom bij Tijd voor Tijdschriften, de webshop voor tijdschriften met karakter. Met +/- 50 titels is er voor iedereen wat te vinden. Verras jezelf (of een ander) met een abonnement.

Schrijf je in voor de nieuwsbrief en ontvang direct € 5,- korting!

Tijd voor Tijdschriften

Met deze korting heb je al een jaarabonnement voor slechts €9,95
Ga naar: www.tijdvoortijdschriften.nl

zo 7 jan
bestel nu
kaarten

**De cellisten van het
Concertgebouworkest
spelen romantische
klassiekers**

© Mlagro Elstak

AVRO

HET
CONCERT
GEBOUW

M Ambachtelijke meubelstoffeerderij
Leerspecialist
Antiekrestauratie
Interieuradviseurs
IEDEMA & zn.

Uw waardevolle meubelen
weer als nieuw?

Doorgezakte banken of fauteuils?

Wij vervangen de vullingen!

Gratis halen en brengen

Levering onder 3 jaar garantie

55+
KORTING

Mogen wij ons even voorstellen?

Meubelstoffeerderij Miedema & Zn.
is een ouderwets vertrouwd Hollands
bedrijf, waarbij kwaliteit, service en persoonlijk
contact nog echt bovenaan staan!

Nu ook in Amsterdam 020 244 31 89

**Wij zijn gespecialiseerd op het gebied van
design meubelen van onder andere:**

Leolux, Artifort, Gelderland, Rolf Benz, Gispén,
Jori, De Sede, Oisterwijk

**Wij beschikken over een grote collectie
leer en stoffen van onder andere:**

Ohmann, Designers Guild, Ploeg, Kvadrat,
Alcantara, Romo, Sanderson en Saum & Viebahn.

**Bel voor meer informatie of een
vrijblijvende afspraak bij u thuis of
kom even langs in ons atelier.**

Miedema & Zn.
Amersfoort
033 472 35 77

Miedema & Zn.
Amsterdam
020 244 31 89

Miedema & Zn.
Bussum
035 691 29 05

Miedema & Zn.
Rotterdam
010 21 888 76

Miedema & Zn.
Schiedam
010 27 34 727

Miedema & Zn.
Utrecht
030 662 82 18

www.miedemaenzn.nl

▲ Het café van Ko Meijer op de Derde Goudsbloemdwarstraat 2 in 1968. De Jordaan was toe aan sanering.
FOTO C.P. SCHAAP/
STADSARCHIEF
AMSTERDAM

nieuwe stoelen die hij had gekocht en het plafond dat hij had geverfd, een zachtzinnig gesprek en liet ons zijn vierkleurenballpoint zien. Het leven staat voor niets.'

In Waarover wil je dat ik schrijf markeert

Kossmann ook de dreigende vernieuwing van de Jordaan. Dat die moet worden opgeknapt is duidelijk: 'Zoveel huizen zijn in elkaar gezakt, zoveel bedrijfjes hebben zich onbeschaamd uitgebreid, zoveel auto's en autowrakken maken zich breed op de dunne trottoirs, zoveel mensen, oud en jong, wonen in pijnlijke huisjes, op halve verdiepingen, in kamers zonder daglicht. (...) Nee, er moet iets gebeuren.'

Maar dan krijgt hij de plannen van de afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst der Publieke Werken in de bus: 'een luxe folder in een he-le-boel kleuren, met twee plattegronden en verklarende tekst. (...) Ik keek meteen of ik de vertrouwde wandeling van mijn woning naar mijn werkhok

nog zou kunnen maken, en dat kon, maar tot mijn schrik merkte ik dat mijn woning verdwenen was en dat mijn werkhok verdwenen was. Ik was helemaal gesaneerd.'

Ik word een plantsoen

'Zelfs de straat waar ik zo menige bladzijde heb geschreven, was opgelost in blokjes geel en groen, erg vrolijk. Ik zag de oude mannen al naast de bloembakken op een bankje zitten, tabakspruimen spugend op de siertegels en sprekend van de goede oude tijd toen op het terrein van de speeltuin een kroeg stond. Ik ging er gauw heen, en constateerde dat de kastelein zijn lot dapper droeg. (...) Er kwam een man binnen die in de buurt een keurig klein hotel had ingericht, en hij was minder stoïcijns, opgewonden, luid.

'Wat word jij?' riep hij, 'wat word jij?'

'Ik word een plantsoen,' zei ik somber.

'En ik word een fietspad,' schreeuwde hij, nerveus lachend.

'Kastelein, Fietspad biedt een consumptie aan aan Plantsoen.'

'En wat word jij, Kastelein?'

'Ik word nieuwe bebouwing. Dat is vast een pispak.' (...)

Een dikke, grijze man had zwijgend op een bankje bij de tapkast gezeten, bier gedronken, geglimlacht. 'Wat word jij eigenlijk, Harry?' vroeg de kastelein. Ernstig antwoordde hij: 'Ik word een brug.' 'Echt iets voor Harry,' zei de kastelein. 'Die laat over zich lopen''

Op 24 februari 1972, enkele weken na zijn vijftigste verjaardag, krijgt Alfred Kossmann een ernstig auto-ongeluk. Het maakt hem lichamelijk invalide. Zijn huis in de Laurierstraat verlaat hij. Hij vertrekt naar Griekenland en keert daarna weer terug naar Amsterdam, waar hij een appartement in de Minervalaan betreft. Kossmann overlijdt op 27 juni 1998 aan de gevolgen van een longontsteking. Hij wordt begraven op Zorgvlied. ●

► Alfred Kossmann in 1967.
FOTO BEN MERK/
ANEFO/NATIONAAL
ARCHIEF

Een chirurg van graniet

Hendrik Burger was een pionier in de Keel-Neus- en Oorgeneeskunde. Hij zette zich in voor onderwijs aan dove kinderen. Heeft Hildo Krop hem geportretteerd aan de ingang van zijn kliniek op het WG-terrein?

DOOR JAN VAN DER BORDEN

In 1891 start de bouw van het nieuwe Wilhelmina Gasthuis langs de Eerste Helmersstraat, het zal in de loop der tijd zal uitgroeien tot een enorm complex. Nadat het samen met het Binnegasthuis een academisch ziekenhuis is geworden, begint in 1925 een bouwcampagne onder leiding van stadsarchitect Allard Remco Hulshoff. In drie jaar verrijzen allerlei nieuwe klinieken, laboratoria en collegezalen. In 1932-1933 volgt de bouw van de Tweede Chirurgische Kliniek, een langgerekt pand met de achterzijde aan het Jacob van Lennepkanaal, naar ontwerp van Eduard Messer van de Dienst Publieke Werken. De kliniek, nu het AOC, op Wilhelmina Gasthuisplein 100, wordt in 1937 voltooid. Het is een voorbeeld van de zakelijke, maar toch expressieve ziekenhuisbouw uit die tijd, een soberder variant van de Amsterdamse School. Het gebouw is symmetrisch opgezet, met twee ingangen, mogelijk

bedoeld voor het scheiden van de afdelingen voor vrouwen en mannen. Hulshoff is een groot voorstander van het toepassen van beeldhouwwerk in gebouwen en op zijn initiatief wordt Hildo Krop tot stadsbeeldhouwer van Amsterdam benoemd. Krop maakt de versieringen voor de twee centrale toegangen van de nieuwe kliniek. De linker toegangsdeur laat een verpleegster met patiënt zien en rechts een chirurg; de rechter toegang toont dezelfde chirurg en nog een verpleegster met een patiënt. Bij de linker toegang staat boven de verpleegster een boogschutter, bij de rechter een afbeelding van een 'schot in de roos', dat Krop mogelijk bedoelt als verwijzing naar het precieze werk van de chirurg. Tijdens de voorbereiding van een voordracht over de geschiedenis van de KNO-geneeskunde in Amsterdam viel mij de gelijkenis op tussen de twee uit graniet gebeitelde chirurgen en de KNO-arts Hendrik Burger. Dat leek

mij niet onlogisch: professor Burger was van grote betekenis voor de KNO-gezondheidszorg in Amsterdam en als vooraanstaand burger en oorchirurg zou Krop hem als model gebruikt kunnen hebben, als eerbetoon.

Otologie

Hendrik Burger wordt in 1864 geboren in Delft. Hij studeert medicijnen in Leiden, waar hij wordt opgeleid in de oorheeskunde ('otologie'). Daarna bezoekt hij bekende KNO-klinieken in Berlijn en Wenen. Hij promoveert in 1891 summa cum laude in Freiburg, op een neurologisch KNO-onderwerp, *Die laryngealen Störungen der Tabes dorsalis*. Omdat Burger geen gymnasium heeft gedaan, kan hij niet in Nederland promoveren tot doctor in de geneeskunde – dat moet hier nog in het Latijn. Burger vestigt zich in de zomer van 1892 aan de Weteringschans op nummer 37. In de advertentie laat hij weten dat hij 'uitsluitend voor Keel-,

◀KNO-arts Hendrik Burger als hoogleraar, vastgelegd door atelier Merkelbach. STADSARCHIEF AMSTERDAM

Neus- en Oorziekten' beschikbaar is, én dat hij drie dagen per week na vier uur kosteloos werkt. Er waren al eerder neus-, oor- en keelartsen in Amsterdam gevestigd: P.F.J. ter Maten (1869), Ambroise Guye (sinds 1865), W. van der Heide (1889) en W. Posthumus

Het Binnen-gasthuis wordt een vermaard opleidings-centrum

Meyjes (1889). Maar het specialisme 'KNO-arts' bestaat op het moment dat Burger zich vestigt nog niet. Op zondag 2 juli 1893 wordt in Utrecht op voorstel van Ambroise Guye, dan hoogleraar oorheelkunde te Amsterdam, en Hendrik Zwaardemaker, later hoogleraar fysiologie te Utrecht, de Nederlandse Vereniging voor Keel-, Neus- en Oorheelkunde opgericht. Dat gaat met de nodige discussie gepaard – vallen de otologen, laryngologen en rhinologen eigenlijk wel onder dezelfde noemer samen te brengen? Maar met elf stemmen tegen acht wordt de naam vastgesteld. Burger is de eerste secretaris-penningmeester, een functie die hij vele jaren zal vervullen.

In zijn nieuwe huis aan de Weteringschans, nu nummer. 231-233, wordt Burger een jaar later behalve praktiserend arts ook privaattoecent Neus- en Keelheelkunde. In 1905 volgt hij Guye na diens overlijden op als buitengewoon hoogleraar KNO-heelkunde bij de Universiteit van Amsterdam, in het Binnengasthuis. Het is niet verwonderlijk dat hij het hoogleraarschap ambieert, want behalve zijn expertise als KNO-arts is Burger een bewogen mens.

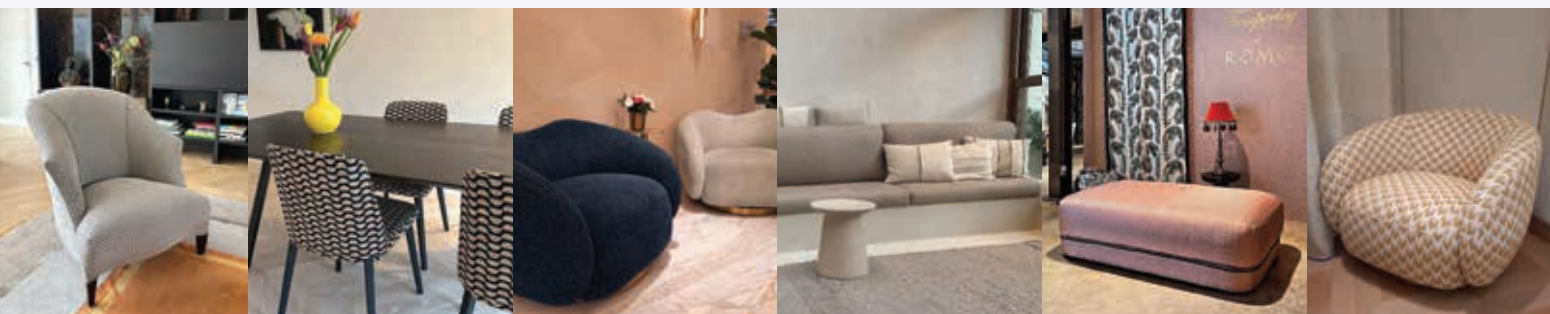
Doofstommenonderwijs

Zijn sociale inborst komt vooral tot uiting in zijn interesse in doofheid en slechthorendheid bij kinderen. Hij pleit in 1910 voor invoering van de leerplicht voor deze kinderen en hij is de eerste voorzitter van de Vereniging voor doofstommenonderwijs te Amsterdam. Onder zijn bestuur wordt in 1911 de school voor doofstommen opgericht; tot 1976 is die op het Hortusplantsoen gevestigd.

In 1914 richt hij tevens een school op voor slechthorende kinderen op de Plantage Muidergracht 30, die valt onder de Vereniging School voor Slechthoorenden. Ook van deze vereniging wordt Burger voorzitter. Hij blijft jarenlang nauw betrokken bij die scholen en zet zich persoonlijk in voor het wel en wee van de leerlingen. Als hij in 1934 zijn zeventigste verjaardag viert, wordt hij door de leerlingen en oud-leerlingen uitgebreid in het zonnetje gezet.

Burger vergaart ook internationale faam als hoogleraar; het Binnengasthuis wordt een vermaard opleidingscentrum. In dertig jaar leidt hij als hoogleraar 39 KNO-artsen op, van wie er twee later ook hoogleraar KNO worden, P.H.G. van Gilse (Leiden) en P.G. Gerlings (Utrecht).

Meubelstoffeerderij Miedema & Zn.
wenst u heel fijne feestdagen en hoopt
dat u er volgend jaar ook goed bij zit.

Mocht dit niet zo zijn,
wij komen graag bij u langs.

Contact

Miedema & zn.

Amsterdam 020 244 31 89

Amersfoort 033 472 35 77

Bussum 035 691 29 05

Rotterdam 010 218 88 76

Schiedam 010 273 47 27

Utrecht 030 662 82 18

Miedema & Zn.,
Dat zit Goed!

meer
info via
de site

MIEDEMAENZN.NL

►De twee toegangen tot het chirurgiegebouw zijn versierd met beeldhouwwerk van Hildo Krop. Stond Hendrik Burger model? FOTO'S KOEN KLEIJN

Burger is meer docent dan onderzoeker, maar hij schrijft zeer veel, meer dan vierhonderd bijdragen voor het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, waar hij tussen 1904-1913 redacteur is, en meerdere leerboeken, zoals het eerste echte Nederlandse KNO-leerboek, *Leerboek der ziekten van ooren, neus, mond, keel en slokdarm* (1918). Dit leerboek haalt zeven edities, de laatste in 1954 en heeft zo generaties artsen de KNO-heelkunde bijgebracht. In het Binnengasthuis heeft Burger een afdeling met twintig bedden. Aan het eind van 1935 zwaait hij af als hoogleraar. Hij maakt de verhuizing naar het Chirurgiegebouw op het Wilhelmina

Gasthuisterrein in 1936 niet meer mee. Burger wordt opgevolgd door Adriaan de Kleijn, die het aantal bedden in de KNO-kliniek in het Wilhelmina Gasthuis vergroot van twintig naar zestig. Tot aan de verhuizing naar het AMC in 1982 worden daar 116 KNO-artsen opgeleid. Zij lopen dus dagelijks door een fraai versierde entree naar binnen. Het lijkt gek dat er – afgezien van de Professor H. Burgerschool – nergens een aandenken aan Burger in het Amsterdamse straatbeeld bestaat. Of toch wel? De typische chirurgenbeelden aan de gevel zouden natuurlijk door Krop zelf bedacht kunnen zijn, en bij het Hildo Krop Museum in

Steenwijk is niets over Burger als model bekend, maar gezien de grote gelijkenis denk ik dat Hendrik Burger voor de granieten beelden bij de ingangen van het Chirurgiegebouw model moet hebben gestaan.

Burger overlijdt in 1957, hij is weduwnaar en 93 jaar oud. De Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst herdenkt zijn 'grote toewijding en stuwkracht': 'Met zijn hele persoonlijkheid was Burger gericht naar de gemeenschap. (...) Hij kon daarbij steunen op een bijzondere spontane welsprekendheid, waarbij zijn zich achter humor verschuilend temperament plotseling kon doorbreken in een vloed van hartstochtelijk beklemtonende argumenten' en 'door humor gekruide improvisaties'.

Burgers schoonzoon Jan Bijtel en zijn achterkleinzoon Dijs Burger worden ook KNO-artsen. De school voor slechthorenden heet sinds 1948 de Professor H. Burgerschool en bestaat nog altijd, nu in de Jan Sluijterstraat in Slotervaart. ●

JAN VAN DER BORDEN IS KNO-ARTS IN RUSTE. HIJ HEEFT IN BIJNA ALLE AMSTERDAMSE ZIEKENHUIZEN GEWERKT, HET LAATST IN HET BOVENIJ-ZIEKENHUIS.

◄Het chirurgiegebouw op het WG-terrein is nu het Amsterdams Ondernemers Centrum. FOTO MARCEL MULDER/ WIKIMEDIA

De vrouw die alles tot iets maakte

TONIA STIELTJES.
ACTIVISTE, MODEL EN
WILSKRACHTDOKTER
Esther Schreuder

Waanders
368 blz.
€ 29,95

Allen voor Elkander. Ze hield vurige toespraken voor de rechten van dienstboden en vrouwen, organiseerde feestavonden en was dan 'de ziel van de avond'. Ze schreef amusante stukjes – eigenlijk columns – in het dienstbodevakblad *Ons Streven* en hielp als 'wilskrachtdokter' dienstboden met hun problemen. In Amsterdam werd ze nageroepen en uitgescholden vanwege haar huidskleur. Daarom verhuisden zij en haar man Wim Stieltjes in 1919 naar Parijs, waar Jan Sluijters indringende portretten van haar maakte. Ze raakte bevriend met Piet Mondriaan, Charley Toorop, Wim Schuhmacher en Theo van Doesburg. Toen ze op 51-jarige leeftijd aan hartklachten overleed, zei Mondriaan: 'Tonia was alles, die alles tot iets maakte'. Esther Schreuder maakte een boeiende, prachtig vormgegeven biografie én een fraaie expositie in het Singer Museum (t/m 17 maart 2024). Ze vroeg de hedendaagse kunstenaars Iris Kensmil en Brian Elstak schilderijen te maken over Tonia Stieltjes' leven. Deze hangen ook in het Singer en geven kleur aan het boek.

ANNE-ROSE MATER-BANTZINGER

Kunsthistoricus Esther Schreuder haalde een in 1881 in de Czaar Peterstraat geboren vrouw, dochter van een Surinaamse bierbrouwer en een Amsterdamse dienstbode, uit de vergetelheid. Tonia Stieltjes-Milgens was de eerste – en nog altijd enige – zwarte vrouw die vakbondsleider werd, ze was model van Jan Sluijters en hartsvriendin van Piet Mondriaan. Gek genoeg is ze niet opgenomen in het naslagwerk *1001 Vrouwen in de 20ste Eeuw*. Dat had ze verdiend.

Op haar 23ste werd Tonia dienstbode bij de SDAP-wethouder Floor Wibaut en zijn vooruitstrevende echtgenote. Ze werd twee jaar later gekozen tot voorzitter van de Amsterdamse dienstbodevakbond

Inkijkje in het straatleven

ZO VEEL LEVEN VOOR DE DEUR
EEN GESCHIEDENIS VAN
AMSTERDAM IN
DE ZEVENTIENDE EN
ACHTTIENDE EEUW
Bob Pierik

Meulenhoff
256 blz.
€ 26,99

Op donderdag 4 februari 1740 treffen twee 'schuitenvoerders' elkaar in een tapperskelder op Rapenburg. Het zijn Arend Jansz en Pieter van Bemmelen, alias Lange Piet. Ze bestellen bier, en er ontstaat een discussie over de vraag wiens vrouw het .hardste werkt. De emoties lopen zo hoog op dat de twee naar buiten stormen en elkaar met getrokken mes te lijf gaan. Later die avond wordt Lange Piet gevonden, dood op straat. Volgens Arend is hij in zijn eigen mes gevallen.

Dit bloederige drama is een van de tientallen anekdotes die Bob Pierik aanhaalt in zijn boek *Zoveel leven voor de deur*. Om het alledaagse leven van Amsterdammers in de 17de en 18de eeuw in kaart te brengen, maakt hij gebruik van het archief van de 'hoofdofficier'. Wie betrokken was bij een conflict, kon daarover bij de hoofdofficier een gedetailleerde getuigenis afleggen. Al die verklaringen bij elkaar vormen een soort politearchief, vol verhalen over burenruzies, vechtpartijen, diefstallen en verkrachtingen. Zo krijgen we een heerlijk inkijkje in het Amsterdamse straatleven.

Pierik schetst een stad vol mensen die zich voornamelijk lopend verplaatsen; een stad waar de deuren van de huizen nooit op slot gingen en waar privacy nauwelijks bestond. Weerstand tegen nieuwe, snelle voertuigen in de smalle straatjes van de binnenstad blijkt van alle tijden: in 1634 werd de koets net zo gehaat als de fatbike nu. Het boek sluit af met een wandelroute, van het Waterlooplein naar het Centraal Station. Pierik nodigt de lezer uit om met hem mee door de stad te lopen; niet alleen langs de oude gebouwen, maar ook langs de mensen die er vroeger woonden.

JANNA TOEPOEL

Bijlmerjongeren aan het woord

Shine? Doffen? Vreemde, gekke woorden, de gemiddelde Amsterdammer zal ze niet kennen. In 'goed Nederlands': 'ik laat me de kaas niet van het brood eten'? Het citaat is een van de vele van jongeren die Hester Carvalho sprak in Amsterdam Zuidoost. Over jongeren uit de Bijlmer wordt vaak op een negatieve manier geschreven, de media praten vooral óver en niet mét ze. Om erachter te komen hoe jonge mensen in Zuidoost werkelijk leven en opgroeien besloot poprecensente Carvalho zich onder te dompelen in het stadsdeel. Gedurende ongeveer vier jaar interviewde ze behalve bijna vijftig jongeren van veelal Surinaamse of Afrikaanse afkomst ook een jongerenwerker, wijkagent, mentor, dansleraar en gemeenteraadslid. Buurt, school, gezin, hiphop, vriendengroep, rapteksten, drillrap, criminaliteit, het opzetten van een eigen bedrijf, activisme (Zwarte Piet), geloof en religie komen in zestien hoofdstukken – doorspekt met citaten en aangehaalde hiphop-tekstfragmenten – aan de orde. *Ik laat me shine niet doffen* biedt een levendige, sociologische inkijk in de wijk en een schat aan onverwachte informatie.

CAROLUS VAN DOORNEN

IK LAAT ME SHINE
NIET DOFFEN. HIPHOP,
VRIENDSCHAP EN
BRAVOURE –
OPGROEIEN IN DE
BIJLMER
Hester Carvalho

Nijgh & Van Ditmar
256 blz.
€ 22,99

Boegbeeld van protestants Amsterdam

DE NIEUWE KERK VAN AMSTERDAM. VAN TWEEDE AMSTERDAMSE PAROCHIEKERK TOT NATIONALE KERK VAN NEDERLAND 115DE JAARBOEK VAN HET GENOOTSCHAP AMSTELODAMUM

Onder redactie van Gert Eijkelboom en Gabri van Tussenbroek

Genootschap
Amstelodamum/
Virtumedia
224 blz.
€ 27,50

rijke plaats in het leven van de Amsterdammer. De legendarische stichter, bankier Willem Eggert, zou de grond en de fondsen zou hebben gefourneerd. In de twee eeuwen daarna werd de kerk vergroot en verfraaid. Gilden en religieuze broederschappen richtten altaren op, waarbij vaak sprake was van rivaliteit met de Oude Kerk, een echo daarvan is te horen in het gebakkelei tussen Jan Klaassen (de patroonheiligen van de Oude Kerk) en Katrijn (patrones van de Nieuwe).

In 1578 ging de Nieuwe Kerk over in protestantse handen en werd zo het boegbeeld van protestants Amsterdam, in de 17de eeuw een van de grootste protestantse gemeenschappen ter wereld. Toen de kerk in 1645 werd getroffen door brand, betaalde de stad dan ook ruimhartig voor het herstel en de nieuwe, buitengewoon fraaie inventaris, het koperen koorhek, de gesneden preekstoel en het orgel. De toren, waaraan in 1646 werd begonnen, kwam er echter niet.

In de 19de eeuw begon de kerk een tweede leven als podium voor nationale evenementen, te beginnen met het (her-)begraven van nationale figuren als Vondel en De Ruyter. Ook werd het de plaats van inhuldiging van de nieuwe Nederlandse vorst. Zo bestaat de kerk voort, als ruimte voor tentoonstellingen en evenementen – de Grote Amsterdam Quiz 2019, bijvoorbeeld. Gepreikt wordt er niet meer.

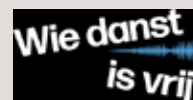
KOEN KLEIJN

Het Genootschap Amstelodamum wijdde in 2018 al eens haar volledige Jaarboek aan de Oude Kerk, en doet dat nu met de Nieuwe Kerk. Een goed idee, want in vergelijking met de Oude komt de Nieuwe er wat literatuur betreft wat magertjes van af. De rijke geschiedenis van het gebouw en zijn omgeving wordt nu door een tiental experts in groot detail beschreven. Zoals in zoveel kerken in Nederland is het rijke Roomse verleden van de Nieuwe Kerk, gesticht begin 15de eeuw, nauwelijks meer zichtbaar. De tweede parochiekerk van de stad, gewijd aan de maagd Maria en I de heilige Catharina, had echter net als de eerste een belang-

→ CLUBCULTUUR VAN 1980 TOT NU

Het Stadsarchief brengt een eerbetoon aan de meest spraakmakende clubs van Amsterdam. Van RoXY tot Paradiso en van Mazzo tot De School; ze komen allemaal langs op foto's, in persoonlijke verhalen, flyers, video's, muziek, beeldende kunst en documenten.

Wie danst is vrij // t/m 18 februari 2024 // amsterdam.nl

→ DE GROTE GERARD REVE SHOW

Ter ere van de honderdste verjaardag van Gerard Reve wordt in het OBA Theater de legendarische Grote Gerard Reve-show uit 1974 integraal vertoond. Van tevoren gaat Theodor Holman in gesprek met Reve-bibliograaf C.J. Aarts en draagt auteur Tobi Lakmaker een column voor.

100 jaar Gerard Reve // 9 december, 15:00-16:30 uur // oba.nl

→ HET VERHAAL VAN NIEUW-WEST

Columnist Bas Kok geeft een lezing over het verleden, heden en toekomst van Nieuw-West. Aan de hand van zijn eigen familiegeschiedenis legt hij het stedelijk beleid van Amsterdam bloot. Hoe gaat de hoofdstad om met gewone Amsterdammers en de buurten waarin zij wonen?

Op een dag in Nieuw-West // 12 december, 14.00-16.00 uur // amsterdamhv.nl

→ WANDELEN MET VRIJDENKERS

Elke tweede woensdag van de maand organiseert Embassy of the Free Mind een stadswandeling langs vijf tegels met citaten van vrijdenkers als Descartes en Spinoza. Filosoof Nanda van Bodegraven vertelt hoe zij vanuit Amsterdam de wereld veranderden en waarom onze tijd zoveel met hen te maken heeft.

Vrijdenkers van Amsterdam // 13 december en 10 januari 2024, 14:00 uur // embassyofthefreemind.com

→ COR JARING EN DE AMSTERDAMSE HAVEN

Voordat Cor Jaring bekend werd als fotograaf werkte hij als arbeider in de Amsterdamse haven. Daar maakte hij ook zijn eerste foto's, waarvan een selectie nu te zien is in het Scheepvaartmuseum.

Cor Jaring: Buurtgezichten en havenportretten // t/m 17 mei 2024 // hetscheepvaartmuseum.nl

‘Bedankt, geweldige mensen van zwembad Oost’

→ Frits Slicht vult aan hoe het Sportfondsenbad in Oost volgens het artikel van Ron Wessels in het novembernummer werd gefinancierd. ‘Spaarders leggen gedurende een periode van 12 jaar 2,50 gulden in, in totaal 360 gulden’. Het is duidelijk dat er bij die uitkomst 2,50 per maand moet worden gespaard.

→ Marius Klippel herinnerde zich zijn eigen zwemlessen in het Sportfondsenbad, eind jaren zestig: ‘Vanuit de J.P. Coenschool lopend naar het zwembad. Als beginnening begon ik in de “kelder”: goed oefenen en wat was het water lekker warm! We genoten elke week weer, maar er kwam een moment dat je naar boven moest. Met extra lessen in de vakanties lukte het de badjuffies en -meesters niet om mij klaar te stomen voor een diploma. Zes jaar later zat ik op de kweekschool. Ik besepte dat ook mijn toekomstige leerlingen zwemles zouden krijgen, dus moest ik wéér naar het zwembad om toch de zwemslag onder de knie te krijgen. Na een half jaar had ik diploma A en B te pakken! Misschien wat laat, maar bedankt, geweldige mensen van zwembad Oost.’

→ Mevr. Rik Thijssen, kleindochter van Theo Thijssen, weet heel zeker dat de tafel in het Theo Thijssenmuseum waar Peter-Paul de Baar tijdens zijn Vaste Route in het novembernummer aan zat niet de keukentafel was, maar de eetkamer-tafel. ‘Je kunt dat zien aan de knoppen, waar de bestek-laadjes vroeger zaten.’

→ Guus Mater meldt dat de primeur over de mismaakte horrorkikkers in de Watergraafsmeer afkomstig was van de 24-jarige Tom Pauka, die bevriend was met Dick Hillenius. ‘Het verhaal schokte Amsterdam, het hele land en haalde *The New York Times*. Later zou Pauka het fenomeen Ombudsman in Nederland introduceren en speeches schrijven voor Joop den Uyl.

Kees van der Veer, voormalig grafisch vormgever in Artis, herkent op de foto van het onderzoek naar de kikkers laborant Frank de Graaf, destijds conservator van het Artis Aquarium. ‘Zijn kantoor was in het Aquariumgebouw waar ook het Zoölogisch Museum was gevestigd en het Amfibarium, vandaar. De Graaf werd later bekend door zijn boeken over tropische zeewateraquaria.’

→ Marie-José Wouters las in het artikel van Vladimir Stissi over Michel de Klerk in november: ‘Ook Michel is dus als puber heel even huisjesmelker geweest’. Wouters schrijft: ‘Een huisjesmelker is iemand die verwaarloosde woningen verhuurt met de bedoeling daarvan zoveel mogelijk profijt te trekken. Uit het artikel kan ik alleen opmaken dat hij huizenbezitter is geweest, maar niet dat hij dat bezit heeft “uitgemolken”’. Stissi noemt ook ‘de ellende van het getto’ en dat laatste woord moet vooral figuurlijk worden gelezen: Wouters merkt terecht op dat Amsterdam nooit een afgezonderd gebied had waar alleen Joden mochten wonen.

Klantenservice en abonnementen
Ten Brink Abonnementenadministratie,
Postbus 1064, 7940 KB Meppel,
telefoon (085) 016 00 75,
lezersservice@onsamsterdam.nl

Redactie Koen Kleijn (hoofdredacteur),
Marchien den Hertog (eindredacteur),
Froukje Holtrop (beeldredacteur),
Janna Toepoel (redacteur), Philip Fokker
(online-redacteur).

Adres Nieuwezijds Kolk 28, 1012 PV
Amsterdam

Telefoon 020-3053655

E-mail redactie@onsamsterdam.nl

Internet www.onsamsterdam.nl

Redactieadviescommissie Voorzitter:

A. de Wildt (Amsterdam Museum).
Leden: E. Bergvelt (Culturele Studies UvA),
L. Smit (Stadsarchief), A. Oxenaar
(Architectuurhistoricus), B. van Woerkom
(Joods Historisch Museum).

Vormgeving en productie

FIZZ | Digital Agency – fizz.nl

Druk

Veldhuis Media BV, Meppel

Uitgever Uitgeverij Ons Amsterdam B.V.
in samenwerking met Virtumedia, Pepijn
Dobbelaer, telefoon: (030) 6920677,
e-mail: pdobbelaer@virtumedia.nl

Advertenties Paul Revier,
telefoon: (030) 2027426,
e-mail: previer@virtumedia.nl

Marketing & samenwerkingen

Tamara van Dijk
telefoon: (030) 3072247
email: tvandijk@virtumedia.nl

Rob van der Linden,
telefoon: (030) 3031295,
e-mail: rvanderlinden@virtumedia.nl

Distributeur Betapress, www.betapress.nl

Prijs jaarabonnement Nederland € 65,00
bij automatische incasso (bij betaling
via factuur € 68,00). Europa € 86,45 bij
automatische incasso (bij betaling via
factuur € 89,45), Buiten Europa € 91,45
automatische incasso (bij betaling via fac-
tuur € 94,45). Overige prijzen op aanvraag.
Abonnementsgeld dient bij vooruitbetaling
te worden voldaan. Abonnementen kunnen
per nummer ingaan en worden automa-
tisch verlengd, tenzij een maand voor het
verstryken van de abonnementsperiode
bericht van opzegging is ontvangen. Wilt
u uw abonnement opzeggen? Mail dan
naar lezersservice@onsamsterdam.nl.
Opzeggingen worden onzerzijds schriftelijk
bevestigd.

Reprorecht Het auteursrecht van de in
dit tijdschrift verschenen artikelen wordt
voorbehouden. Op toegestane verveelvou-
ding is het wettelijk bepaalde reprorecht
van toepassing.

Beeldrecht We hebben getracht alle recht-
hebbenden te achterhalen, mocht u menen
dat u nog rechten kunt laten gelden, wilt u
zich dan melden bij de redactie?

ISSN 0166-1809

amsterdamkalender 2024

Elke dag iets verrassends over Amsterdam

Wie was Bep van Mokum? Waarom heet de Kortjewantsbrug zo? Hoe wordt de Zuidas duurzaam? Wat verbergt de Weespertrekvaart? Hoe kom je in Amsterdam aan de lekkerste asperges? En waar is de Beerenburg geboren? Je leest het allemaal in de Amsterdamkalender 2024.

Het perfecte cadeau voor de feestdagen

De Amsterdamkalender 2024 is een scheurkalender met elke dag iets verrassends over Amsterdam: een tip, een weetje, een aankondiging, een bijzonder kunstwerk of een opmerkelijk historisch feit. Ook met diverse aanbiedingen van Amsterdamse ondernemers.

Koop hem vanaf oktober bij de boekhandel of online via amsterdamkalender.nu.

Amsterdamkalender 2024

ISBN 978-90-9037596-0

www.amsterdamkalender.nu

€ 15,95

"...de nu al onmisbare Amsterdamkalender..." Het Parool over de Amsterdamkalender 2023

VERZETS
RESISTANCE
MUSEUM

t/m 14 januari 2024

laatste kans!

CAS OORTHUYS

Resistance

© Charles Breijer / Nederlands Fotomuseum

Photographer
verzetsfotograaf

tickets: www.verzetsmuseum.org